

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE**

Cu titlu de manuscris

C. Z. U: 1(043.2)

IDJILOV ROMAN

**EVOLUȚIA ISTORICO-METODOLOGICĂ A PARADIGMELOR
METAFILOSOFIEI**

631.02 – ISTORIA FILOSOFIEI

Teză de doctor în filosofie

Conducător științific:

Bobână Gheorghe,
doctor habilitat în filosofie,
profesor universitar

Autorul:

CHIȘINĂU, 2017

© **Idjilov Roman, 2017**

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă și engleză).....	4
INTRODUCERE	7
1. METAFILOSOFIA – DEVENIRE ISTORICĂ ȘI REPERE CONCEPTUAL-METODOLOGICE	14
1.1. Definiții și interpretări ale conceptului de metafilosofie.....	14
1.2. Discursul metafilosofic în cadrul filosofiei contemporane: idei și tendințe.....	25
1.3. Redimensionarea istorică a studiilor metafilosofice: geneza problemei.....	39
1.4. Concluzii la capitolul 1.....	52
2. VALIDITATEA LOGICO-METODOLOGICĂ A ABORDĂRII PARADIGMATICE ÎN METAFILOSOFIE	53
2.1. Metodologia istorico-filosofică: concepte și orientări.....	53
2.2. Abordarea paradigmatică – considerații conceptual-teoretice.....	72
2.3. Conceptul de paradigmă a metafilosofiei.....	87
2.4. Concluzii la capitolul 2.....	102
3. IDENTITATEA PARADIGMATICĂ A METAFILOSOFIEI: ANALIZĂ DIACRONICĂ ȘI SINCRONICĂ	103
3.1. Caracterul metafizic al filosofiei: paradigmele metafizică și nemetafizică.....	103
3.2. Științificitatea filosofiei: paradigmele cognitivă, științifică și nepragmatistă.....	120
3.3. Criza proiectului filosofiei științifice: paradigmele necognitivă, nesciințifică și pragmatistă.....	137
3.4. Concluzii la capitolul 3.....	157
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	158
BIBLIOGRAFIE	160
ANEXE	176
Anexa 1. Periodizarea paradigmatelor metafilosofiei.....	176
Anexa 2. Clasificarea discursurilor metafilosofice.....	177
Anexa 3. Glosar de termeni metafilosofici.....	178
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	181
CV-ul AUTORULUI	182

ADNOTARE

Idjilov Roman. *Evoluția istorico-metodologică a paradigmatelor metafilosofiei.*

Teză de doctor în filosofie. Chișinău, 2017.

Structura tezei: introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 290 titluri, 3 anexe, 159 pagini de text de bază. Rezultatele obținute au fost publicate în 14 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: metafilosofie, concepție metafilosofică, discurs metafilosofic, evoluție paradigmatică, istoria metafilosofiei, disciplinarizare, metafilosofie disciplinară, abordare paradigmatică, paradigmă metafilosofică.

Domeniul de studiu: istoria filosofiei și metafilosofiei.

Scopul lucrării constă în cercetarea evoluției concepțiilor metafilosofice pe baza abordării paradigmatică în contextul asigurării disciplinarizării metafilosofiei.

Obiectivele lucrării: identificarea premiselor istorico-filosofice ale proiectului disciplinarizării discursului metafilosofic; determinarea și valorificarea strategiilor metodologice de abordare a problematicei metafilosofice; demonstrarea relevanței logico-metodologice a abordării paradigmatică pentru studiul istorico-metafilosofic; elaborarea aparatului conceptual-teoretic relevant pentru realizarea reconstrucțiilor istorico-metafilosofice; determinarea sensului și semnificației conceptului de paradigmă a metafilosofiei; evidențierea și caracterizarea paradigmatelor metafilosofiei; elucidarea corelației imanente dintre evoluția filosofiei și schimbarea paradigmatelor metafilosofiei; relevarea și examinarea structurii și mecanismului evoluției gândirii metafilosofice.

Noutatea și originalitatea științifică a lucrării rezidă în redimensionarea istorică a cercetării metafilosofice, în baza demonstrării relativității conceptual-istorice imanente a gândirii metafilosofice, exprimată prin dominarea paradigmatelor metafilosofice. Originalitatea analizei istorice a concepțiilor cu privire la natura și obiectivele filosofiei ca fenomen față de ansamblul existent al cercetărilor de referință constă în adaptarea logico-metodologică și conceptual-teoretică a abordării paradigmatică la specificitatea gândirii filosofice, ceea ce a permis relevarea, examinarea și caracterizarea paradigmatelor metafilosofiei dominante pe parcursul istoriei. Aplicarea analizei paradigmatică în realizarea reconstrucției istorice a gândirii metafilosofice a scos în evidență mecanismul transformării paradigmatică a gândirii metafilosofice.

Problema științifică importantă soluționată în lucrare constă în fundamentarea logico-metodologică a relevanței abordării istorice în general și a modelului paradigmatic în particular pentru studiul metafilosofic disciplinar, având ca rezultat evidențierea și examinarea paradigmatelor metafilosofiei dominante pe parcursul istoriei, în vederea întregirii și consolidării epistemologice a procesului general al disciplinarizării metafilosofiei contemporane în baza aparatului conceptual-metodologic congruent.

Semnificația teoretică a lucrării constă în delimitarea și fundamentarea unui nou domeniu de cercetare - istoria gândirii metafilosofice, ceea ce a devenit posibil în rezultatul elaborării preliminare a aparatului conceptual-metodologic relevant ca fundament pentru investigațiile ulterioare, cuprinzând în acest context determinarea tipurilor și nivelurilor discursului metafilosofic, precum și definirea și validarea, prin studiul istoric, a conceptului de paradigmă metafilosofică.

Valoarea aplicativă a lucrării constă în promovarea și dezvoltarea didactico-metodologică a studiilor metafilosofice. Rezultatele investigației pot fi utilizate în calitate de suport didactic pentru cursurile universitare „Istoria filosofiei”, „Propedeutica filosofică”, „Epistemologie” etc., prin oferirea unor explicații complementare cu un potențial euristic nevalorificat.

Implementarea rezultatelor științifice s-a efectuat prin examinarea și aprobarea acestora în ședințele Sectorului Filosofie și a Seminarului Științific de Profil al Institutului de Istorie al AȘM. Rezultatele obținute au fost prezentate și discutate la 13 conferințe naționale și internaționale, fiind publicate în 14 lucrări științifice.

АННОТАЦИЯ

Иджилов Роман. Историко-методологическая эволюция парадигм метафилософии.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философии. Кишинэу, 2017.

Структура диссертации: введение, три главы, выводы и рекомендации, библиография из 290 наименований, 3 приложения, 159 страниц основного печатного текста. Результаты исследования были изложены в 14 научных публикациях.

Ключевые слова: метафилософия, метафилософская концепция, метафилософский дискурс, парадигматическая эволюция, история метафилософии, дисциплинаризация, дисциплинарная метафилософия, парадигматический подход, метафилософская парадигма.

Область исследования: история философии и метафилософии.

Цель работы состоит в исследовании эволюции метафилософских концепций на основе парадигматического подхода в контексте обеспечения дисциплинаризации метафилософии.

Задачи работы: установление историко-философских предпосылок проекта дисциплинаризации метафилософского дискурса; определение и освоение методологических стратегий исследования метафилософской проблематики; демонстрация логико-методологической релевантности парадигматического подхода для историко-метафилософских исследований; разработка подходящего концептуально-теоретического аппарата для реализации историко-метафилософских реконструкций; определение смысла и значимости понятия метафилософской парадигмы; выявление и характеристика метафилософских парадигм; описание скрытого соотношения между эволюцией философии и сменой парадигм метафилософии; выявление и исследование структуры и механизма эволюции метафилософской мысли.

Научная новизна и оригинальность работы состоит в исторической переориентации метафилософских исследований в результате демонстрации концептуально-исторического релятивизма метафилософской мысли, выраженного доминированием метафилософских парадигм. Оригинальность исторического анализа воззрений касающихся сущности и целей философии как феномена, в отличие от имеющегося набора исследований, состоит в логико-методологической и концептуально-теоретической адаптации парадигматического подхода для отражения специфики философской мысли, что позволило выявить, рассмотреть и охарактеризовать исторически доминантные метафилософские парадигмы. Использование парадигматического анализа в реализации исторической реконструкции метафилософской мысли выявило механизм смены парадигм метафилософской мысли.

Важная научная проблема, решенная в работе состоит в обосновании логико-методологической релевантности исторического подхода вообще и парадигматической модели в частности для дисциплинарных метафилософских исследований, имея в качестве результата выявление и исследование исторически доминантных метафилософских парадигм, с целью эпистемологического восполнения и консолидации общего процесса дисциплинаризации современной метафилософии на основе подходящего концептуально-методологического аппарата.

Теоретическая значимость работы состоит в выделении и обосновании новой области исследования – истории метафилософской мысли, что стало возможным в результате предварительной разработки подходящего категориально-методологического аппарата в качестве основы для последующих исследований, охватывая в этом смысле установление типов и уровней метафилософского дискурса, а также определение и подтверждение, на исторической фундаменте, понятия метафилософской парадигмы.

Практическая значимость работы состоит в дидактико-методологическом продвижении и развитии метафилософских исследований. Результаты разработок могут быть использованы в качестве дидактического материала для университетских курсов «История философии», «Философская пропедевтика», «Эпистемология» и др., привнося высокий эвристический потенциал выявленных связей объяснительного характера.

Внедрение научных результатов осуществилось в рамках рассмотрения и утверждения на заседаниях Сектора Философии и Научного Профильного Семинара Института Истории АНМ. Полученные результаты были представлены и обсуждены на 13 национальных и международных конференциях и опубликованы в 14 научных работах.

ANNOTATION

Idjilov Roman. *Historical and methodological evolution of the paradigms of metaphilosophy.*
Doctoral thesis in Philosophy. Chisinau, 2017.

Thesis structure: introduction, 3 chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 290 titles, 3 annexes, 159 pages of the main text. The results have been published in 14 scientific papers.

Keywords: metaphilosophy, metaphilosophical conception, metaphilosophical discourse, paradigmatic evolution, history of metaphilosophy, disciplinarity, disciplinary metaphilosophy, paradigmatic approach, metaphilosophical paradigm.

Field of study: History of Philosophy, History of Metaphilosophy.

The purpose of thesis is to study the evolution of metaphilosophical conceptions from the point of view of paradigmatic approach in the context of the achieving of disciplinary metaphilosophy.

The research objectives are: the identification of the historical and philosophical premises of the disciplinary metaphilosophy project; the determination and the reevaluation of the research methodological strategies for the metaphilosophical problems; the demonstration of logical and methodological relevance of the paradigmatic approach to the history of metaphilosophy; the development of relevant conceptual and theoretical apparatus for the realization of the historical reconstruction of metaphilosophy; the determination of the meaning and significance of the concept of metaphilosophical paradigm; identification and characterization of metaphilosophical paradigms; the description of the hidden correlation between the evolution of philosophy and the metaphilosophical paradigm shifts; the detection and examination of the structure and mechanism of metaphilosophy thinking evolution.

The scientific novelty and originality of the work lies in the historical reorientation of metaphilosophical research as a result of demonstration of the conceptual and historical relativism of metaphilosophical thought which is expressed by historical dominating of metaphilosophical paradigms. The originality of the historical analysis of the conceptions about the nature and goals of philosophy as a phenomenon, in contrast to the existing set of studies, consists in methodological, conceptual and theoretical adaptation of the paradigmatic approach to reflect the specificity of philosophical thought, which allowed us to study, examine and characterize dominant paradigms throughout the history of metaphilosophy. The application of paradigmatic analysis to the historical reconstruction of metaphilosophy thinking has revealed the mechanism of metaphilosophy paradigms transformation.

The important scientific problem solved in the work resides in the foundation of logical and methodological relevance of the historical approach in general and of the paradigmatic model in particular for the disciplinary metaphilosophical studies, of which the result should be the identification and examination of the historically dominant metaphilosophical paradigms, with the aim of epistemological completion and consolidation of the general process of the affirmation of disciplinary metaphilosophy, which is realized on the basis of an appropriate conceptual and methodological apparatus.

The theoretical significance of the research consists in the delimitation and justification of a new field of research - the history of metaphilosophical thinking, which became possible by the preliminary design of a relevant categorical and methodological apparatus as a basis for further investigations, covering in this sense, the establishment of types and levels of metaphilosophical discourse, as well as the definition and confirmation, on the historical foundation, of the concept of metaphilosophical paradigm.

The practical value of the research consists in the didactical and methodological promoting and development of the metaphilosophical studies. The results of the investigation can be used as teaching support for university courses „History of philosophy”, „Philosophical Propaedeutics”, „Philosophy of science” etc., by offering some complementary explanations with an untapped heuristic potential.

The implementation of scientific results was realized through their examination and approval in the meetings of the Sector of Philosophy and the Thematic Research Seminar of the Institute of History of the ASM. The results of research were presented and discussed at 13 national and international conferences, and also published in 14 scientific papers.

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate se demonstrează prin apelarea la argumentele de două tipuri – teoretice (cognitive) și practice. Argumentele de ordin cognitiv semnaleză gradul scăzut al investigații următoarelor domenii și direcții de cercetare – istoria gândirii metafilosofice, metodologia cunoașterii metafilosofice, structura evoluției gândirii metafilosofice. Argumentarea importanței practice a examinării problemelor menționate presupune invocarea, în prima instanță, a dimensiunii pedagogice și social-culturale a cercetării. Studiul de față este îndreptat spre examinarea și investigația, în baza unei metodologii științifice relevante, a acestor domenii noi de cercetare.

Tendința generală de intensificare a reflexiei metafilosofice în cadrul filosofiei contemporane [36, p. 18], care a impulsionat procesul disciplinarizării studiilor metafilosofice, se caracterizează prin marginalizarea tacită a dimensiunii istorice, corelând, în acest context, cu spiritul an-istoric al filosofiei analitice, care formează ansamblul de repere metodologice ale studiului metafilosofic contemporan [169, p. 29]. Deși problema determinării sensului și destinației filosofiei ocupă un loc important în istoria filosofiei ca disciplină academică, o expunere sistematică, în baza unei metodologii științifice, a gândirii metafilosofice pe tot parcursul devenirii acesteia, care să aibă ca obiectiv distingerea și analiza concepțiilor și orientărilor fundamentale, - încă nu a fost realizată, cu toate că quazi-istorii ale gândirii metafilosofice deja sunt prezente, asigurând o substituție aparentă a unei istorii autentice. Cele mai răspândite forme de înlocuire involuntară a unui studiu academic autentic asupra istoriei gândirii metafilosofice sunt următoarele: culegeri de citate despre esența filosofiei, antologii de lucrări consacrate problemelor naturii filosofiei [244], manuale și monografii cu genericul „ce este filosofia?”, manuale de „Filosofie”, lucrări și studii de istorie a filosofiei, cursuri academice de propedeutică în filosofie [89], [164], [193], [233]. Tot acest ansamblu impunător de studii creează impresia greșită că problematica metafilosofică este suficient de bine examinată și investigată. Însă, aceste abordări tradiționale sunt marcate de curențe logico-metodologice substanțiale: culegerile de citate și lucrări despre sensul și semnificația conceptului de filosofie nu pot fi catalogate ca studii istorice autentice, dat fiind faptul că ele nu cuprind nivelul teoretic al cunoașterii științifice de factură historiografică; manualele de popularizare și de explicare simplificată a sensului filosofiei cu genericul „ce este filosofia?” impun, inevitabil, concepția metafilosofică a autorului, care, de cele mai multe ori, nu este precedată de un studiu istoric veritabil asupra gândirii metafilosofice; manualele clasice de „Filosofie”, de regulă, descriu pe scurt istoria concepțiilor filosofice în corelație cu problematica tradițională, ceea ce implică reducerea formei filosofiei ca fenomen la conținutul ei, marginalizând, astfel, problematica

metafilosofică. Studiile tradiționale referitoare la istoria filosofiei, în pofida faptului că ele se bazează pe o metodologie istorică relevantă, abordează, cu mici excepții, problematica metafilosofică într-un mod tangențial și nesistematic, prioritate având concepțiile ontologice, gnoseologice, etice, estetice etc. Astfel, formele tradiționale de examinare a problemei naturii și obiectivelor filosofiei semnaleză faptul că cercetarea istorico-metafilosofică încă nu a trecut de etapa protoștiințifică, care se caracterizează prin forma rudimentară a nivelului teoretic al cunoașterii științifice [268, p. 85-88]. Deci, o cercetare sistematică, în baza unei metodologii academice recunoscute, a istoriei gândirii metafilosofice constituie o sarcină care încă urmează a fi realizată, având ca obiective majore: elaborarea conceptelor și strategiilor metodologice relevante, distingerea și clasificarea tendințelor și orientărilor în gândirea metafilosofică, reconstituirea istoriei filosofiei prin oferirea unor explicații complementare cu un potențial euristic nevalorificat etc.

Un subiect de examinare separată, care derivă din necesitatea elaborării istoriei reflexiei metafilosofice, este problema metodologiei relevante a metafilosofiei în general și a cercetării istorico-metafilosofice în particular. Conștientizarea necesității elaborării unei metodologii metafilosofice ca premiză a reconstrucției istorice a gândirii metafilosofice constituie un obiectiv major al studiului realizat în teză. În acest context, trebuie să menționăm că încercările de a efectua o investigație metafilosofică sistematică, după lansarea proiectului de creare a unei discipline noi cu denumirea „metafilosofie”, în anii '70 ai secolului al XX-lea [129], denotă o irelevantă și necongruență logico-metodologică, condiționată de un anistorism de formațiune logico-lingvistică, unul caracteristic pentru filosofia analitică [152, p. 28-51], în cadrul căreia s-a și conceput proiectul disciplinarizării discursului metafilosofic. Marginalizarea perspectivei istorice a determinat lipsa unui interes autentic față de problematica istorico-filosofică, înlăturând, cu unele excepții [219, p. 39-66], și problema metodologiei istoriografice din discuțiile epistemologice de tradiție analitică. Din aceste considerente, istoria gândirii metafilosofice nu figurează ca o problemă de bază în metafilosofia anglo-saxonă. Așadar, problema statutului epistemologic al istoriei gândirii metafilosofice și a metafilosofiei ca atare constituie un subiect de importanță majoră, dat fiind faptul că desfășurarea studiilor metafilosofice presupune adoptarea unei metodologii adecvate și congruente, ceea ce este posibil doar în baza elaborării unei teorii epistemologice a metafilosofiei, un domeniu de investigație neglijat cu desăvârșire în studiile metafilosofice contemporane.

Distingerea și clasificarea diferitor concepții metafilosofice în cadrul unei cercetări diacronice corelează cu problema examinării evoluției ideii de filosofie de-a lungul istoriei. Evoluția ideii de filosofie condiționează modificarea filosofiei la nivel de formă și conținut. Schimbarea la nivel de

conținut constituie obiectul investigației istorico-filosofice tradiționale. În timp ce, transformarea diacronică a formei, distinsă în rezultatul abstractizării de conținutul ideatic concret, încă nu a devenit un subiect al cercetării sistematice în cadrul metafilosofiei contemporane. Situația dată derivă din reducerea preconcepută a formei filosofiei la conținutul ei în cadrul metafilosofiei contemporane, și aceasta în pofida faptului că evidențierea și examinarea formei „pure” a fenomenului are precedente reușite în istoria gândirii filosofice. Un exemplu emblematic, în acest sens, oferă epistemologia, care studiază știința ca atare, adică forma sau structura „transcendentală” a științei, făcând abstracție relativă de conținutul concret al acesteia. Tematizarea eficientă a formei fenomenului s-a realizat și în cadrul filosofiei istoriei de către R. Collingwood, care a lansat o descriere grandioasă a devenirii „ideii de istorie” [218]. Deci, schimbarea punctului de vedere, ca urmare a distingerii formei filosofiei ca obiect de studiu, deschide noi orizonturi neexplorate, aducând argumente în plus în favoarea importanței cercetării anunțate.

Dimensiunea praxiologică a argumentării importanței studiului de față presupune invocarea implicațiilor practice scontate ale cercetării. În acest context, importanța deosebită a studiului metafilosofic rezultă din situația contemporană în filosofie, care întrunește caracteristicile unei crize de proporții, condiționată de o serie de transformări multidimensionale în cadrul societății occidentale contemporane, o bună parte dintre aceste metamorfoze producându-se în a doua jumătate a secolului al XX-lea [73, p. 46-66], [134], [147], [150], [152], [166]. În acest sens, mai întâi de toate trebuie să menționăm că concepțiile metafilosofice contemporane, atât de tradiție analitică, cât și cele de tradiție „continentală”, pe fundalul reformator, au obținut o formă anti-filosofică pronunțată [225]. În al doilea rând, filosofia contemporană, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, a pierdut, în câteva etape, funcția ideologică tradițională. După cel de-al Doilea Război Mondial, un șir întreg de principii și valori elaborate pe parcursul secolelor în cadrul filosofiei sociale, antropologiei filosofice, eticii etc. au obținut forma unor norme juridice naționale și internaționale. Dincolo de aceasta, lupta ideologiei comuniste cu cea liberal-democrată s-a terminat cu înfrângerea incontestabilă a celei dintâi la începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea, fapt care a permis lansarea concepției „sfârșitului istoriei”, avându-se în vedere sfârșitul controverselor ideologice [265, p. 6-26]. În al treilea rând, în rezolvarea problemelor globale ale lumii contemporane, spre deosebire de etapele anterioare, nu se mai face apel la ajutorul filosofiei, rolul principal revenindu-i științei și factorului politic. Cu alte cuvinte, filosofia nu mai este un izvor al valorilor și principiilor de referință, iar funcția gnoseologică a acesteia este redusă la minimum. De aceea, proiectele anti-filosofice [286], lansate de mai mulți gânditori contemporani, denotă starea de criză a filosofiei ca rezultat al deobiectualizării și deideologizării demersului filosofic. În aceste împrejurări

filosofiei îi revine astăzi fără rezervă doar funcția pedagogico-educativă [55, p. 597-620]. Deci, desfășurarea unui studiu sistematic asupra esenței filosofiei ca fenomen, din perspectiva devenirii istorice a gândirii metafilosofice, constituie unica posibilitate de a crea condiții necesare pentru a realiza o reevaluare obiectivă a rolului și locului filosofiei în societatea contemporană, fapt care va permite o reorientare și reconfigurare a filosofiei în vederea dezvoltării unor noi domenii de aplicare și valorificare a acestei forme deosebite de abordare rațional-hermeneutică a realității.

Așadar, pornind de la caracterul indispensabil al relativității de factură istorică a concepțiilor metafilosofice lansate, pe de o parte, și reieșind din marginalizarea generală a dimensiunii istorice în studiile metafilosofice contemporane, pe de altă parte, putem formula **problema de bază a cercetării** care constă în determinarea instrumentelor conceptual-teoretice și logico-metodologice relevante pentru elaborarea unei reconstrucții adecvate a evoluției concepțiilor metafilosofice pe tot parcursul devenirii istorice, în acest mod fiind asigurată avansarea pe calea disciplinarizării studiilor metafilosofice contemporane. Deci, favorizarea cercetării istorice este menită să consolideze științificitatea raționamentelor, evaluărilor și concluziilor formulate, ceea ce presupune obținerea unui tablou mai obiectiv și amplu asupra esenței și destinației filosofiei ca fenomen.

Cercetarea problemei menționate presupune următoarea **ipoteză de lucru**: gândirea metafilosofică, care se formează din concepții retrospective și prospective, explicite și implicite, cu privire la esența și obiectivele filosofiei ca fenomen, se caracterizează prin dominarea unor tendințe și orientări de o natură tacită și nearticulată, constituind, pe tot parcursul devenirii sale, matricea conceptual-metodologică și problematică a gândirii filosofice.

Scopul lucrării constă în cercetarea evoluției concepțiilor metafilosofice pe baza abordării paradigmatică în contextul asigurării disciplinarizării studiului metafilosofic. Pentru atingerea scopului propus au fost stabilite următoarele **obiective**:

1. identificarea premiselor istorico-filosofice ale proiectului disciplinarizării discursului metafilosofic;
2. determinarea și valorificarea strategiilor metodologice de abordare a problematicii metafilosofice;
3. demonstrarea relevanței logico-metodologice a abordării paradigmatică pentru studiul istorico-metafiosofic;
4. elaborarea aparatului conceptual-teoretic relevant pentru realizarea reconstrucțiilor istorico-metafiosofice;
5. determinarea sensului și semnificației conceptului de paradigmă a metafiosofiei;

6. evidențierea și descrierea paradigmatelor metafilosofiei;
7. elucidarea corelației imanente dintre evoluția filosofiei și schimbarea paradigmatelor metafilosofiei;
8. relevarea și examinarea structurii și mecanismului evoluției gândirii metafilosofice.

Suportul metodologic al studiului în cauză îl constituie normele clasice ale cercetării științifice de natură filosofică. Printre metodele utilizate menționăm următoarele: metoda dialectică, metoda deductivă, metoda inductivă, metoda sistemică, analiza (sincronică și diacronică), sinteza, metoda comparativă, metoda abstractizării și metoda generalizării. Cercetarea realizată s-a bazat pe un set de principii ale investigației științifice, și anume: principiul unității dintre istoric și logic, principiul interdisciplinarității, principiul dezvoltării, principiul analizei conceptuale riguroase etc.

Luând în considerație că cercetarea în cauză poartă un caracter istorico-filosofic, un rol important îi revine metodologiei istorice, care include principiul istorismului (E. Troeltsch, Fr. Meinecke), metoda hermeneutică (Fr. Schleiermacher, W. Dilthey, H.-G. Gadamer etc.) și abordarea paradigmatică (Th. Kuhn, G. Ritzer). Aplicarea principiului istorismului, esența căruia se reduce la necesitatea studierii fenomenelor în procesul apariției și dezvoltării lor, ne oferă instrumente pentru înțelegerea prezentului și viitorului prin cunoașterea trecutului, determinând și examinând tendințe ideatice de lungă durată. Apelarea la aparatul conceptual-metodologic al hermeneuticii filosofice s-a exprimat prin operarea cu conceptele de „pre-judecată”, „pre-înțelegere”, „orizont al înțelegerii”, „tradiție” etc. Valorificarea modelului kuhnian de descriere a evoluției științelor naturii și a abordării paradigmatică în științele socio-umanistice s-a soldat cu elaborarea conceptului de paradigmă a metafilosofiei, care prezintă o adaptare a metodei paradigmatică la specificul evoluției gândirii metafilosofice.

Dincolo de aceasta, analiza problemei reconstrucției fidele a istoriei intelectuale s-a bazat pe valorificarea și sintetizarea concepțiilor metodologice de referință ale epistemologiei contemporane: teoria programelor de cercetare (I. Lakatos), abordarea structuralistă și concepția epistemelor (M. Foucault), modelul ipotetico-deductiv al științei (K. Hempel, K. Popper), modelul explicației raționale (W. Dray), metoda genealogică (Fr. Nietzsche), metoda destrucției (M. Heidegger), metodologia deconstructivistă (J. Derrida) etc. O valoare deosebită au avut concepțiile ce provin din filosofia istoriei, în special concepția lui R. Collingwood cu privire la „ideea de istorie”, care a demonstrat că tratarea și perceperea istoriei pe parcursul timpului s-a bazat pe premisele conceptual-filosofice dominante în epocile respective, ceea ce i-a permis să evidențieze câteva tipuri de istorie dominante de-a lungul timpului. Transferarea concepției lui

Collingwood asupra ideii de filosofie constituie un reper metodologic de bază al cercetării efectuate.

Noutatea și originalitatea științifică a lucrării rezidă în:

1. argumentarea importanței conceptual-metodologice a investigării istoriei concepțiilor metafilosoifice;
2. demonstrarea relevanței abordării paradigmatică pentru metafilosofie;
3. determinarea nivelurilor, formelor și tipurilor discursului metafilosofic;
4. relevarea și examinarea în baza suportului istoric a paradigmelor metafilosofiei;
5. evidențierea mecanismului evoluției gândirii metafilosofice;

Problema științifică importantă soluționată în cercetare rezidă în fundamentarea logico-metodologică a relevanței abordării istorice în general și a modelului paradigmatic în particular pentru studiul metafilosofic disciplinar, având ca rezultat evidențierea paradigmelor metafilosofiei dominante de-a lungul istoriei pe baza aparatului conceptual-metodologic congruent, în vederea întregirii și consolidării epistemologice a procesului general al disciplinarizării metafilosofiei contemporane.

Importanța teoretică a lucrării se reduce la următoarele:

1. delimitarea și fundamentarea unui nou domeniu de cercetare - istoria gândirii metafilosofice, ceea ce a devenit posibil în rezultatul elaborării preliminare a aparatului conceptual-metodologic relevant ca fundament pentru investigațiile ulterioare;
2. identificarea curenților teoretico-metodologice ale formelor tradiționale de abordare a problematicii metafilosofice în vederea redimensionării istorice a studiului metafilosofic;
3. demonstrarea potențialului explicativ și euristic înalt al studiului istorico-metafilosofic în baza aplicării modelului paradigmatic;
4. evidențierea și examinarea problemei structurii și mecanismului transformării paradigmatică a concepțiilor metafilosofice, fiind conturate direcțiile de cercetare care necesită examinări suplimentare.

Valoarea aplicativă a lucrării. Întrucât în cadrul metafilosofiei în general și a istoriei gândirii metafilosofice în particular problema naturii filosofiei și a obiectivelor acesteia este abordată la un nivel logico-metodologic mai avansat în comparație cu formele tradiționale de examinare a problematicii metafilosofice în studiul universitar, devine îndreptățită importanța didactico-științifică a disciplinei „Metafilosofie”. Dincolo de aceasta rezultatele investigației pot fi utilizate în calitate de suport didactic pentru cursurile universitare „Istoria filosofiei”, „Propedeutica filosofică”, „Epistemologie” etc., prin oferirea unor explicații complementare cu un potențial euristic nevalorificat.

Aprobarea rezultatelor cercetării. Teza a fost elaborată și aprobată la Sectorul Filosofie al Institutului de Istorie al AȘM, examinată și susținută la Seminarul Științific de Profil al Institutului de Istorie. Rezultatele cercetării și recomandările formulate au fost expuse la diverse manifestații și forumuri științifice naționale și internaționale. Printre acestea: Conferința științifică „Dezvoltarea cercetării științifice, promovarea și cultivarea creativității și a inovării în procesul instruirii academice”, Facultatea Istorie și Filosofie, USM, 2010, la care a fost prezentată comunicarea „Metafilosofia – sensul și devenirea ei istorică”; Conferința științifică internațională „Filosofia și perspectiva umană”, dedicată Zilei Mondiale a Filosofiei, 2013, 2014, 2015, 2016, la care au fost prezentate comunicările - „Sfârșitul filosofiei și perspectiva umană”, „Formele și nivelurile discursului metafilosofic”, „Esența și particularitățile metafilosofiei contemporane”, „Dimensiunea epistemologică a „sfârșitului” filosofiei”; Conferința științifică internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”, 2014, 2015, 2016, la care au fost prezentate comunicările „Evoluția istorică a paradigmatelor metafilosofiei”, „Structura evoluției gândirii metafilosofice” și „Paradigma pragmatistă în metafilosofie”.

Rezultatele cercetării au fost expuse în 14 publicații, dintre care 9 articole și 5 rezumate (teze). Întrucât studiul de față are o dimensiune metodologică pronunțată trebuie să remarcăm relevanța cercetărilor metodologice la etapele precedente de studii – ciclul I și ciclul II. În acest context menționăm 5 lucrări de ordin metodologic.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza include introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie, anexe.

Capitolul 1, *Metafilosofia – devenire istorică și repere conceptual-metodologice*, este consacrat studierii literaturii de specialitate pentru a evalua gradul de cercetare a tematicii din domeniul tezei, pe această bază fiind formulată problema de cercetare și proiectate direcțiile și modalitățile de soluționare a acesteia.

Capitolul 2, *Validitatea logico-metodologică a abordării paradigmatică în metafilosofie*, prezintă abordarea paradigmatică în calitate de model teoretico-metodologic relevant pentru realizarea studiului istorico-metafilosofic proiectat, implicând determinarea tipurilor și nivelurilor discursului metafilosofic, precum și definirea conceptului de paradigmă a metafilosofiei.

Capitolul 3, *Identitatea paradigmatică a metafilosofiei: analiză diacronică și sincronică*, oferă o reconstrucție a evoluției concepțiilor metafilosofice pe tot parcursul istoriei filosofiei în baza abordării paradigmatică, având ca rezultat evidențierea și examinarea diferitor paradigme metafilosofice, dominante de-a lungul istoriei.

Concluziile și recomandările prezintă într-o formă succintă rezultatele principale ale cercetării realizate, fiind determinate direcțiile de cercetare care necesită elaborări și examinări adiționale.

1. METAFILOSOFIA – DEVENIRE ISTORICĂ ȘI REPERE CONCEPTUAL-METODOLOGICE

1.1. Definiții și interpretări ale conceptului de metafilosofie

Luând în considerație varietatea accepțiunilor conferite termenului „metafilosofie”, ca implicație firească a conceptualizării incipiente, precum și caracterul imperativ al definirii premergătoare a conceptelor angajate în investigația proiectată pentru realizarea cu succes a obiectivelor cercetării în conformitate cu normele academice, se impune necesitatea determinării terenului semantic al termenului „metafilosofie”, ceea ce atrage după sine precizări semantice ale unui set întreg de concepte interferente precum „discurs metafilosofic”, „concepție metafilosofică”, „disciplinarizarea metafilosofiei” etc.

Din **definiția formală a noțiunii „metafilosofie”** derivă că acest concept semnifică un demers cognitiv sau un discurs cu privire la esența filosofiei, fundamentele, funcțiile și obiectivele acesteia. Discursul metafilosofic a fost tot timpul prezent în istoria filosofiei, cunoscând perioade de intensificare convergentă a reflecțiilor metafilosofice și perioade de scădere a interesului față de problematica respectivă. Transformările din filosofie și etapizarea istoriei filosofiei corelează direct cu gândirea metafilosofică, de aceea discursul metafilosofic, fiind un constituent important al reflexiei filosofice, necesită o tematizare conceptual-teoretică și problematică separată. Astfel, examinarea concepțiilor metafilosofice, lansate pe parcursul istoriei, oferă o nouă perspectivă asupra evoluției gândirii filosofice ca atare.

Istoria termenului „metafilosofie” se începe în anul 1940, atunci când el a fost conceput de filosoful american Morris Lazerowitz (1907-1987) [163, p. 1431], după cum acesta afirmă într-o notă inclusă în prima ediție a revistei *Metaphilosophy* din 1970 [144, p. 91]. Lazerowitz declara că scopul creării conceptului a fost desemnarea „...univocă a domeniului special de cercetare pe care Wittgenstein l-a catalogat drept un „moștenitor” al filosofiei” [144, p. 91]. Pentru prima dată termenul „metaphilosophical” a apărut în revista *Mind*, din iulie 1942, în cadrul recenziei lui Lazerowitz la lucrarea lui C. J. Ducasse *Philosophy as a Science: Its Matter and its Method*. Lazerowitz menționează că metafilosofia este „...o investigație a naturii filosofiei, scopul central fiind obținerea unei explicații satisfăcătoare a absenței afirmațiilor și argumentelor incontestabile în filosofie” [144, p. 91]. Conceptul „metafilosofie” mai este cunoscut și datorită lucrării lui Henri Lefebvre *Métaphilosophie* (1965), unde grecescul „meta” obține un sens apropiat elementului „meta” din noțiunea de metafizică, însemnând o filosofie sau un gen de investigație și de gândire „după” filosofie, care se apropie într-un fel de „sfârșitul” său. Metafilosofia, conform lui Lefebvre, se constituie în rezultatul unei negații dialectice a filosofiei, ceea ce nu presupune o abandonare sau distrugere totală a practicii filosofice precedente. Lefebvre definește

metafilosofia ca o formă nouă a gândirii, care întrunește un șir de trăsături speciale, precum ar fi caracterul anti-sistemic, ne-ontologic și ne-antropologic. Metafilosofia, conform lui Lefebvre, depășește o serie de concepții marxiste, păstrând, totodată, o parte dintre acestea, printre care este și teoria alienării a lui K. Marx [145, p. 26]. Astfel, o legătură directă dintre conceptul de metafilosofie, la baza căruia stă Lazerowitz, și conceptul de metafilosofie, introdus de neomarxistul francez H. Lefebvre, nu se constată. Totodată, intenția primară la acești doi filosofi este similară, întrucât Lazerowitz, sub influența viziunilor lui Wittgenstein, prin introducerea termenului „metafilosofie”, reorientează atenția cercetătorilor „dincolo de” filosofie, analizând „moștenirea” acesteia, ceea ce este echivalent cu practicarea unui demers cognitiv „dincolo de” filosofia tradițională. Cu toate acestea, Wittgenstein nu renunță la filosofia ca atare, de aceea metafilosofia, în interpretarea lui Lazerowitz, rămâne o investigație cu metode predominant „analitice” a naturii filosofiei, atât din trecut, cât și din prezent. În concluzie, trebuie să menționăm că astăzi rămâne dominantă accepțiunea lui M. Lazerowitz, deși sunt și cazuri când conceptul de metafilosofie se folosește în sensul practicii intelectuale care va urma „după” filosofie [128, p. 426].

Metafilosofia ca discurs cognitiv asupra naturii filosofiei a evoluat atât din punct de vedere formal, cât și din punct de vedere al conținutului său teoretic. Caracterizarea gândirii metafilosofice prin apelarea la conceptul de discurs implică precizări conceptual-teoretice ale sintagmei „discurs metafilosofic”. Deși conceptul de discurs este abordat în cadrul mai multor concepții și teorii lingvistice, fiind o problemă teoretică separată, examinarea teoriilor discursului în contextul cercetării de față nu este relevantă, și aceasta deoarece discursul metafilosofic în cadrul investigației în cauză are o denotare convențională concretă: prin **discurs metafilosofic** se are în vedere orice viziune, concepție sau teorie, implicită sau explicită, despre natura filosofiei și obiectivele acesteia, discursul ca noțiune obținând, în cazul dat, o accepțiune uzuală recunoscută. Astfel, prin discurs metafilosofic înțelegem orice atitudine sau relaționare teoretică față de filosofia ca atare, discursul metafilosofic fiind o categorie preliminară care fundamentează conceptualizările ulterioare ale metafilosofiei ca subiect principal al cercetării.

La etapa actuală, discursul metafilosofic este marcat de o sporire și amplificare fără precedent a studiilor și cercetărilor metafilosofice, deși în comparație cu celelalte domenii ale reflexiei filosofice, problematica metafilosofică rămâne a fi relativ neglijată [154, p. VII]. Intensificarea cercetărilor metafilosofice în ultimele decenii ale secolului al XX-lea a creat premise pentru a pune în discuție problema formării unei discipline separate cu denumirea „metafilosofie”. Tentativele de sistematizare a studiilor metafilosofice au influențat asupra structurii discursului metafilosofic, condiționând reconfigurări instituționale și metodologice. În

acest context, este relevant să distingem următoarele două **forme ale discursului metafilosofic** – forma disciplinară și nedisciplinară. Susținătorii metafilosofiei disciplinare urmăresc realizarea unor studii academice sumative asupra problemei naturii filosofiei. În acest sens, trebuie să remarcăm că conceptul „metafilosofie”, de regulă, se asociază anume cu asemenea cercetări, mai puțin tradiționale pentru filosofia academică. Deci, prin **discursul metafilosofic disciplinar** (metafilosofie disciplinară) înțelegem cercetări sistematice și explicite ale problemei esenței filosofiei ca fenomen, realizate pe baza unei metodologii academice consacrate și expuse în cadrul monografiilor, manualelor, articolelor din reviste, prezentărilor la conferințe etc. Conceptul „sistematic” în contextul dat are o conotație gnoseologică, neavând o legătură semantică directă cu „abordarea sistemică” (L. von Bertalanffy etc.) care include cu predilecție dimensiunea ontologică, presupunând considerarea obiectului de studiu în calitate de sistem. Deci, **cunoașterea sistematică** ca proces, sau studiu sistematic, semnifică o cercetare conform unor cerințe și standarde, după un plan sau metodă, după un sistem de principii și reguli, fiind o cunoaștere **metodică** și **organizată**. Conceptul de **discurs metafilosofic nedisciplinar** (metafilosofie nedisciplinară) cuprinde concepțiile metafilosofice, explicite și implicite, în cadrul cărora problema naturii filosofiei nu este abordată într-un mod sistematic și separat. Orice concepție metafilosofică implicită face parte dintr-un discurs nedisciplinar. În timp ce nu orice discurs metafilosofic explicit poartă un caracter disciplinar, deși oricare discurs metafilosofic disciplinar este de natură explicită [288].

O bună parte a cercetărilor disciplinare referitoare la natura filosofiei operează și se asociază astăzi cu conceptul „metafilosofie”. O trăsătură dominantă a acestor cercetări constă în susținerea proiectului creării unei științe (discipline) filosofice separate, menită să investigheze sistematic problema esenței filosofiei, fundamentele și obiectivele acesteia. A doua parte importantă a cercetărilor disciplinare asupra problemei naturii filosofiei nu apelează la conceptul „metafilosofie”, deși importanța și valoarea studiilor din această cauză nu este afectată. Totodată, este de remarcat că majoritatea cercetărilor metafilosofice nu apelează la conceptul „metafilosofie”. Deși abordarea problematicii în cauză în cercetările de acest gen poartă un caracter academic, statutul studiilor asupra naturii filosofiei, de obicei, este unul interdisciplinar, cu o funcție introductivă sau de completare a celorlalte discipline filosofice, fără o conștientizare clară a necesității unei discipline separate care să cerceteze problemele respective. Astfel, literatura filosofică consacrată problematicii metafilosofice se împarte în două categorii: 1) studii sistematice asupra esenței și obiectivelor filosofiei cu desemnarea specială a acestora prin conceptul „metafilosofie”, marcate preponderent de o conștientizare clară a necesității unei discipline separate cu denumirea „metafilosofie”; 2) cercetări tradiționale asupra naturii filosofiei

care nu operează cu conceptul „metafilosofie”, fiind realizate preponderent în cadrul filosofiei contemporane și având un statut interdisciplinar, deși, prin forma lor, o bună parte a acestor investigații întrunește trăsăturile unui studiu caracteristic pentru o disciplină academică; pe lângă aceasta, sunt cazuri când promotorii abordării disciplinare a naturii filosofiei nu operează cu conceptul „metafilosofie”, considerându-l nepotrivit pentru scopul investigației (de exemplu, T. Williamson [168, p. IX-X]).

Literatura nedisciplinară cuprinde toate concepțiile metafilosofice implicite și o parte din concepții explicite, lansate pe parcursul istoriei filosofiei, începând cu Pitagora și terminând cu filosofii postmoderniști. Majoritatea concepțiilor metafilosofice din istoria filosofiei poartă un caracter nesistematic și implicit, de aceea ele pot fi doar derivate din concepția filosofică respectivă. Viziunile metafilosofice de acest gen sunt strâns legate și direct corelează cu sistemul metafizic și metodologic al autorului (filosofului) respectiv. În pofida caracterului tacit al metafilosofiei implicite, această formă a metafilosofiei a exercitat o influență semnificativă asupra conținutului proiectelor metafilosofice explicite, precum și asupra evoluției filosofiei în general. Distingerea metafilosofiei implicite și nedisciplinare, încorporarea acesteia în logica generală a evoluției și dezvoltării gândirii metafilosofice în întregime prezintă o sarcină de bază a edificării istoriei metafilosofiei.

Deci, în calitate de suport bibliografic principal al prezentei lucrări poate servi literatura metafilosofică disciplinară care include cele două categorii de surse menționate mai sus, și anume: 1) cercetările care apelează la conceptul „metafilosofie” și susțin proiectul disciplinarizării academice a metafilosofiei și 2) cercetările metafilosofice disciplinare tradiționale, elaborate predominant în cadrul filosofiei contemporane.

Deși discursul metafilosofic a fost tot timpul prezent în istoria filosofiei, iar definiția filosofiei a constituit una dintre problemele „perene” ale cugetărilor oricărui filosof, necesitatea organizării reflexiilor metafilosofice după modelul unei discipline academice de factură filosofică a fost conștientizată și explicit propusă nu demult – în anii `70 ai secolului al XX-lea, momentul de referință fiind înființarea revistei *Metaphilosophy*, în anul 1970, de către Terrell Ward Bynum și Richard Reese. Obiectivul central al acestei publicații periodice, conform mărturiilor fondatorilor, a fost stocarea și sistematizarea tuturor cercetărilor de ordin metafilosofic. Fondarea revistei se înscrie în atmosfera generală de intensificare fără precedent, predominant în cadrul filosofiei analitice, a discuțiilor despre natura și obiectivele filosofiei. Revista *Metaphilosophy* este un izvor bibliografic de bază al cercetărilor disciplinare de ordin metafilosofic. Fondatorii publicației periodice, Bynum și Reese, au argumentat înființarea revistei în felul următor: „Numărul crescând de cărți și articole, care au apărut în ultimul timp,

tratează așa subiecte precum: justificarea și caracterizarea metodelor și argumentelor filosofice, problema fundamentelor și scopurilor filosofiei, relația filosofiei cu alte discipline. Aceste „meta-discuții” și „meta-studii” nu sunt noi, dar numărul lor și impactul lor asupra filosofiei a crescut considerabil în ultima vreme, indicând apariția unui nou cluster de probleme și preocupări – adeseori catalogate ca „metafilosofice”. Se pare relevant să desemnăm acest domeniu profilat prin termenul „metafilosofie” [129]. Aceste considerațiuni estimative denotă o etapă principial nouă în evoluția metafilosofiei, marcată de o conștientizare clară a necesității disciplinarizării și sistematizării discursului metafilosofic, iar introducerea unei noțiuni noi tocmai confirmă această schimbare în abordări și viziuni, deoarece printr-un concept nou se trasează granița tematizării și obiectul de studiu al reflexiei în cauză.

Una din primele încercări de a face o revistă a evoluției proiectului metafilosofic și a conceptului „metafilosofie” a fost întreprinsă de Jan Woleński (născut în 1940), profesor polonez de filosofie de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia. În articolul *Carnap's Metaphilosophy* [169, p. 27-44], publicat în 2003, Woleński constată că „...astăzi, funcționarea „meta”-cuvintelor în discursul filosofic poate fi caracterizată ca una fără condiționări speciale. Cu toate acestea, cuvântul „metafilosofie” este utilizat destul de rar” [169, p. 27]. În susținerea acestei aprecieri, Woleński aduce exemplul unui șir de enciclopedii de prestigiu mondial, în care nu se spune nimic despre metafilosofie, printre acestea fiind *The Encyclopaedia of Philosophy* (editată de P. Edwards, 1974), *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (editată de J. Ritter, K. Gründer și G. Gabriel, volumul al 5-lea, 1980) și *The Routledge Encyclopedia of Philosophy* (editată de E. Craig, 1998). Doar două excepții găsite de Woleński, în acest sens, sunt *Enzyklopaedie Philosophie und Wissenschaftstheorie* (editată J. Mittelstrass, 2 volume, Manheim, 1984; autorul articolului este J. Mittelstrass) și *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (editat de R. Audi, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; autorul articolului este P. K. Moser). În definiția din enciclopedia germană se spune că: „Metafilosofie - este un termen introdus prin analogie cu termenii „metamatematică”, „metalogică” și „metaetică”. El desemnează, în special în filosofia de limbă engleză, o preocupare filosofică ce vizează argumentele specifice, metodele și scopurile filosofiei (precum și locul ei instituțional-sistemic) prin comparație cu știința. Deși aceste investigații întotdeauna au constituit o parte a reflexiei filosofice, rezultatele lor nu sunt calificate ca teorii filosofice sau metode filosofice, mai curând ele sunt percepute drept căi de asigurare a unei auto-înțelegeri mai bune și a clarificării suplimentare. Metafilosofia este, de asemenea, prezentată fie în cadrul fie în afara filosofiei ca atare; pe lângă aceasta, metafilosofia se percepe ca o orientare filosofică, ca o extensiune disciplinară sau drept o metodă a construcției teoretice” [169, p. 28]. Enciclopedia engleză, care conține articolul lui Paul Moser, definește „metafilosofia” în

felul următor: „...este o teorie despre natura filosofiei, în special despre obiectivele, metodele și premisele fundamentale. Studiul filosofic de primul nivel include asemenea discipline ca epistemologia, ontologia, etica și teoria valorilor. [...]. Tematizarea filosofică a studiului de primul nivel ridică investigația filosofică la un nivel mai superior. Acest nivel mai superior și este metafilosofia. [...]. Problemele caracteristice pentru metafilosofie includ (a) condițiile în care o afirmație este mai curând filosofică decât nefilosofică și (b) condițiile în care o afirmație filosofică de nivelul întâi este cu sens, adevărată sau confirmată. [...]. Această diferență dintre filosofie și metafilosofie este asemănătoare cu diferența dintre matematică și metamatematică” [169, p. 28]. Totodată, merită o atenție deosebită în articolul respectiv al lui P. Moser ramificarea metafilosofiei în meta-epistemologie, meta-etică etc. În concordanță cu disciplinele filosofice contemporane „...fiecare dintre aceste ramuri ale metafilosofiei studiază obiectivele, metodele și aserțiunile fundamentale ale disciplinelor filosofice de nivelul întâi. [...]. Meta-epistemologia, de exemplu, nu este îndreptată nemijlocit spre natura cunoașterii, ci mai curând spre condițiile în care afirmațiile sunt cu adevărat epistemologice sau spre condițiile în care afirmațiile epistemologice sunt cu sens, adevărate sau confirmate” [126, p. 561-562]. În viziunea lui J. Woleński, care derivă din comentarea articolelor citate, studiile metafilosofice sunt caracteristice predominant pentru filosofia analitică, iar intensificarea discursului metafilosofic în cadrul filosofiei analitice Woleński o leagă cu numele lui Wittgenstein atât din *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921), cât și din *Cercetări filosofice* (1953).

După anul 2000 proiectul metafilosofic a continuat să-și croiască drumul în cadrul enciclopediilor filosofice, așa că articolele consacrate metafilosofiei au început să apară și în alte dicționare de prestigiu mondial (pe lângă cele două menționate de J. Woleński). Articolele despre metafilosofie au fost incluse în *The Blackwell Dictionary of Western philosophy* (autorii Nicholas Bunnin, Jiyuan Yu, anul 2004), *American Philosophy: an encyclopedia* (editată de John Lachs, Robert B. Talisse; autorul articolului este Armen T. Marsoobian, anul 2008), *The Oxford Dictionary of Philosophy* (a doua ediție din 2008, îngrijită de Blackburn Simon), *Internet Encyclopedia of Philosophy* (autorul articolului *Contemporary Metaphilosophy*, din anul 2010, este Nicholas Joll) ș. a. În *The Blackwell Dictionary of Western philosophy* metafilosofia este definită în felul următor: „...este un termen introdus de Lazerowitz pentru discursuri filosofice despre filosofia însăși, incluzând, de exemplu, natura filosofiei, metodele, obiectivele, autonomia și obiectivitatea filosofiei. De aceea, metafilosofia este o filosofie de nivelul doi. În concordanță cu ramurile filosofiei de nivelul întâi, precum sunt metafizica, epistemologia, etica, putem diviza metafilosofia în meta-metafizică (meta-ontologie), meta-epistemologie și meta-etică. Divizarea studiilor filosofice în cele de nivelul întâi și de nivelul doi nu mai este atât de populară, de aceea

astăzi filosofilor le pare mai problematic de a trasa o linie clară de demarcație între filosofie și metafilosofie. Pentru acei care consideră că filosofia se apropie de un sfârșit, metafilosofia este percepută ca un demers teoretic după „moartea” filosofiei” [128, p. 426-427]. Armen T. Marsoobian, autorul articolului despre metafilosofie din *American Philosophy: an encyclopedia*, afirmă că obiectul reflecției metafilosofice este filosofia însăși, granițele filosofiei și metodele ei. Sub aspect istoric, Marsoobian menționează că filosofia analitică, în persoana lui L. Wittgenstein, în anii '40-'50 a acordat o atenție deosebită problemelor naturii filosofiei. Acest discurs metafilosofic s-a intensificat în deceniile care au urmat, ajungând la amploare maximă în anii '60-'70 și „...culminând cu asemenea lucrări ca *The Linguistic Turn* (1967) și *Philosophy and the Mirror of Nature* (1979), în care s-au pus în mod explicit întrebările metafilosofice cu privire la direcția în care se mișcă filosofia, în cazul problemei din urmă marcându-se o reîntoarcere la unele teme din filosofia lui J. Dewey din perioada incipientă” [143, p. 501]. Rolul deosebit al lui Richard Rorty, autorul lucrării *Philosophy and the Mirror of Nature*, în dezvoltarea studiilor metafilosofice este subliniat și de fondatorul revistei *Metaphilosophy*, Terrell Ward Bynum, care a frecventat seminarele lui Rorty de la Princeton University, în anii '60, consacrate problematicii metafilosofice [130, p. 201]. Nicholas Joll, în articolul „Metafilosofia contemporană” din *Internet Encyclopedia of Philosophy*, definește metafilosofia în felul următor: „Ce este filosofia? Pentru ce este nevoie de filosofie? Cum se face filosofia? Acestea sunt întrebările de ordin metafilosofic, iar metafilosofia este un studiu asupra naturii filosofiei” [142]. Orientările în metafilosofie N. Joll le clasifică după modelul orientărilor și tradițiilor din filosofie: 1) metafilosofia analitică; 2) metafilosofia pragmatistă; 3) metafilosofia continentală. Joll examinează două puncte de vedere asupra termenului de metafilosofie: 1) metafilosofia ca filosofie despre filosofie; 2) metafilosofia ca cercetare despre filosofie care depășește granițele acesteia, punând astfel accent pe componenta „meta” din acest cuvânt, ca în cazul metafizicii. Pe lângă aceasta, N. Joll distinge două tipuri ale metafilosofiei – explicită și implicită. O bună parte a articolului este consacrată revistei istorice a evoluției gândirii metafilosofice, fiind analizate concepțiile metafilosofice ce derivă din cele mai importante curente ale filosofiei contemporane.

Astfel, conceptul de metafilosofie, care a apărut și s-a ancorat în vocabularul filosofic englez, la ora actuală desemnează studiile sistematice disciplinare asupra problemei esenței cunoașterii filosofice, obținând cea mai mare dezvoltare în filosofia analitică (filosofia anglo-saxonă). Începând cu anii '70, remarcăm o conștientizare clară a necesității unor studii sistematice asupra problemei naturii filosofiei. În acest context, în special în filosofia americană, au fost întreprinse măsuri semnificative în direcția disciplinarizării discursului metafilosofic.

Întrucât proiectul disciplinarizării studiilor metafilosofice este predominant un rod al filosofiei anglo-saxone, el nu a căpătat aceeași susținere și în filosofia continentală. O detașare și mai mare de formele de filosofare analitică se atestă în așa numita filosofie marxistă de factură sovietică, dominantă în țările lagărului socialist, din care făceau parte R. Moldova și România. În spațiul postsovietic valorificarea concepțiilor metafilosofice s-a început doar în anii '90 ai secolului al XX-lea. Dacă să examinăm tradiția rusă de filosofie, una exemplară în acest sens, putem constata că conceptul „metafilosofie”, începând cu anii '90, s-a ancorat în vocabularul filosofic rusesc, în această perioadă având loc transformarea conceptual-metodologică ca urmare a renunțării la „filosofia științifică” universală (marxism), imuabilă și validă pentru toate timpurile. Istoria proiectului metafilosofic rusesc se începe cu lucrarea publicată în 1890 *Introducere în filosofie. Analiza bazelor filosofiei ca atare* («Введение в философию. Разбор основных начал философии вообще») a lui Henryk Struve, filosof polonez și rus. În această lucrare Struve lansează proiectul creării unei științe separate, consacrate exclusiv problemelor naturii filosofiei. Conform lui Struve, această disciplină, cu denumirea „filosofia filosofiei”, trebuie să devină fundament al oricărui sistem filosofic. Problema naturii filosofiei ocupă un loc central în toate cercetările lui H. Struve. În acest sens, în limba poloneză au fost publicate și alte lucrări cu problematica metafilosofică: *Reflecții asupra conceptului de filosofie* („Wywod pojecia filozofii”, 1863), *Caracteristicile filosofiei și semnificația ei în comparație cu celelalte științe* („Cechy charakterystyczne filozofii i jej znaczenie w porownaniu z innymi naukami”, 1875) ș. a. [269, p. 832]. O încercare de a efectua o revistă istorică a instituționalizării metafilosofiei în Rusia a întreprins-o cercetătorul contemporan S. F. Martânovici, în articolul *Conceptul de filosofie a științei ca obiect al cercetării metafilosofice* («Понятие философии науки как предмет метафилософского исследования», 2007) [241, p. 64-80]. În definirea metafilosofiei, Martânovici se bazează pe tradiția occidentală: „Metafilosofia este o filosofie a filosofiei, este o reflecție sistematică de factură filosofică asupra naturii filosofiei, esenței gândirii și cunoașterii filosofice, asupra structurii și funcțiilor cunoașterii filosofice” [241, p. 66]. Dincolo de aceasta, în ansamblul problematic al metafilosofiei, conform lui Martânovici, se includ așa subiecte ca: metodologia filosofiei, scopurile și obiectivele filosofiei, idealurile, valorile și normele filosofării etc. Procesul instituționalizării studiilor metafilosofice, în opinia lui Martânovici, presupune organizarea conferințelor, publicarea revistelor periodice ale comunității filosofice, elaborarea monografiilor etc. În spațiul filosofic postsovietic cea mai importantă conferință metafilosofică a fost organizată în anul 1997, cu genericul „Metafilosofia: reflexia filosofică în contextul tradițiilor și inovațiilor”. Rezultatele acestui simpozion au fost reflectate în cea mai importantă revistă specializată *Metaphilosophy*, în ediția din aprilie 1998

[157, p. 3-5]. Organizatorii conferinței au stabilit în calitate de obiectiv central al întrunirii științifice examinarea conceptului de metafilosofie, ceea ce presupune analiza „...izvoarelor și cauzelor introducerii acestui concept și răspândirii intensive a acestuia la răscruce de milenii” [230, p. 6]. O problemă actuală, conform organizatorilor conferinței, de asemenea, constituie de-obiectualizarea filosofiei, ca rezultat al specializării disciplinelor filosofice și separării acestora una de alta. Cu prilejul acestei reuniuni academice a fost publicat articolul lui C. Pigrov *Știința pozitivă ca metafilosofie: sociologia înțelepciunii* («Позитивная наука как метафилософия: социология мудрости», 1997) [230, p. 7-18]. Autorul consideră că scopul central al conferinței constă în depășirea implicațiilor negative ale pozitivismului, care submină filosofia, condiționând transformarea ei într-o „știință pozitivă” [230, p. 9]. Subiectul central al articolului lui Pigrov constituie problema disciplinarizării cunoașterii filosofice. Autorul distinge patru etape ale disciplinarizării unei direcții de cercetare (aparitia textelor clasice, crearea vocabularului specializat, distingerea structurilor sintactice, efectul pragmatic) și cel puțin trei criterii ale disciplinarității (sistemul de texte specializate, comunitatea care se identifică cu această disciplină, normele de conduită). Disciplinarizarea filosofiei, ca un proces al specializării cunoașterii filosofice, menționează autorul, a stat la baza dezvoltării demersului metafilosofic. Metafilosofia este definită de Pigrov din perspectiva externalistă – ca o abordare „din afara filosofiei”, fiind o cercetare de factură interdisciplinară.

Din examinarea semnificațiilor conceptului de metafilosofie în literatura de limbă rusă rezultă că noțiunea în cauză se utilizează în două sensuri de bază: 1) ca cercetare sistematică a esenței filosofiei și 2) ca discurs filosofic despre filosofie [229, p. 114-119]. Primul sens, fiind mai îngust, are o conotație disciplinară, iar cel de-al doilea include în sine orice reflexie filosofică care se raportează la natura și obiectivele filosofiei. În concluzie, putem afirma că proiectul dezvoltării studiilor metafilosofice și disciplinarizării discursului metafilosofic nu a obținut o extindere și avansare scontată în spațiul postsovietic, abordarea tradițională a problematicii metafilosofice rămânând dominantă până în ziua de astăzi.

Termenul „metafilosofie” a intrat și în vocabularul filosofic românesc. Folosirea conceptului „metafilosofie” în România se atestă deja în anul 1980, în cadrul monografiei lui Ion C. Popescu *Schiță pentru o metafizozofie marxistă* [95]. „Prin termenul *metafizozofie* înțelegem *discursul despre filozofie*, în care se încearcă să se stabilească *statutul* acesteia din urmă, sau, altfel spus, teoria asociată răspunsului la întrebarea „Ce este filozofia?”” [95, p. 9]. Un rol de referință în dezvoltarea studiilor metafilosofice disciplinare românești îi aparține lui Ion Tudosescu, autorul lucrării *Metafilosofie* (1997) [114]. Intenția de a redacta un text pe o tematică metafilosofică autorul o argumentează în felul următor: „Nici chiar cei abilitați în a medita sau conceptualiza

filosofic nu au totdeauna o idee riguroasă sau o convingere întemeiată cât de cât pe certitudini cu privire la semnificarea conceptului de filosofie și cu atât mai mult referitor la cele ce ar trebui să se înțeleagă printr-o teorie asupra filosofiei (*metafilosofie*). Aceasta și pentru că filosofia este, în multe privințe, ea însăși purtătoarea unui demers *meta*-(teoretic). A concepe o *meta meta*-teorie este, de aceea, dificil de întreprins. Dar un atare demers este necesar în prealabil... Metateoria este un preambul și o deschidere metodologică a oricărei teorii. Efortul de a circumscrie domeniul metafilosofiei ar putea fi considerat... un fel de *Propedeutică* a explicațiilor filosofice..., altfel zis, o *Introducere* în filosofie” [114, p. 5-6]. Specificitatea abordării tematicii metafilosofice în monografia lui Tudosescu constă în apelarea semnificativă la dimensiunea istorică a gândirii metafilosofice, ceea ce presupune invocarea, într-un context problematic, a unui șir de concepții și viziuni metafilosofice de referință, fără a exclude și angajările autorului în avansarea unor opinii și sugestii la dezbateră metafilosofică actuală. Cercetarea problemelor de factură metafilosofică I. Tudosescu a continuat-o în monografia *Filosofia și condiția umană*, publicată în 2006. De notat că, de data aceasta autorul renunță la folosirea termenului „metafilosofie”, iar analiza problematicii metafilosofice obține forme predominant tradiționale de cercetare [113]. Despre necesitatea și specificitatea metafilosofiei vorbește și istoricul român al filosofiei Viorel Colțescu: „În filosofia timpului nostru, interogația care se poartă asupra filosofiei însăși a dobândit o pondere și o importanță deosebită. Fără îndoială această interogație nu este o noutate absolută. Dimensiunea autoreflexivă a fost prezentă, într-o măsură sau alta, întotdeauna în filosofie. Astăzi însă ea este explicit formulată și sistemic dezvoltată în cadrul a ceea ce s-a numit *metafilosofie*. Metafilosofia este acel tip de cercetare care are ca obiect filosofia însăși” [36, p. 18].

Analiza diferitor definiții și interpretări ale conceptului de metafilosofie, reflectarea evoluției și afirmării conceptului respectiv în cadrul și în afara arealului anglo-saxon de filosofare, necesită o sistematizare a accepțiunilor de bază ale termenului respectiv, asigurându-se exactitatea semantică indispensabilă a aparatului conceptual-teoretic elaborat și utilizat în cadrul studiilor proiectate. Prin urmare, generalizând, putem evidenția următoarele două **sensuri ale conceptului de metafilosofie**, valide pentru cercetările ce urmează: 1) metafilosofia ca disciplină academică, adică demers cognitiv sau studiu asupra naturii filosofiei, funcțiilor și obiectivelor acesteia; 2) metafilosofia ca o totalitate de concepții, explicite și implicite, cu privire la natura, funcțiile și obiectivele filosofiei. Deci, o **concepție metafilosofică** semnifică o viziune sau idee, mai mult sau mai puțin explicită, asupra naturii și obiectivelor filosofiei ca fenomen.

Un alt subiect care necesită o precizare conceptual-teoretică prealabilă în contextul cercetării de față se referă la problema criteriilor disciplinarității în general și a **criteriilor disciplinarității metafilosofiei** în particular. În acest sens, considerăm oportune următoarele componente criteriale

ale disciplinarității unei „științe” filosofice clasice, care sunt caracteristice pentru „disciplinele și profesiile intelectuale” [262, p. 152-178]. În primul rând, trebuie să remarcăm că analiza epistemologică a disciplinelor („științelor”) filosofice clasice (ontologia, metafizica, gnoseologia, etica, estetica etc.) arată, fără ambiguități, că elementul fundamental al disciplinarității de factură filosofică constă în examinarea și valorificarea istoriei concepțiilor din domeniul respectiv. Într-adevăr, conținutul oricărui curs clasic instituționalizat de formațiune filosofică se reduce, în mare parte, la reproducerea, analiza, generalizarea și valorificarea concepțiilor lansate pe parcursul istoriei cu privire la problematica respectivă. Prin aceasta filosofia diferă substanțial de științele naturii, în însușirea cărora trecutul „greșit” are o valoare științifico-didactică și metodologică infimă. În al doilea rând, disciplinaritatea studiului filosofic presupune o abordare sistematică a problematicii analizate, care implică determinarea conceptelor speciale și metodelor relevante, pe această cale fiind asigurat nivelul teoretic al cunoașterii științifice. În al treilea rând, disciplinaritatea „științelor” filosofice include o manifestare instituțională externă [262, p. 261-280], care se exprimă prin organizarea diferitor întruniri științifice, publicarea monografiilor, manualelor și articolelor (în reviste specializate și în enciclopedii filosofice), predarea cursurilor în instituții de învățământ, recunoașterea formal-juridică a specializării respective, constituirea comunității de specialiști în domeniul respectiv etc. Aplicarea acestor criterii asupra studiului metafilosofic ne oferă o bază conceptual-teoretică necesară pentru evaluarea statutului epistemologic al cercetărilor metafilosofice contemporane, ceea ce presupune stabilirea nivelului disciplinarizării metafilosofiei prin identificarea curenților structurale posibile [275].

Examinarea de mai sus a evoluției conceptului de metafilosofie a scos în evidență dimensiunea instituțională a disciplinarizării studiilor metafilosofice contemporane. În acest sens se observă un progres relativ, exprimat prin creșterea intensității articolelor în enciclopediile filosofice de prestigiu mondial, prin instituirea publicațiilor periodice, organizarea întrunirilor științifice etc. O altă latură a disciplinarității, una opusă celei externe, care include dimensiunea istorică și conceptual-metodologică, a rămas neexaminată, deoarece presupune analiza separată a studiilor sumative disciplinare asupra problematicii metafilosofice. Analiza cercetărilor metafilosofice contemporane, din perspectiva logico-metodologică, trebuie să fie precedată de o reconstituire a contextului istorico-filosofic al proiectului disciplinarizării metafilosofiei. În acest sens este important să remarcăm că metafilosofia ca studiu disciplinar este, în mare parte, un rod al filosofiei analitice, ceea ce are drept consecință ineluctabilă influența strategiilor metodologice proprii acestui curent dominant în filosofia anglo-saxonă. Așadar, determinarea statutului epistemologic al metafilosofiei implică, mai întâi, examinarea evoluției precedente a filosofiei analitice ca parte componentă a filosofiei occidentale contemporane.

1.2. Discursul metafilosofic în cadrul filosofiei contemporane: idei și tendințe

O trăsătură marcantă a filosofiei contemporane constă în intensificarea fără precedent a discursului metafilosofic. Afirmarea demersului metafilosofic s-a manifestat prin lansarea multiplelor programe și proiecte de reformare a filosofiei, în cadrul cărora cel mai mult se evidențiază orientarea anti-metafizică. O implicație firească a acestui caracter autoreflexiv pronunțat al filosofiei a fost lansarea explicită a proiectului disciplinarizării studiului metafilosofic. În acest context, reliefarea unui cadru mai general al studiilor metafilosofice din ultimele decenii ale secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea prezintă o condiție necesară a unei înțelegeri plenare a intenției fundamentale realizate prin transformările majore ale demersului filosofic în general. Din aceste considerente, un reper conceptual-teoretic și metodologic al studiilor metafilosofice disciplinare îl constituie cercetările explicite și sistematice pe marginea problemei naturii filosofiei, elaborate în cadrul filosofiei contemporane. Totodată, deși dimensiunea autoreferențială a filosofiei este o caracteristică generală a acesteia, doar în cadrul filosofiei contemporane sunt prezente studii sistematice a problematicii respective pe baza unei metodologii bine încheiate. (O excepție, în acest sens, constituie tratatul lui David Armeanul „Introducere în filosofie”, elaborat în prima jumătate a secolului al VI-lea [41]). Deci, analiza tuturor concepțiilor metafilosofice explicite care precedă etapa contemporană, adică cele moderne, medievale și antice, este irelevantă în contextul elucidării cadrului istoric al problematicii anunțate în cercetarea în cauză, întrucât, pe de o parte, discursul metafilosofic din perioada contemporană este împregnat, într-o măsură mai mare sau mai mică, de conținutul ideatic-filosofic precedent, adică de gândirea metafilosofică anterioară epocii contemporane, iar pe de altă parte, studiile metafilosofice autentice se conțin doar în cadrul filosofiei contemporane, marcată de recunoașterea caracterului autonom al filosofiei ca formă separată de abordare cognitiv-hermeneutică a realității ca atare. Așadar, se impune necesitatea analizei concepțiilor metafilosofice lansate la etapa contemporană a filosofiei occidentale, având ca scop evidențierea ideilor și tendințelor fundamentale care au determinat geneza proiectului disciplinarizării metafilosofiei.

Filosofia contemporană, în pofida unei diversități impunătoare de școli și curente conceptual-teoretice, poate fi împărțită în două mari orientări – filosofia analitică și filosofia „continentală”. Filosofia analitică a cunoscut cea mai mare dezvoltare și răspândire în țările anglofone. Filosofia analitică include o serie de curente și școli filosofice importante, printre care atomismul logic (B. Russell, L. Wittgenstein I), pozitivismul logic (Cercul de la Viena, Școala Lvov-Varșovia etc.), filosofia „bunului simț” (G. Moore), filosofia limbajului ordinar (L. Wittgenstein II, J. Austin, G. Ryle, P. F. Strawson etc.), filosofia conștiinței (G. Ryle, J. Searle, D. Dennett etc.) ș. a. Din punct de vedere metodologic, pentru filosofia analitică este

caracteristică apelarea la dimensiunea logico-lingvistică în soluționarea problemelor de ordin filosofic [183, p. 11-35]. În acest sens, filosofia analitică întruchipează așa numita „cotitură lingvistică” în filosofia occidentală care a cuprins și o parte a curentelor și școlilor „continentale” (hermeneutica filosofică, filosofia deconstructivistă etc.). Elaborarea acestei noi abordări lingvistice în tratarea problemelor filosofice constituie esența proiectelor reformatoare ale metafilosofiei analitice. Luând în considerație faptul că lansarea proiectului disciplinarizării metafilosofiei derivă din evoluția filosofiei analitice, examinarea concepțiilor metafilosofice de factură analitică este indispensabilă pentru elucidarea cadrului conceptual-teoretic și metodologic al metafilosofiei disciplinare. Spre deosebire de filosofia analitică, examinarea filosofiei „continentale” din perspectiva gândirii metafilosofice este justificată doar în vederea determinării diferențelor principiale de ordin conceptual-teoretic și metodologic între cele două mari tradiții, ceea ce implică conturarea unor strategii metodologice sintetice care ar depăși limitele impuse de tradiție și ar impulsiona cercetarea metafilosofică la un nivel logico-metodologic mai avansat. Dincolo de aceasta analiza celor două tradiții trebuie să fie completată cu examinarea unor curente care stau în afara acestora, cel mai reprezentativ în acest sens fiind pragmatismul, care a exercitat o influență majoră asupra filosofiei analitice (pragmatismul instrumentalist și neopragmatismul). Așadar, determinarea cadrului istorico-filosofic al studiilor metafilosofice contemporane pentru elucidarea premizelor lansării proiectului disciplinarizării metafilosofiei, pe de o parte, și identificarea specificității conceptual-metodologice a metafilosofiei de formațiune analitică, pe de altă parte, presupune examinarea concepțiilor metafilosofice lansate de cele mai reprezentative curente și școli ale filosofiei analitice, după aceasta urmând analize și concluzii comparative referitoare la filosofia „continentală” și pragmatismul.

Întrucât constituirea filosofiei analitice a fost influențată de curentul pozitivist, este important să stabilim esența și specificitatea metafilosofiei pozitivistice. Evoluția pozitivismului, în cele trei ipostaze ale sale (pozitivismul clasic, empiriocriticismul și neopozitivismul), unește promovarea proiectelor antimetafizice metodologic fundamentate. Din lucrările în care se investighează în mod separat problema naturii filosofiei, la etapa pozitivismului clasic, o importanță majoră a căpătat-o opera lui Auguste Comte *Discurs asupra spiritului pozitiv* („Discours sur l'esprit positif”, 1844), în care subiectul central se rezumă la elaborarea filosofiei pozitive. Printre temele abordate în monografie se numără: problema etapizării gândirii (cele trei „stadii” – teologică, metafizică și pozitivă), relația dintre filosofie și știință, problema „filosofiei adevărate”, statutul social al filosofiei pozitive, funcțiile filosofiei etc. [37, p. 11-58]. Comte pledează pentru renunțarea la forma metafizică a filosofiei, care se caracterizează prin apelarea la noțiuni abstracte și „cauze

primare” în explicarea fenomenelor naturale și sociale, și înlocuirea metafizicii cu filosofia pozitivistă (științifică), care obține funcția de completare și deservire a științei, ceea ce presupune elaborarea cadrului metodologic, „stabilirea asociațiilor” dintre cunoștințele furnizate de știință și generalizarea acestora cu scopul reformării societății [220, p. 135-153].

Empiriocriticismul, reprezentat de E. Mach și R. Avenarius, continuă linia pozitivistă de reformare a filosofiei prin depășirea tradiției metafizice [56, p. 71-87]. În calitate de lucrare consacrată predominant problematicii metafilosofice putem menționa monografia lui R. Avenarius *Filosofia ca reflexie asupra lumii în baza principiului forței minime* („Philosophie als Denken der Welt gemäß dem Prinzip des kleinsten Kraftmaßes”, 1876). Acest studiu abordează așa subiecte precum: principiile și fundamentele filosofiei (principiul „forța minimă” sau „economia puterii”), sarcinile și obiectivele filosofiei, metodologia filosofiei, relația filosofie-știință, problema structurii și edificării filosofiei autentice etc. Sub aspect gnoseologic, Avenarius pledează pentru purificarea experienței noastre de orice substrat metafizic și chiar teoretic, promovând un fenomenalism radical la baza căruia stă teoria subiectului cunoscător pasiv (principiul „forță minimă” a sufletului în transformarea percepțiilor primare). Funcția de bază a filosofiei, conform lui Avenarius, este cea explicativ-interpretativă. Fundamentul metodologic al demersului filosofic îl constituie principiul „economiei de putere”: „filosofia – este o înclinație științifică de a gândi totalitatea datelor cu economia maximă a puterii” [170, p. 18].

La următoarea etapă a evoluției sale, pozitivismul s-a îmbogățit cu idei logiciste, la baza cărora au stat G. Frege, B. Russell, L. Wittgenstein ș. a., transformându-se pe această cale în pozitivismul logic (neopozitivism). Cele mai importante lucrări de ordin metafilosofic realizate de reprezentanții atomismului logic și neopozitivismului sunt următoarele: Russell B. *Problemele filosofiei* („The problems of philosophy”, 1912), *Filosofia atomismului logic* („The philosophy of logical atomism”, 1918), *Atomismul logic* („Logical atomism”, 1924), Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921), Schlick M., articolele *Filosofia și științele naturii* („Philosophie und Naturwissenschaft”, 1929), *Cotitura în filosofie* („Die Wende der Philosophie”, 1930), *Viitorul filosofiei* („The future of philosophy”, 1931), *O nouă filosofie a experienței* („A new philosophy of experience”, 1931) [110], Carnap R. *Depășirea metafizicii prin analiza logică a limbajului* („The elimination of metaphysics through logical analysis of language”, 1931), Carnap R. *Despre natura problemelor filosofice* („On the character of philosophical problems”, 1934) [162, p. 54-53], Ramsey F. P. *Filosofie* („Philosophy”, 1929) [197], Reichenbach H. *Originea filosofiei științifice* („The rise of scientific philosophy”, 1951) [153], Waismann Fr. *Cum eu înțeleg filosofia?* („How I see philosophy?”, 1956) etc. [244, p. 83-117]. Atomismul logic, în varianta lui B. Russell, menține forma metafizică a filosofiei [198, p. 160-163], având totodată o atitudine critică, sub aspect

metologic, față de metafizica trecutului, în locul căreia se propune o variantă reinnoită a demersului metafizic [246, p. 4]. Procesul filosofării, după Russell, constă în trecerea de la o claritate și precizie insuficientă la o claritate și exactitate mai avansată în urma analizei logice a limbajului: „...rolul filosofiei, după cum eu înțeleg, constă, în fond, în analiza logică, după care urmează sinteza logică” [246, p. 164]. O bună parte a problemelor filosofice și metafizice, după Russell, sunt, de fapt, pseudoprobleme și au apărut în urma necunoașterii unor legități ale logicii și „simbolismului” logic („gramatica filosofică”) [246, p. 96]. Metafizica lui Russell derivă din logica imanentă a limbajului, elementul de bază al căruia fiind „faptul atomar”, din care se constituie „lumea” (pluralism ontologic). Deci, Russell întemeiază tradiția localizării problemelor filosofice în sfera limbajului, marginalizând funcția gnoseologică a filosofiei [246, p. 153]. Aceste considerații metafisice vor constitui cadrul conceptual-metologic al întregii filosofii analitice [105, p. VIII], determinând, pe această cale, forma și conținutul proiectului disciplinarizării metafisicii la etapa postpozitivistă. Discipolul lui Russell, Ludwig Wittgenstein, a dezvoltat concepția atomismului logic în direcția intensificării componentei apriorico-analitice („transcendentalism lingvistic”). Pornind de la premiza că noi vedem lumea prin prisma logicii limbajului, Wittgenstein dezvăluie aprioric structura ontologică a realității. Lumea, fiind constituită din „fapte”, se descrie prin propoziții simple „cu sens”. Pe lângă judecățile cu sens, cărora le corespunde „ceva” în realitate în principiu, se disting judecățile fără sens și nonsensuri. Metafizica, fiind egalată cu filosofia precedentă, în ceea ce vizează interogările și cercetările sale, în fond este constituită din nonsensuri, adică din propoziții care încalcă logica transcendentală a limbajului. În privința acestor probleme trebuie să păstrăm tăcerea [124, p. 159]. Calificând toate problemele filosofiei tradiționale ca nonsensuri, Wittgenstein, ca și Russell, conferă filosofiei viitorului o dimensiune acționalistă, evitând, în așa mod, „sfârșitul” filosofiei, care nu va fi o teorie sau doctrină, ci un demers de clarificare logică a gândurilor (propozițiilor) [124, p. 55]. Deci, Wittgenstein renunță la funcția cognitivă tradițională a filosofiei, subliniind noul caracter acționalist-hermeneutic al acesteia [272]. Ideile lui Frege, Russell, Wittgenstein etc. au obținut o nouă interpretare în cadrul pozitivismului logic. Neopozitivismul pune accent pe dimensiunea empirică a cunoașterii, renunțând la apriorismul și transcendentalismul lingvistic [70, p. 140-151]. Funcția de bază a filosofiei – analiza logică a limbajului – se păstrează. Filosofia tradițională se identifică cu metafizica, obținând din aceste considerente o apreciere negativă. Conform lui Rudolf Carnap, reprezentant de vază al neopozitivismului, este nevoie de eliminarea din știință și filosofie a conceptelor și enunțurilor „fără sens”, care se depistează prin imposibilitatea reducerii lor la intuiții senzuale [244, p. 42-62]. În cadrul acestor enunțuri-fără-sens intră majoritatea propozițiilor metafizice, în timp ce categoriile metafizice nu au semnificație sau denotat în realitate [244, p. 42-

43]. În opinia lui M. Schlick, care s-a dedicat predominant problemei reformării demersului filosofic pe o traiectorie neopozitivistă, filosofia nu este știință și nu poate exista o filosofie „adevărată” [244, p. 69]. În locul unui sistem de cunoștințe, filosofia trebuie să se transforme într-un sistem de acțiuni, devenind o „...activitate prin care este fixat sau descoperit sensul enunțurilor. Prin filosofie propozițiile sunt clarificate, prin științe ele sunt verificate” [110, p. 57]. Viitorul filosofiei, după Schlick, se va reduce la căutarea și însușirea sensului [244, p. 72-74].

Următoarea perioadă importantă în evoluția filosofiei analitice este reprezentată prin filosofia limbajului ordinar. La această etapă filosofia analitică se distanțează de concepțiile neopozitiviste, lansând o abordare predominant lingvistică a problematicii metafilosofice. Filosofia lingvistică reactualizează concepțiile lui G. E. Moore, respingând, în mare parte, programul logicist lansat de Frege și Russell [43, p. 257-263]. O operă clasică, în care se propune o viziune nouă de factură lingvistică asupra filosofiei, este lucrarea târzie a lui L. Wittgenstein - *Cercetări filosofice* (“Philosophische Untersuchungen”, 1953). Aici, Wittgenstein dezvoltă viziunea practică asupra filosofiei, renunțând la aparatul categorial al logicii simbolice în realizarea demersului filosofic. Filosofia este definită ca o investigație „gramaticală”, care clarifică neînțelegerile conceptuale, eliberând, pe această cale, intelectul de nonsensuri ascunse, de confuzii și imagini greșite [123, p. 147-156]. Rolul filosofiei este preponderent critic, iar scopul demersului filosofic este unul terapeutic [123, p. 160]. Wittgenstein neagă existența problemelor filosofice, afirmând că în realitate așa numitele „probleme” rezultă dintr-o dezordine conceptuală și „gramaticală” [80, p. 81-84]. Obiectivul major al lui Wittgenstein constă în lansarea unei noi oferte metodologice, în baza căreia se va realiza o formă alternativă a demersului filosofic. În spiritul filosofiei limbajului comun sunt realizate cercetările metafilosofice ale lui Gilbert Ryle. Lucrările lui G. Ryle, în care se examinează problematica metafilosofică, sunt următoarele (eseuri, prelegeri, articole): *Orientare în filosofie* (“Taking sides in philosophy”, 1937), *Categoriile* (“Categories”, 1938), *Argumente filosofice* (“Philosophical arguments”, 1945), *Limbajul comun* (“Ordinary language”, 1953), *Dilemele* (“Dilemmas”, 1954), *Demonstrații în filosofie* (“Proofs in Philosophy”, 1954), *Abstracții* (“Abstractions”, 1962) etc. [162]. G. Ryle consideră că problemele filosofice apar în rezultatul greșelilor „catoriale”. În concepția filosofului englez, funcția de bază a filosofiei rezidă în analiza limbajului cu scopul de a clarifica conceptele, indicând abordările necritice ale problemelor filosofice. Conform lui Ryle, toate conceptele se împart în diferite „categorii logice”, constituind „geografia logică” a limbajului. Categoria logică prescrie diferite modalități posibile de operare cu noțiunea respectivă [245, p. 19-20]. Plasarea noțiunilor într-o categorie „greșită” constituie izvorul principal al paradoxurilor, anomaliilor și problemelor filosofico-metafizice. Pe această

cale, obiectivul filosofiei devine „...înlocuirea deprinderilor categoriale cu o disciplină categorială” [245, p. 20]. Metoda de bază a filosofiei devine *reductio ad absurdum*. În acest context, demersul filosofic obține o formă predominant critică, iar filosofia nu mai este privită ca un demers cognitiv care urmărește scopul dezvăluirii adevărurilor absolute. G. Ryle, ca și L. Wittgenstein, consideră că instrumentele limbajului comun sunt suficiente pentru examinarea și „soluționarea” eficientă a problemelor filosofice. Valoarea metodologică a limbajului pentru filosofie constituie un subiect important în cercetările mai multor reprezentanți ai filosofiei limbajului comun, care se regăsesc în următoarele articole: I. Hacking *De ce limbajul este important pentru filosofie* (“Why Does Language Matter to Philosophy?”, 1975), N. Malcolm *Moore și limbajul comun* (“Moore and ordinary language”, 1942), R. Chisholm *Filosofii și limbajul comun* (“Philosophers and ordinary language”, 1951), D. Shapere *Filosofia și analiza limbajului* (“Philosophy and the analysis of language”, 1967), S. Hampshire *Oare toate întrebările filosofice sunt întrebări asupra limbajului?* (“Are all philosophical questions questions of language?”, 1967) etc. [162], [173], [197], [198], [244].

Controversa tradițională dintre filosofia analitică și metafizică a fost atenuată în proiectul metafilosofic al lui Peter F. Strawson, autorul concepției „metafizicii descriptive”. Strawson lansează un program grandios de reformare a filosofiei analitice, expus în lucrările *Indivizii. Un eseu asupra metafizicii descriptive* (“Individuals. An essay in descriptive metaphysics”, 1959) și *Analiză și metafizică. O introducere în filosofie* (“Analysis and metaphysics. An introduction in philosophy”, 1992). Concepția lui Strawson reabilitează metafizica în drepturi, propunând o nouă variantă a acesteia în baza analizei critice a limbajului ordinar. Sub aspect gnoseologic, proiectul lui Strawson reactualizează atomismul logic [183, p. 349-359]. Și aceasta deoarece scopul analizei limbajului comun constă în evidențierea și determinarea structurilor apriorice ale limbajului, după care urmează proiectarea acestora asupra realității pentru edificarea unei metafizici noi [167, p. 9-11]. Concepția lui Strawson denotă o reconfigurare importantă a filosofiei analitice, înscriindu-se în curentul general de erodare a programului neopozitivist.

Etapa postpozitivistă în evoluția filosofiei analitice a fost marcată de valorificarea conceptual-metodologică a pragmatismului, care este o concepție filosofică tipic americană. Influența pragmatismului s-a răsfrâns și asupra resetării proiectelor metafilosofice după prăbușirea neopozitivismului. Și aceasta deoarece dimensiunea metafilosofică a fost tot timpul în centrul atenției reprezentanților pragmatismului. Din operele de orientare pragmatistă, în cadrul cărora au fost lansate concepțiile metafilosofice, menționăm *Unele probleme ale filosofiei: începutul unei introduceri în filosofie* de William James („Some Problems of Philosophy: A Beginning of an Introduction to Philosophy”, 1911) [74], *Reconstrucția în filosofie* de John

Dewey (“Reconstruction in philosophy”, 1919), *Filosofia și oglinda naturii* de Richard Rorty (“Philosophy and the Mirror of Nature”, 1979), *Realismul pe înțelesul tuturor* de Hilary Putnam (“Realism with a human face”, 1990) [98] ș. a. Temele centrale ale studiilor lui W. James de ordin metafilosofic sunt următoarele: esența și obiectivele filosofiei, dimensiunea cognitivă a filosofiei, valoarea practică a filosofiei, relația filosofie-metafizică, științificitatea filosofiei etc. În opinia lui James, filosofia este o știință a universalului care abordează lucrurile în modul cel mai general [204, p. 8-19]. Valoarea filosofiei pentru cultura în general constă în lupta cu dogmatismul și prejudecățile [204, p. 9]. Filosofia este utilă din mai multe puncte de vedere – pedagogic, cognitiv, logic, estetic etc. În concepția lui James, toate științele prezintă doar niște concretizări și ramificări ale filosofiei [33, p. 18-24]. În acest sens, evoluția științei a transformat filosofia în metafizică. Enumerând cele mai principale probleme ale metafizicii (problema ființei, problema cognoscibilității lumii, problema metodei de cunoaștere ș. a.), James o definește ca un studiu îndreptat spre „...determinarea cauzelor, esenței, sensului și destinului ființei în general” [204, p. 23]. Calificând filosofia contemporană ca metafizică, James pledează pentru o conlucrare mai strânsă între știință și metafizică.

Teoreticianul pragmatismului instrumentalist, John Dewey, în lucrarea *Reconstrucția în filosofie* lansează un proiect grandios de reformare a funcției filosofiei în societate. Pentru a explica apariția filosofiei ca fenomen spiritual, Dewey apelează la abordarea socio-genetică, care asigură o monitorizare a evoluției cunoașterii umane de la formele ei rudimentare până la nivelul filosofico-metafizic [24, p. 46-53]. Filosofia, în forma ei metafizică, spune Dewey, începând deja cu perioada antichității, a devenit un izvor al conservării obiceiurilor și tradițiilor majore ale societății prin fundamentarea lor rațională în rezultatul derivării din transcendența existențială [210, p. 30-33]. Această funcție tradițională a filosofiei, privită ca instrument principal în susținerea rațională a ideologiei dominante, este contestată de J. Dewey, care propune, în schimb, o nouă viziune metafilosofică, una radical diferită de cea tradițională. Varianta reînnoită a filosofiei menține funcția morală ca una de bază, renunțând la sarcina fundamentării și păstrării tradițiilor și moravurilor dominante, ceea ce implică inevitabil dispensarea de realitatea transcendentă și, deci, renunțarea la metodologia metafizică. Filosofia reformată trebuie să se concentreze asupra „...precizării viziunilor umane referitoare la lupta morală și socială în contemporaneitate...”, devenind „...un instrument al interacționării cu asemenea conflicte...” [210, p. 36]. Deci, scopul major al filosofiei viitorului devine „...contribuția la aspirațiile umane de atingere a unei fericiri autentice și raționale” [210, p. 32-33].

Neopragmatismul, în persoana lui Richard Rorty, marchează redimensionarea metafilosofică a reflexiei filosofice contemporane, exercitând o influență majoră asupra

proiectului disciplinarizării discursului metafilosofic. Rorty este autorul mai multor lucrări de referință cu o tematică metafilosofică, fiind primul gânditor în cercetările căruia prevalează problematica metafilosofică. În opera monumentală *Filosofia și oglinda naturii* (1979), autorul desfășoară o critică multidimensională, într-un spirit postmodern, a concepțiilor metafilosofice dominante pe parcursul istoriei. În acest sens, Rorty contestă viziunea tradițională conform căreia filosofia este o cunoaștere care reflectă sau „oglindește” realitatea în contururi generale (reprezentacionism). O altă concepție metafilosofică consacrată, care a fost criticată de filosoful american, constă în conferirea filosofiei funcției de fundament cognitiv-metodologic și axiologic al tuturor formelor de cunoaștere. Promovarea fundamentalismului metodologic și axiologic, spune Rorty, a transformat filosofia în epistemologie. Depășirea formei epistemologice a filosofiei constituie obiectivul major al analizelor și argumentărilor din *Filosofia și oglinda naturii*. Pe lângă contestarea filosofiei epistemologice, Rorty postulează prioritatea depășirii formei metafizice a demersului filosofic. Cu acest prilej, autorul *Filosofiei și oglinzii naturii* declară „moartea” epistemologiei și sfârșitul metafizicii ca două versiuni depășite ale filosofiei „sistemice” [252, p. 272]. Aici Rorty se prezintă ca un critic al filosofiei analitice, depășirea căreia se transformă într-un scop major, în pofida legăturii strânse cu modul analitic de filosofare impus de ambianța intelectuală și instituțională [251]. Proiectul metafilosofic lansat de Rorty constă în atribuirea filosofiei funcției de „conversație edificatoare” (lămuritoare, clarificatoare). „Scopul filosofiei edificatoare este mai curând păstrarea conversației decât găsirea unui adevăr obiectiv” [158, p. 377]. Rorty consideră că filosofia nu poate fi o disciplină academică, de aceea filosofia nu trebuie să imite calea științei [252, p. 32]. În pofida caracterului său pronunțat neacademic, filosofia edificatoare (“edifying philosophy”) nu implică sfârșitul filosofiei [158, p. 179]. O nouă filosofie, în opinia lui Rorty, trebuie să obțină funcții predominant hermeneutice [252, p. 266].

Rolul remarcabil al lui R. Rorty în promovarea cercetărilor metafilosofice s-a manifestat și în studii colective, de regulă în forma de culegeri de articole consacrate unor domenii separate ale problematicii metafilosofice. În acest sens, o importanță deosebită pentru devenirea metafilosofiei disciplinare are culegerea de articole, îngrijită inclusiv și de R. Rorty, *Filosofia în istorie* (“Philosophy in history. Essays on the historiography of philosophy”, 1984), în care problema istoricității filosofiei este analizată din mai multe puncte de vedere [161]. În articolul *Istoriografia filosofiei: patru genuri* (“The historiography of philosophy: four genres”), Rorty examinează relația controversată a istoriei filosofiei cu conținutul acesteia, distingând diferite abordări ale trecutului filosofic. Problema metodologiei filosofiei este analizată în renumita culegere de articole, îngrijită de R. Rorty, *Cotitura lingvistică. Eseuri despre metoda filosofică*

(“The Linguistic Turn, Essays in Philosophical Method”, 1962, 1992) [162]. O altă culegere de articole, *Filosofia ca politică culturală* (“Philosophy as a cultural politics”, 2007) [160], conține lucrările lui Rorty consacrate problemei locului și rolului filosofiei în contemporaneitate, în care dimensiunea social-culturală a filosofiei se află în centrul reflexiilor metafilosofice.

Evoluția intelectuală a lui R. Rorty, de la un reprezentant al filosofiei analitice la un teoretician postmodernist al metafilosofiei, reflectă afirmarea problematicii autoreflexive în tradiția analitică de filosofare, în baza căreia s-a constituit metafilosofia disciplinară. Realizând o revistă a evoluției concepțiilor metafilosofice de factură analitică și pragmatistă, ajungem la următoarele concluzii și generalizări. În primul rând, optimismul reformator al filosofiei analitice a înaintat problema edificării unei noi filosofii, ce ar corespunde dezideratelor contemporaneității. Pe această cale problematica metafilosofică s-a localizat în centrul reflexiilor filosofice, obținând o prioritate fără precedent. În al doilea rând, fundamentul scientist al filosofiei analitice, care izvorăște din dominarea neopozitivismului în anii `30 ai sec. al XX-lea, a determinat necesitatea unei abordări sistematice și cu instrumente bine determinate ale problematicii filosofice, ceea ce a cuprins și tematica metafilosofică, devenind un factor determinant al lansării proiectului disciplinarizării metafilosofiei. În al treilea rând, modernismul inovator al filosofiei analitice a subminat necesitatea reflexiei istorice, în contextul în care trecutul metafizic al filosofiei se declară depășit din punct de vedere metodologic. În așa mod, dimensiunea istorică a fost marginalizată în reflexiile filosofiei analitice, ceea ce s-a răsfrâns și asupra configurației proiectelor metafilosofice reformatoare.

Neglijarea dimensiunii istorice în soluționarea problemelor de ordin metafilosofic nu prezintă o caracteristică generală a filosofiei contemporane: tradiția „continentală” de filosofare ne oferă mai multe exemple de înaintare prioritară a reflexiei istorice în tratarea problemelor de ordin metafilosofic. Însă, anistorismul nu este străin și pentru o bună parte a curentelor și școlilor filosofice „continentale”, cuprinzând neokantianismul, fenomenologia, existențialismul etc. Proiectul fenomenologic al lui Edmund Husserl urmărește identificarea unor fundamente absolute ale cunoașterii pentru a crea o filosofie științifică universală. Ideea centrală a proiectului metafilosofic al lui Husserl constă în crearea, pe baza metodei fenomenologice, a unei filosofii obiective și adevărate, care să servească drept fundament pentru știință în general [68, p. 6-7]. Deci, conform lui Husserl, filosofia autentică este menită să asigure o cunoaștere apriorică absolută, fără a apela la instrumentele de natură extrafilosofică [69, p. 29-44]. Pe această cale, filosofia devine o „știință riguroasă”, precum, de exemplu, este matematica. În concepția lui Husserl, elaborarea unei filosofii științifice a fost împiedicată de naturalism, psihologism și istoricism. Filosoful german, Dietrich von Hildebrand, a încercat să unească catolicismul și

fenomenologia. Concepția metafilosofică a lui Hildebrand se caracterizează prin reabilitarea apologetică a cunoașterii metafizice cu scopul de a spori ponderea filosofiei în cultura contemporană [193, p. 11]. Conform lui Hildebrand, interogația filosofică este o trăsătură inalienabilă a spiritului uman, de aceea proiectul antifilosofic, care s-a profilat în contemporaneitate, este sortit eșecului [193, p. 18]. Hildebrand subliniază importanța cognitivă a filosofiei autentice, care este o cunoaștere sistematică și critică, fiind îndreptată spre esența imediată a lucrurilor, spre universalul inteligibil [193, p. 90]. Din aceste considerente, cunoașterea filosofică are inevitabil un caracter aprioric. Îndrumat de metoda fenomenologică, Hildebrand ajunge la concluzia că esența faptelor poate fi însușită de intelect doar pe cale apriorică, bazându-se pe intuiția rațională ca formă a cunoașterii imediate.

O concepție metodologică de factură anistorică asupra filosofiei a fost promovată de majoritatea reprezentanților neokantianismului (H. Kohen, P. Natorp, H. Rickert etc.). Hermann Cohen [56, p. 191-198], conferă filosofiei o funcție de fundamentare conceptual-metodologică atât a științelor spiritului cât și a celor naturale, devenind un factor unificator al tuturor științelor [216, p. 83]. Legătura filosofiei cu științele naturii se asigură prin logică, iar cu științele spiritului - prin etică. A treia parte importantă a filosofiei este estetica. H. Cohen, pe baza gnoseologiei lui Im. Kant, contestă forma metafizică a filosofiei, promovând concepția conform căreia filosofia trebuie să devină o teorie a cunoașterii [248, p. 5]. Paul Natorp dezvoltă concepția metafilosofică a lui Cohen, care constă în fundamentarea filosofică a științei prin distingerea formelor pure ale cunoașterii științifice [56, p. 203-205]. În opinia lui Natorp, filosofia trebuie să asigure reflectarea și interpretarea principiilor și categoriilor științei contemporane [234, p. 7]. Promovând metoda transcendentă, Natorp critică psihologismul naturalist și pledează pentru o „filosofie pură”, care ar sta la baza științei [234, p. 10]. Deci, filosofia este menită să examineze construcția teoretică (transcendentă) a experienței ca atare. Sarcina filosofiei, după Natorp, constă în „...reducerea, printr-o metodă definită, a întregii totalități de cunoștințe disponibile la un numitor comun” [234, p. 27]. Conferirea filosofiei funcției de unificare ontologică și gnoseologică constituie esența concepției metafilosofice a lui P. Natorp. În acest context el susține că „...filosofia este... acea știință care stabilește unitatea cunoștințelor umane prin evidențierea fundamentului general și ultim, pe care ele se bazează” [234, p. 58]. Conform lui Heinrich Rickert, „...sarcina filosofiei este de a arăta cum subiectul și obiectul se unesc în cadrul categoriei comune de lume” [248, p. 15]. Istoria filosofiei Rickert o împarte în două mari orientări – filosofia obiectuală și filosofia subiectuală, afirmând că aceste două forme ale filosofiei marginalizează dimensiunea axiologică [56, p. 228-241]. Filosofia autentică, care oferă o concepție adecvată despre lume, poate fi edificată doar în baza unei teorii a valorilor [248, p.

22-30]. Întrucât valorile sunt elemente constitutive ale culturii, teoria valorilor este un studiu filosofic asupra culturii. Logica științei, etica, estetica – toate aceste discipline filosofice examinează valorile, care au evoluat pe parcursul istoriei. Deci, după Rickert, filosofia nu trebuie să elaboreze concepții despre lume, ci trebuie să unifice realitatea cu „lumea valorilor” pe terenul „lumii sensurilor”.

Linia istorică este reprezentată în cadrul filosofiei „continentale” într-o măsură comparabilă cu cea an-istorică, cuprinzând filosofia vieții (W. Dilthey, G. Simmel etc.), neokantianismul (W. Windelband), filosofia ființei (M. Heidegger), neohegelianismul, deconstructivismul etc. În lucrarea lui W. Dilthey, *Esența filosofiei* („Das Wesen der Philosophie”, 1907), problematica metafilosofică ocupă un loc central, fiind abordată în mod explicit și pe baza unei metodologii bine determinate. Conform lui Dilthey, dezvoltarea științelor spiritului corelează cu promovarea abordării istorice. Esența filosofiei, care face parte din științele spiritului, trebuie să fie examinată din perspectiva istorică. În acest context, determinarea sensului conceptului de filosofie nu poate evita cercul în argumentare, de aceea, consideră Dilthey, investigația în cauză trebuie să apeleze la metoda cercului hermeneutic. Dilthey subliniază istoricitatea gândirii filosofice, încercând să găsească o logică internă în cadrul acestui proces evolutiv. Autorul *Esenței filosofiei* desfășoară o analiză istorică a evoluției conceptului de filosofie, începând cu apariția noțiunii respective în perioada presocratică și finisând cu filosofia contemporană. Prin aceasta Dilthey a oferit un model relevant de abordare istorică a problematicii metafilosofice, care își păstrează actualitatea și astăzi. Dilthey ajunge la concluzia că filosofia izvorăște din dispoziția înăscută a spiritului uman [207, p. 69]. Deci, filosofia este o manifestare a spiritului uman pentru a-și înțelege propriile acțiuni conform unei teleologii vitale și pe baza unei gândiri noționale, care tinde spre conceptualizări comprehensive ale întregii vieți spirituale a societății [207, p. 138].

Aportul metafilosofic al lui Wilhelm Windelband, reprezentantul școlii de la Baden a neokantianismului, este marcat de predominarea studiilor istorico-filosofice. Lucrările de ordin metafilosofic ale lui Windelband includ monografiile *Introducere în filosofie* („Einleitung in die Philosophie“, 1914) și *Filosofia în viața spirituală a Germaniei din secolul al XIX-lea* („Die Philosophie im deutschen Geistesleben des XIX. Jahrhunderts“, 1909), precum și culegerea de articole și eseuri *Preludii: eseuri și comunicări de introducere în filosofie* („Präludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie“, 1884), care include articolul *Ce este filosofia?* (1884), consacrat definirii conceptului de filosofie și determinării strategiilor metodologice de ordin istorico-filosofic. Definierea conceptului de filosofie, în opinia lui Windelband, trebuie să înceapă cu examinarea evoluției sensului acestui concept de-a lungul istoriei. Conform lui Windelband, istoria filosofiei este o disciplină unică, deoarece examinează construcțiile teoretice

irepetabile din perspectiva diacronică [189, p. 8]. Din aceste considerente, deducerea unui sens general al conceptului de filosofie în rezultatul cercetării istorice este imposibilă [188, p. 35]. Dincolo de aceasta, evoluția conceptului de filosofie a fost determinată și de dezvoltarea științei: „...istoria cuvântului „filosofie” este o istorie a semnificației culturale a științei” [188, p. 34]. Dezvoltarea științei a provocat declinul metafizicii și deobiectualizarea studiului filosofic. Proiectul creării unei metafizici științifice, dominant până nu demult, s-a dovedit a fi nerealizabil, întrucât filosofia nu poate repeta calea științei. Astăzi, spune Windelband, filosofia s-a transformat într-o teorie a științei: „metafizica obiectelor” a fost înlocuită cu „metafizica cunoașterii” [188, p. 34]. Iar întrucât filosofia, ca teorie a cunoașterii, examinează valoarea diferitor tipuri de cunoaștere, ea este, totodată, și o teorie a valorilor (axiologie). În acest context, Windelband definește filosofia ca „...știință critică despre valorile universale”, care se bazează pe metodologia transcendențială [188, p. 40].

Martin Heidegger reorientează gândirea filosofică spre căutarea sensului ființei, contestând ontologia și metafizica tradițională [244, p. 151]. Printre lucrările lui Heidegger cu o tematizare metafilosofică dominantă menționăm următoarele: *Introducere în metafizică* („Einführung in die Metaphysik”, 1935, publicată în 1953) [67], *Construcția onto-teo-logică a metafizicii* („Die ontotheologische Verfassung der Metaphysik”, 1957), *Ce este filosofia?* („Was ist das - die Philosophie?”, 1956) ș. a. Heidegger postulează istoricitatea ființei umane („Dasein”) și a manifestărilor acesteia [11, p. 45-67]. Pe parcursul istoriei, spune Heidegger, sensul primar al filosofiei a fost dat uitării [244, p. 147-148]. Pentru a reveni la origini și a recăpăta autenticitatea, noi trebuie să efectuăm o „destrucție” a substratului istoric, adică o destrucție a metafizicii onto-teo-logice [244, p. 154]. Pe această cale se ajunge la o reorientare a filosofiei „înspre Ființa ființării”. Deci, proiectul reformativ al lui Heidegger se reduce la reactualizarea problemei sensului ființei ca condiție necesară a elaborării unei filosofii autentice și originare.

Neohegelianismul aduce un aport considerabil în devenirea abordării istorice a problematicii metafilosofice, oferind un suport metodologic esențial pentru elaborarea istoriei gândirii metafilosofice, ca element-cheie în edificarea metafilosofiei disciplinare. Benedetto Croce, reprezentantul de vază al neohegelianismului italian, analizează problematica metafilosofică în operele *Logica ca știință despre cunoaștere pură* („Logica come scienza del concetto puro”, 1909), *Teoria și istoria istoriografiei* („Teoria e storia della storiografia”, 1913), *Filosofia ca istoriografie* („Filosofia e storiografia”, 1949) [224]. Concepția metafilosofică a lui Croce se cristalizează în jurul discuției cu un alt reprezentant al filosofiei neohegelianiste italiene – G. Gentile, care postulează necesitatea egalării istoriei filosofiei cu filosofia ca atare [9, p. 39]. La prima etapă, Croce se împotrivesc identificării filosofiei cu istoria, considerând că ele

reprezintă două domenii distincte și relativ independente. În cele din urmă, Croce devine un adept al istorismului absolut, afirmând că filosofia este doar o metodologie a istoriei [9, p. 41]. Robin G. Collingwood, reprezentantul neohegelianismului britanic, abordează tangențial problema naturii filosofiei în lucrările *Un eseu asupra metafizicii* ("An essay on metaphysics", 1939), *Un eseu asupra metodei filosofice* ("An essay on philosophical method", 1933) etc. În renumita sa lucrare *Ideea de istorie*, Collingwood definește filosofia ca „...gândire de ordin secundar, adică gândire despre gândire” [218, p. 5]. Mai mult decât atât, în opinia lui Collingwood, filosofia examinează nu numai gândirea ca atare, dar permanent este preocupată de relația ideii cu realitatea, cu alte cuvinte, filosofia este în egală măsură preocupată de obiectul și de gândul asupra acestui obiect [218, p. 6-7]. Analiza evoluției istorice a ideii de istorie constituie obiectul de cercetare al filosofiei istoriei. Importanța dimensiunii istorice a filosofiei în concepția lui Collingwood se schimbă pe parcursul evoluției intelectuale în direcția afirmării istorismului ca bază conceptual-metodologică pentru înlocuirea filosofiei cu istoria [9, p. 23], fapt care se atestă în lucrarea *Un eseu asupra metafizicii*. Astfel, problema centrală a metafilosofiei neohegelianiste este istoricitatea filosofiei, care se transformă în cele din urmă într-o anexă metodologică a istoriei.

Reprezentantul de vază al poststructuralismului, Jacques Derrida, bazându-se pe filosofia lui Nietzsche și Heidegger, elaborează o strategie originală de depășire pe calea „deconstrucției” a filosofiei precedente, calificată ca metafizică „fono-logo-centrică” [281]. Metodologia realizării acestui proiect grandios este pe larg prezentată în lucrarea monumentală *Despre Gramatologie* („De la grammatologie”, 1967). Derrida definește metafizica ca o totalitate de aporii și paradoxuri. Deconstrucția scoate în evidență neajunsurile și carențele metafizicii, arătându-i limita și oferind, în așa mod, condiții necesare pentru distanțarea de metafizică și depășirea ei [131, p. 32]. În opinia lui Derrida, la etapa contemporană, funcția de bază a filosofiei rezidă în realizarea deconstrucției pe toate dimensiunile și în toate sferile [202, p. 16-19]. În acest context, filosofia se transformă într-o practică critico-hermeneutică fără funcții cognitive tradiționale. Deși toată cercetarea lui Derrida are o dimensiune metafilosofică, gânditorul francez a publicat și o serie de lucrări în care problema esenței filosofiei este abordată dintr-o perspectivă mai largă decât cea deconstrucționistă, în ele fiind examinate aspectele de ordin instituțional, pedagogic, social-cultural etc. ale filosofiei în epoca contemporană. Cele mai importante dintre aceste lucrări sunt *Despre dreptul la filosofie* („Du droit à la philosophie”, 1990) [136], [138], care prezintă o culegere de articole cu o tematică metafilosofică, publicate între anii 1975 și 1990, *Etica, instituțiile și dreptul la filosofie* („Ethics, Institutions, and the Right to Philosophy”, 2002) [135].

Astfel, în tratarea problematicii metafilosofice s-au conturat două tendințe – istorică și an-istorică. Linia istorică nu a dat dovadă de o consolidare într-o măsură în care să ofere studii disciplinare sistematice asupra problematicii metafilosofice. Or, apelarea la dimensiunea istorică în linii mari se dovedește a fi de un caracter justificativ, pe alocuri chiar și formal, fără a avea o valoare cognitivă autentică. Și aceasta deoarece viziunile metafilosofice, în pofida unor reconstrucții realizate, derivă, predominant, din concepțiile filosofice (ontologice, gnoseologice, metodologice etc.) adoptate în prealabil. Deci, realizarea reconstrucției istorice a gândirii metafilosofice urmărește nu atât elucidarea situației contemporane în baza înțelegerii trecutului, cât ilustrarea caracterului deficient al formelor filosofice tradiționale și susținerea viziunii metafilosofice promovate. Un caz aparte constituie încercarea lui R. Rorty de a reflecta trecutul metafilosofic pentru a determina influența acestuia asupra filosofiei contemporane. Or, distingând concepțiile metafilosofice dominante pe parcursul istoriei, Rorty nu pretinde la obiectivitate academică, prioritate în cele din urmă având dimensiunea pragmatică în aprecierea trecutului și profilarea viitorului ca un instrument al depășirii relativismului, ceea ce demonstrează prevalarea, în orice fel, a concepției filosofice în formularea proiectului reformării filosofiei. În același timp, încercarea lui Rorty ne ilustrează potențialul nevalorificat al unei reconstrucții istorice fidele, devenind cel mai eficient instrument pentru înțelegerea prezentului în rezultatul punerii în ordine diacronică a ideilor metafilosofice.

În cadrul orientării an-istorice, rolul determinant al concepției filosofice în formarea viziunilor metafilosofice este și mai evident, transformând pe această cale metafilosofia într-o anexă a gnoseologiei sau metodologiei susținute, și aceasta în pofida faptului că problematica metafilosofică a intrat în centrul atenției filosofiei contemporane. Acest lucru se datorează în primul rând dispoziției reformatoare, care s-a manifestat cel mai expres în filosofia analitică. Or, acest optimism reformativ din start exclude necesitatea reconstrucțiilor istorice, în contextul în care trecutul filosofic de la bun început se declară metodologic depășit. Facilitarea modernizării pune în actualitate problema esenței și obiectivelor filosofiei, în special din perspectiva viitorului, care este abordată în contextul determinării conceptelor și metodelor relevante. În același timp, recunoașterea necesității identificării metodelor valide pentru realizarea demersului filosofic, pune în prim plan sarcina abordării sistematice și riguroase, precum se propagă insistent în filosofia analitică, a problematicii metafilosofice, prin aceasta profilând oportunitățile disciplinarizării studiului metafilosofic. Or, reieșind din contextul conceptual-metodologic existent, lansarea proiectului disciplinarizării studiului metafilosofic poartă ineluctabil și eminemente amprenta tradiției analitice.

1.3. Redimensionarea istorică a studiilor metafisice: geneza problemei

După examinarea dimensiunii instituționale a studiilor metafisice și determinarea izvoarelor istorico-filosofice, obiectivul stabilirii configurației disciplinare a metafisicii implică trecerea la următoarea etapă ce presupune analiza epistemologică a studiilor metafisice sistematice (monografii), care, în mare parte, simbolizează succesul disciplinarizării metafisicii. Analiza contextului istoric a scos în evidență dominarea abordării an-istorice de factură logico-lingvistică în filosofia analitică, care constituie cadrul conceptual al metafisicii disciplinare și din cuprinsul căreia a fost lansat proiectul disciplinarizării metafisicii. Finalitățile analizei epistemologice a studiilor metafisice sistematice urmăresc determinarea strategiilor metodologice, în care rolul important îi revine abordării istorice în condițiile în care disciplinaritatea „științei” filosofice cuprinde indispensabil reflexia istorică. Dincolo de aceasta, s-a ajuns la concluzia conform căreia reflexia istorică lărgeste considerabil orizontul înțelegerii prezentului metafisic, ceea ce oferă încă un argument în plus în favoarea importanței dimensiunii istorice. Într-adevăr, gândirea metafisică se caracterizează prin relativitate istorică, ceea ce presupune inevitabil influența tacită a concepțiilor metafisice anterioare asupra configurației ideatice actuale. Lipsa unei elucidări suficiente a tradiției ideatice creează riscul dominării tacite și inconștiente a unei concepții metafisice avantajate, a cărei relevanță logico-metodologică nu a fost îndeajuns reflectată și justificată, ceea ce submină, din start, obiectivitatea concluziilor și evaluărilor potențiale. Deci, pentru a evita influența nedorită sau necontrolată a tradiției intelectuale nearticulate și tacite, trebuie să realizăm o reflexie istorică autentică. Astfel, examinarea monografiilor metafisice urmează să se axeze pe elucidarea gradului de valorificare a abordării istorice în contextul determinării strategiilor metodologice aplicate prin luarea în considerație a cadrului metodologic general al filosofiei analitice.

Cel mai concludent indicator al disciplinarizării metafisicii este apariția monografiilor sumative consacrate problematicii respective. Studiile de acest gen prezintă o valoare ilustrativă deosebită, deoarece prin ele o determinare integrală capătă obiectul de studiu, categoriile și conceptele elaborate, metodele aplicate, concepțiile și viziunile adoptate și promovate. Din aceste considerente analiza studiilor monografice oferă o imagine completă asupra gradului dezvoltării studiului în domeniul respectiv. Monitorizând procesul disciplinarizării studiului metafisic, consemnăm trecerea la o etapă principală nouă la mijlocul anilor '90, ceea ce se atestă prin faptul că anume în ultimele două decenii a apărut majoritatea monografiilor de sinteză consacrate problematicii metafisice, în ele fiind redată cele mai recente realizări din domeniul respectiv al cercetării. După afirmația lui Armen Marsoobian, editor-șef actual al

revistei *Metaphilosophy*, „...întrebarea critică – Ce este filosofia? – rămâne a fi actuală” [143, p. 501]. Procesul disciplinarizării cercetărilor metafilosofice, care s-a început la sfârșitul anilor '60 ai secolului al XX-lea, a cuprins un ansamblu întreg de cercetători, care au format o comunitate de specialiști în domeniul în cauză, întrunind o caracteristică importantă a disciplinarității științei. Cei mai importanți autori în domeniul metafilosofiei sunt Nicolas Rescher, Richard Rorty, Terrell Ward Bynum, Moris Lazerowitz, Jan Woleński, Richard Reese, Nicholas Joll, Armen Marsoobian, Timothy Williamson, Nicholas Bunnin, Jiyuan Yu, Søren Overgaard, Paul Gilbert, Stephen Burwood, Richard Double, Collin McGinn, Kai Nielsen, Jocelyne Couture ș. a. Investigațiile acestor autori denotă starea incipientă, precum și caracterul proiectiv al cercetării metafilosofice. În pofida intensificării studiilor metafilosofice, numărul monografiilor rămâne a fi restrâns. Cele mai recunoscute lucrări (monografii, culegeri de articole) de factură metafilosofică sunt următoarele: J. Couture, K. Nielsen *Méta-Philosophie. Reconstructing philosophy? New essays on metaphilosophy* (1993) [133], K. Nielsen *On transforming philosophy: a metaphilosophical inquire* (1995), R. Double *Metaphilosophy and free will* (1996) [139], N. Rescher *Philosophical Reasoning. A Study in the Method of Philosophizing* (2001) [155], N. Rescher *Philosophical dialectics: an essay on metaphilosophy* (2006), T. Williamson *The philosophy of philosophy* (2007) [168], D. J. Chalmers, D. Manley, R. Wasserman *Metametaphysics: new essays on the foundations of ontology* (2009) [132], S. Overgaard, P. Gilbert, St. Burwood *An introduction to metaphilosophy* (2013) [149], P. Horwick *Wittgenstein's Metaphilosophy* (2013) [141] etc.

Lucrarea *On transforming philosophy: a metaphilosophical inquire* (1995) a lui Kai Nielsen este un studiu exemplar de abordare sistematică a problematicii metafilosofice. Metafilosofia este definită ca filosofie despre filosofie, de aceea subiectele investigației metafilosofice, în concepția lui Nielsen, nu depășesc granițele filosofiei [148, p. 9]. Nielsen își începe studiul cu formularea explicită a problemei definirii filosofiei, subliniind diversitatea tradițiilor de abordare a naturii filosofiei, care se schimbă de la universitate la universitate, de la țară la țară, ceea ce nu este caracteristic pentru științele exacte. Această diferență de tradiții se manifestă cel mai elocvent în cazul filosofiei analitice și a celei „continentale”, care aproape nu conlucrează, având adeseori viziuni diametral opuse asupra unor subiecte de importanță majoră. Nielsen susține că definirea filosofiei constituie o sarcină greu de realizat, din cauza diversității formelor de filosofare, care depind de tradiție, modă și ideologie. Nielsen acordă o mare atenție formelor istorice ale reflexiei filosofice. Autorul realizează o revistă istorică a formei speculative a filosofiei, exprimând, în cele din urmă, o atitudine antimetafizică pronunțată ca rezultat al demonstrării irelevanței fundamentului aprioric (și sintetic) al reflexiei speculative. O altă formă

consacrată a filosofiei, analizată de Nielsen, este epistemologia. Sarcina centrală a epistemologiei, conform autorului, constă în eliminarea scepticismului în cunoaștere. Acest proiect a fost lansat încă în modernitate, fiind din start sortit eșecului, afirmă Nielsen. Demersul autorului *On transforming philosophy: a metaphilosophical inquire* nu se limitează doar la partea critică, fiind propus și un program de reformare a filosofiei: „Eu pledez pentru trecerea filosofiei de la trecutul ei metafizic și epistemologic la filosofia ca critică și articulare socială” [148, p. 12]. Deci, în cadrul concepției sale metafilosofice Nielsen propune să renunțăm la așa numitele „probleme perene” ale filosofiei și să orientăm demersul filosofic spre problemele social-politice și etice acute ale societății contemporane.

În lucrarea *Metaphilosophy and free will* (1996), Richard Double examinează legătura conceptual-metodologică dintre problema libertății și concepțiile metafilosofice [139, p. 4]. Metafilosofia este definită ca un studiu care formulează asemenea probleme ca „...ce este filosofie, ce poate filosofia să facă și, în special, care este scopul filosofiei” [139, p. 4]. O teorie sau concepție metafilosofică, după Double, nu poate fi rațional și obiectiv fundamentată sau dedusă, fiind mai curând ceva subiectiv și relativ. Întrucât concepțiile filosofice, precum, în cazul dat, e concepția despre libertate, depind de viziunile metafilosofice, Double pledează pentru raționalizarea și verbalizarea viziunilor metafilosofice: „Deoarece majoritatea dintre noi împărtășim viziunile noastre metafilosofice fără a le formula explicit..., noi nu conștientizăm, de regulă, rolul pe care metafilosofia îl joacă în constituirea viziunilor noastre subiective” [139, p. 5]. Dezvoltând ideea dependenței concepției despre libertate de abordarea naturii și funcțiilor filosofiei, Double distinge patru orientări teoretice în gândirea metafilosofică. Aceste concepții metafilosofice, afirmă autorul, sunt în egală măsură argumentate, relevante și valide, iar elaborarea unei viziuni metafilosofice universale și general recunoscute este exclusă. Cele patru concepții metafilosofice sunt: 1) filosofia ca conversație (R. Rorty, A. Camus etc.): se neagă posibilitatea de a ajunge la un „ultim adevăr” cu instrumentele filosofiei, iar descrierea obiectivă a realității nu se consideră un scop relevant al filosofării [139, p. 24]; 2) filosofia ca *praxis*: demersul filosofic trebuie să devină un instrument în cultivarea moralității omului, iar sarcina tradițională de a dezvălui adevărurile fundamentale despre structura realității se neagă, demersul filosofic obținând o funcție social-politică accentuată (reprezentantul principal este J. Dewey; exponenții acestei concepții metafilosofice sunt, de asemenea, K. Marx, L. Wittgenstein II etc.); 3) filosofia ca fundament conceptual-teoretic, adică fundament al religiei (etapa medievală), al științei (filosofia modernă și unele curente ale filosofiei contemporane), al sistemului axiologic și moral-spiritual etc.; 4) filosofia ca concepție despre lume: filosofia obține funcții cognitive importante, având ca scop elaborarea unui tablou obiectiv al lumii. Astfel, Double argumentează

importanța evidențierii și examinării viziunilor metafilosofice pentru abordarea eficientă a problemelor filosofice (în cazul dat, a problemei libertății). Adoptând o poziție relativistă în privința naturii filosofiei, Double propune o clasificare reușită a orientărilor metafilosofice, prin aceasta contribuind semnificativ la dezvoltarea istoriei gândirii metafilosofice.

Nicholas Rescher, în lucrarea *Philosophical dialectics: an essay on metaphilosophy* (2006), întreprinde o încercare de a sistematiza studiile metafilosofice anterioare. Cercetarea lui prezintă una dintre cele mai reușite tentative de conceptualizare a domeniului metafilosofic, oferindu-i o identitate disciplinară mai avansată. Metafilosofia, după N. Rescher, este „...o examinare filosofică a practicii de filosofare ca atare” [154, p. 1], fiind un domeniu neglijat până în prezent [154, p. VII]. „Această lucrare prezintă nu doar o panoramă a problemelor metafilosofice, dar și o teorie a metafilosofiei” [154, p. VIII]. Rescher introduce conceptul de *principiu filosofic* („philosophical principle”), care semnifică o instrucțiune pentru o filosofare coerentă sau, cu alte cuvinte, o maximă care constituie regula metodologică de călăuză pentru practica filosofică. Autorul distinge un șir de principii filosofice din care derivă reguli și norme mai concrete (principiul relevanței informaționale, principiile demonstrabilității raționale, principiul economiei raționale ș. a.). Rescher supune unei analize logico-analitice profunde însuși procesul filosofării (problema validității filosofării, structura argumentării filosofice ș. a.). Un alt subiect de importanță majoră examinat de N. Rescher vizează suportul metodologic al demersului filosofic, în mod separat fiind analizată așa numita „metodă aporetică” în filosofie. În structura argumentării filosofice, Rescher evidențiază aspectul „distingerii” ca element-cheie în realizarea unei filosofări eficiente: „...distanța este un instrument de bază în controlarea daunelor („damage control”) în filosofie” [154, p. 36]. Teoria distincției, elaborată de Rescher, este o formă de analiză logică a discursului filosofic. Astfel, originalitatea abordării metafilosofice a lui Rescher constă în apelarea amplă la metodologia logico-lingvistică, în special în examinarea „procesului dialectic al filosofării”. Concepția metafilosofică a lui Rescher prezintă un exemplu paradigmatic al metafilosofiei de factură analitică.

Lucrarea lui Timothy Williamson *The philosophy of philosophy* (2007) analizează filosofia în toată diversitatea acestui fenomen, contribuind în mod considerabil la procesul disciplinarizării studiului metafilosofic. Cu privire la termenul „metafilosofie” T. Williamson menționează următoarele: „...eu refuz să apelez la cuvântul „metafilosofie”. Filosofia filosofiei este inevitabil o parte a filosofiei, ca și filosofia despre oricare alt subiect al filosofării, în timp ce metafilosofia presupune că ea stă deasupra filosofiei sau după filosofie” [168, p. IX-X]. Williamson recunoaște că problema naturii filosofiei a fost mult timp neglijată, iar concepțiile metafilosofice, lansate pe parcursul istoriei, nu au fost tematizate și analizate în mod suficient.

Autorul pledează pentru dezvoltarea sistematică a studiului asupra naturii filosofiei. În acest context, Williamson distinge, în dependență de metodologia aleasă, diferite concepții sau orientări metafilosofice: metafilosofia raționalistă și empiristă, metafilosofia filosofiei limbajului, metafilosofia conceptualistă etc. Autorul efectuează o critică originală a diferitor concepții contemporane asupra rolului și funcțiilor filosofiei, pledând, în cele din urmă, pentru așa-numita „armchair philosophy”, adică filosofia de birou, într-o formă reînnoită [168, p. 6-7]. Filosofarea, după Williamson, trebuie să fie reformată pentru a deveni relevantă și utilă, iar pentru aceasta nu este nevoie de elaborarea unor metode radical noi, ci pur și simplu trebuie „...să aplicăm metodele deja existente cu mai multă răbdare și acuratețe” [168, p. 7]. Printre temele de bază ale investigațiilor lui Williamson putem menționa următoarele: problema interogației filosofice (adică, ce presupune o întrebare filosofică și, respectiv, o problemă filosofică), problema adevărului filosofic și a cunoașterii filosofice, problema modului metafizic de abordare a realității, tehnica experimentului intelectual ca o componentă importantă a „filosofiei de birou”, problema evidenței și intuiției în argumentarea filosofică etc. Ca și Rescher, Williamson intensiv apelează la metodologia logico-analitică (în special, logica predicatelor), ceea ce constituie specificul filosofiei analitice.

Autorii altui studiu metafilosofic de referință - *An introduction to metaphilosophy* (2013) – descriu în felul următor obiectivele lucrării: „Cartea este o introducere în metafilosofie sau „filosofie a filosofiei”, precum ea este adeseori denumită. Aici se propune o revizuire a principalelor probleme pe care filosofi le formulau în privința filosofiei; noi analizăm răspunsurile pe care filosofi le-au dat la aceste întrebări și propunem unele răspunsuri proprii” [149, p. 9]. Metafilosofia nu depășește sfera filosofiei, fiind „...o ramură a filosofiei care se întreabă referitor la ce este filosofia, cum trebuie să practicăm filosofia și de ce noi aceasta trebuie s-o facem” [149, p. VII]. Metafilosofia este o „sub-disciplină filosofică”, la același nivel cu epistemologia și metaetica [149, p. 11]. Autorii realizează o revizuire istorică a principalelor abordări cu privire la natura filosofiei de formațiune explicită, determinând un șir de concepții metafilosofice de referință, și anume: filosofia ca parte a științei, filosofia ca știință nematură, filosofia ca fundament al științei, filosofia ca logică a științei, filosofia ca demers de clarificare a noțiunilor, filosofia ca cercetare transcendentă, filosofia ca concepție despre lume, filosofia ca conversație etc. Autorii studiului nu lasă fără replică și concepțiile metafilosofice lansate în ultima vreme despre așa-zisa „moarte” sau „sfârșitul” filosofiei, afirmând că filosofia are propria ei sferă de cercetare, iar concepția sfârșitului filosofiei este un caz aparte al metafilosofiei scientiste și „naturaliste”. În legătură cu aprecierea concepției metafilosofice „naturaliste”, care pledează pentru aderarea filosofiei la canoanele metodologice ale științelor empirice, autorii

studiului desfășoară o analiză, pe alocuri apologetică, a două stiluri dominante ale „filosofiei de birou” – fenomenologic și conceptual-analitic [149, p. 104]. Un alt subiect important examinat în monografie este problema tradiției în filosofie, în acest context fiind comparată filosofia analitică cu cea continentală. În încercarea de a oferi propria viziune asupra filosofiei ca fenomen, autorii, criticând abordările scientiste și „naturaliste”, pledează pentru o concepție tradițională asupra filosofiei, care îi atribuie un statut epistemologic și metodologic special. Așadar, putem constata că valoarea lucrării în cauză constă în apelarea la o bază istorică impunătoare a gândirii metafilosofice, fiind însoțită de aprecieri logico-metologice și elaborări conceptuale originale, care pot servi drept reper pentru cercetările istorico-metafilosofice ce urmează a fi efectuate. În cazul dat, studiul metafilosofic a obținut o dimensiune istorică reliefată, fiind trecute în revistă toate problemele sensibile ale metafilosofiei prin ivocarea contextuală a diferitor concepții metafilosofice formulate pe parcursul istoriei. De aceea, investigația metafilosofică a autorilor *An introduction to metaphilosophy* în mare parte întrunește caracteristicile unui studiu disciplinar clasic de factură filosofică. Din acest motiv investigația în cauză poate servi în calitate de exemplu edificator pentru avansarea pe calea disciplinarizării metafilosofiei. În același timp, trebuie să menționăm că reflexia istorică în lucrarea dată este structurată în corelație cu ordinea problemelor analizate, din această cauză nu se urmărește o cercetare istorică ca atare, care ar determina orientările și ar contura tendințele generale, explicite și implicite, într-un mod separat și sistematic, în studiul dat prevalând forma compilatoare de aranjare a materialului ideatic, ceea ce recunosc și autorii monografiei [149, p. 10-11]. Or, sistematizarea materialului conceptual-metodologic cu privire la un domeniu de studiu, menționează autorii, constituie o practică obișnuită în ceea ce ține de elaborarea monografiilor de factură filosofică, această trăsătură servind în calitate de călăuză metodologică pentru întocmirea studiului în cauză de formațiune introductivă [149, p. 10].

Din analiza istorico-bibliografică efectuată rezultă că problematica cercetărilor metafilosofice vizate (articole, monografii), care apelează la conceptul „metafilosofie”, poate fi împărțită în două grupuri: 1) problematica care se referă la statutul epistemologic al metafilosofiei, adică: științificitatea metafilosofiei, filosoficitatea metafilosofiei, problema relației filosofie-metafilosofie, problema metodologiei metafilosofice etc.; 2) problematica metafilosofică ca atare: obiectul de studiu al filosofiei, statutul epistemologic și social-cultural al filosofiei, problema demarcării filosofiei de știință (de religie, artă), metodologia filosofiei, problema cunoașterii filosofice (subiectivitatea și obiectivitatea), problema creșterii cunoașterii filosofice, evidențierea orientărilor și concepțiilor metafilosofice, actualitatea filosofiei, utilitatea filosofiei etc. Primul set problematic constituie ceea ce N. Rescher a catalogat ca „teorie a

metafilosofiei”. Actualitatea acestui ansamblu tematic este cu atât mai mare că metafilosofia se află doar la început de cale spre o disciplină academică de formațiune filosofică. În studiile metafilosofice contemporane aceste două sfere problematice adeseori nu sunt divizate, ceea ce creează obstacole adiționale pentru soluționarea problemelor respective. În același timp, o divizare excesivă a acestor domenii de reflexie este greșită, deoarece soluționarea problemelor din sfera teoriei metafilosofiei corelează cu tematica metafilosofică ca atare.

Efectuând o revistă a conținutului ideatic și conceptual-metodologic al celor mai reprezentative monografii metafilosofice contemporane, ajungem la următoarele concluzii. În primul rând, în pofida cadrului logico-metodologic de factură an-istorică al filosofiei analitice, în majoritatea studiilor monografice, într-o măsură mai mare sau mai mică, se atestă recurgerea la dimensiunea istorică. În al doilea rând, constatăm că reconstrucțiile istorice elucidate poartă cu predilecție un caracter compilorator, fiind axate pe concepții explicit formulate și unificate în dependență de context problematic sau orientare filosofică. Invocarea dimensiunii istorice, în cel mai bun caz, se exprimă prin sistematizarea și clasificarea concepțiilor metafilosofice, lansate anterior de specialiștii în domeniu, acordându-se prioritate celor mai recente dispute și luări de poziții. Or, sistematizarea nu substituie studiul istoric autentic, deoarece prezintă doar o etapă empirică care precede reconstrucția istorică și o fundamentează. Cercetarea istorică autentică pe lângă baza empirică include și nivelul teoretic al cunoașterii științifice, care presupune determinarea legităților și tendințelor, legăturilor cauzale și relațiilor de interdependență, diferențierea legăturilor esențiale de cele contingente, oferind, pe această cale, explicația și comprehensiunea fenomenelor și evenimentelor, prezicerea și prognosticarea configurațiilor viitoare, modelarea situațiilor, generalizarea și transferarea caracteristicilor etc. În al treilea rând, în pofida sistematizării concepțiilor metafilosofice și punerea lor în ordine în contextul diverselor aspecte ale problematicii metafilosofice, putem constata că studiile autentice consacrate în exclusivitate reconstrucției istorice a gândirii metafilosofice încă nu au fost realizate. Mai mult decât atât, o conștientizare a necesității desfășurării unui studiu istoric sumativ, ca un pas înainte în direcția dezvoltării studiului metafilosofic, nu se atestă. În al patrulea rând, reconstrucțiile istorice realizate, care poartă forma unor sistematizări și sintetizări ale gândirii metafilosofice explicite, nu sunt precedate de cugetări metodologice congruente, ceea ce reflectă influența tradiției analitice de filosofare. În al cincilea rând, în rezultatul constatării lipsei unor reconstrucții sistematice ale gândirii metafilosofice, se impune clar necesitatea eliminării acestei lacune disciplinare. Importanța obiectivului dat derivă din valoarea cognitivă și disciplinar-metodologică, directă și indirectă, a reconstrucției gândirii metafilosofice. În mod direct, istoria metafilosofiei are o valoare cognitivă prin sine, luând în considerație că acest domeniu rămâne a

fi insuficient investigat. În mod indirect, istoria metafilosofiei aduce o valoare cognitiv-metodologică adițională, deoarece, pe de o parte, asigură completarea istoriei filosofiei cu noi date și explicații, elucidând legități și tendințe nesesizate anterior, și pe de altă parte, condiționează lărgirea orizontului înțelegerii și, respectiv, sporirea obiectivității și raționalității concluziilor și evaluărilor formulate, pe această bază fiind consolidată disciplinaritatea metafilosofiei ca atare.

Reieșind din necesitatea realizării unei reconstrucții istorice autentice a gândirii metafilosofice, este relevant să valorificăm experiența filosofiei „continentale” în acest sens. Revista istorică a gândirii metafilosofice „continentale” a scos în evidență favorizarea dimensiunii istorice în realizarea reflexiilor filosofice. Mai mult decât atât, filosofia „continentală” are o altă „atitudine” față de demersul istoric și problema istoricității. Tradiția „continentală” percepe istoria în calitate de meta-narațiune, în care se urmărește relevarea tendințelor de lungă durată în vederea explicării și prognosticării evenimentelor. În acest context este oportun să invocăm metoda „genealogică” a lui Fr. Nietzsche, metoda „destrucției” a lui M. Heidegger, concepția „epistemelor” a lui M. Foucault, deconstrucția la J. Derrida etc., - toate aceste strategii metodologice operând cu orizonturi de lungă durată, analiza cărora este menită să dezvăluie fundamentele ascunse ale filosofiei și civilizației occidentale. Valabilitatea euristico-hermeneutică a istorisirilor de acest gen denotă potențialul nevalorificat al meta-narațiunii legitimizează în alte domenii ale cercetării. Dominarea acestui tip de istorie se demonstrează indirect și prin profilarea sfârșitului „marilor narațiuni” în concepțiile filosofilor postmoderniști. Caracterizarea și critica formei meta-narative a istoriei occidentale a fost realizată de J. F. Lyotard [227], care susține că în “epoca postmodernă”, în locul “marilor povestiri”, se va purcede la narațiuni “locale” în forma “jocurilor de limbaj”. Instaurarea unui nou tip al istoriei în epoca “modernității târzii” a fost catalogată de G. Vattimo ca “post-istorie” [187, p. 8-11], care se caracterizează prin renunțarea la forma lineară, centralizată, unitară și progresistă a istoriei.

Comparând gândirea metafilosofică „continentală” cu cea analitică, constatăm următoarele deosebiri. În primul rând, intensitatea reflexiei metafilosofice în filosofia analitică este mai mare decât în tradiția „continentală”, ceea ce se datorează reformismului metodologic de origine scientistă. În al doilea rând, proiectul disciplinarizării metafilosofiei a fost lansat în cadrul filosofiei analitice, fiind o implicație a dominării reflexiei metodologice, precum și a modului riguros de filosofare, care ar imita calea științei. În al treilea rând, metafilosofia „continentală” analizează problematica respectivă în strânsa corelație cu orizontul istoric, poziționând filosofia într-un context mai larg al culturii și civilizației occidentale.

În pofida faptului că intensificarea discursului metafilosofic constituie o caracteristică generală a reflexiei contemporane, nu este exclusă promovarea unor tradiții metafilosofice quasi-clasice sau constituirea concepțiilor filosofice care nu au o dimensiune metafilosofică dezvoltată, contrastând, în așa mod, cu trendul general. Din rândul acestor excepții fac parte și așa numitele filosofii naționale europene, care abia au început să se constituie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În acest context, filosofia românească, fiind în raport de congruență cu gândirea filosofică din Europa de est și corelând cu formarea națiunilor și statelor naționale, oferă un exemplu de demers filosofic care denotă o legătură redusă cu trendul general european al reflexiei filosofice, ceea ce era și firesc în condițiile social-politice, economice și culturale ale țărilor est-europene.

Filosofia românească contemporană în mare parte a periferizat problema naturii cunoașterii filosofice, atestând o legătură mai strânsă cu tradiția clasică de filosofare. Dincolo de aceasta, trebuie să remarcăm că incursiunile metafilosofice rare, realizate de gândirea românească contemporană, cu unele excepții, nu întrunesc în marea lor majoritate caracteristicile unui studiu metafilosofic de factură disciplinară și sistematică. Cu atât mai mult că apogeul filosofiei românești contemporane, care corespunde perioadei interbelice, denotă o inclinație univocă spre o filosofare „continentală”, având drept repere teoretice concepțiile filosofice ale gânditorilor germani și francezi clasici. În același timp, dezvoltarea gândirii românești, având ca urmare cooptarea firească la discuțiile filosofice general-europene, marchează o dinamică pozitivă de intensificare vădită a studiilor metafilosofice explicite și sistematice.

Cercetările lui Vasile Conta, care este primul filosof sistematic român, s-au îndreptat, din punct de vedere metafilosofic, spre o reclădire a metafizicii, invocând concepții ontologice și gnoseologice de alternativă. În acest sens sunt relevante lucrările *Încercări de metafizică* (1879) și *Bazele metafizicii* (1890). Conform lui Conta, funcțiile și obiectivele metafizicii se rezumă la unificarea tuturor cunoștințelor omenești cu scopul de a oferi o concepție unitară despre univers [7, p. 61-65]. Fondatorul personalismului energetic, Constantin Rădulescu-Motru, evidențiază dimensiunea pedagogică și instituțională a filosofiei în lucrările *Învățămintul filosofic în România* (1931), *Rostul filosofiei* (1942) etc. Un aport considerabil în afirmarea studiilor metafilosofice a fost adus prin activitatea istorico-filosofică amplă a lui P. P. Negulescu. Concepția metafilosofică a lui Negulescu se conține implicit în multiplele studii istorico-filosofice. Viziunea explicită asupra naturii cunoașterii filosofice a fost expusă de P. P. Negulescu în lucrarea *Geneza formelor culturii* (1936), în care Negulescu exprimă o atitudine antimetafizică de factură pozitivistă asupra filosofiei, susținând că ea trebuie să se bazeze pe datele obiective ale științei [7, p. 122]. În filosofia lui Ion Petrovici problematica metafilosofică, pentru prima dată în istoria filosofiei românești, a fost examinată în mod explicit și sistematic. În

acest sens, menționăm lucrările *Rolul și însemnătatea filosofiei* (1907), *Cercetări filosofice* (1907), *Noi cercetări filosofice* (1911), *Introducere în metafizică* (1924), *Spiritul filosofic în comparație cu spiritul științific* (1972). Petrovici în mod explicit a formulat problema legitimității metafizicii, demonstrând necesitatea acestei discipline [7, p. 130]. Depășirea deplină a metafizicii este imposibilă, iar eliminarea totală a metafizicii din știință este de neatins, întrucât în orice știință se conține inevitabil o parte mai generală și mai ipotetică [7, p. 132]. O altă problemă importantă analizată de Petrovici a fost elucidarea relației metafizicii cu științele exacte. În sistemul grandios al lui L. Blaga problema naturii filosofiei și a metafizicii este analizată din mai multe puncte de vedere și cu diferite ocazii. Lucrarea *Despre conștiința filosofică* (1947) reprezintă un studiu sistematic și de factură disciplinară consacrat în mare parte problematicii metafilosofice [94, p. 63-69]. Temele centrale ale studiului sunt: specificitatea conștiinței filosofice, creația metafizică, aspecte cognitive ale metafizicii, metodologia filosofiei, diferențe și asemănări între problema filosofică și problema științifică ș. a. Fondatorul „filosofiei datului”, Mircea Florian, a acordat o atenție sporită problematicii metafilosofice, abordând subiectul naturii filosofiei în mai multe articole, printre care *Filosofia ca disciplină teoretică* (1923), *Filosofia timpului nostru* (1925), *Directivele unei filosofii autonome* (1931), *Pentru a înțelege filosofia contemporană* (1933), *Filosofie și naționalitate* (1933), *Criza filosofiei contemporane* (1935), *Sensul unei filosofii românești* (1943) ș. a. Mircea Florian subliniază caracterul autonom al filosofiei ca disciplină, care este o știință a principiilor și începuturilor fondatoare și unificatoare [7, p. 206]. Filosofia trebuie să evite calea metafizică și calea epistemologică [60]. În acest context, gânditorul român în mod explicit distinge două mari forme ale filosofiei precedente. Punctul de pornire al filosofiei trebuie să-l constituie „datul ca atare”, evitându-se excesele formei metafizice (transcendența) și formei gnoseologice (solipsism) a filosofiei. Filosoful român, D. D. Roșca, abordează tangențial problematica metafilosofică. În lucrarea *Existența tragică: încercare de siteză filosofică* (1934), D. D. Roșca analizează relația „filosofie-metafizică”, afirmând că filosofia nu poate exista fără metafizică, fiind o atitudine moral-estetică față de existența luată în totalitate. În același timp, el susține că filosofia nu este știință, asemănându-se mai curând artei [7, p. 220]. Problematika metafilosofică mai este abordată într-o formă explicită de către Roșca și în lucrarea *Studii filosofice* (1967). Tematica metafilosofică a avut o importanță substanțială în preocupările filosofice ale lui Constantin Noica, care a contribuit esențial la dezvoltarea temei despre autoidentificarea cultural-lingvistică a filosofiei românești, în special în lucrările *Rostirea filosofică românească* (1968) [87], *Devenirea întru ființă: Încercarea asupra filosofiei tradiționale* (1981) ș. a. Dintre filosofii români de ultimă generație problema naturii cunoașterii filosofice este abordată de Ștefan

Afloroaei, autorul lucrării *Cum este posibilă filosofia în estul Europei* (1997) [1]. Problema centrală a studiului constă în elucidarea cadrului cultural răsăritean din perspectiva congruenței cu spiritul filosofic, caracteristic țărilor occidentale.

În Republica Moldova abordarea problematicii de caracter metafilosofic se încadrează în normele tradițional-academice, neîntrunind, de aceea, caracteristicile unui studiu metafilosofic de factură disciplinară și sistematică. Rezultatele examinării problemei naturii și obiectivelor filosofiei în R. Moldova pot fi caracterizate din trei perspective – instituțională, metodico-științifică și teoretico-științifică. Din punct de vedere instituțional, comunitatea filosofică națională, reprezentată de o serie de universități în care studiul filosofic este instituționalizat, a realizat, începând cu anii '90 ai secolului trecut, un șir de întruniri și manifestații naționale și internaționale consacrate problematicii metafilosofice. În acest context menționăm următoarele reuniuni și manifestații științifico-academice de importanță majoră: Conferința Științifică Internațională cu genericul „Filosofia și perspectiva umană” consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, fiind organizată de Academia de Științe a Moldovei începând cu anul 2003; Conferința Științifică Națională „Dezvoltarea învățământului filosofic universitar în Republica Moldova”, 12-13 iunie 2008, organizată de Universitatea de Stat din Moldova; Conferința Științifică Internațională cu genericul „Rolul filosofiei în contextul științei contemporane”, 2008, și Conferințe Științifice Internaționale cu genericul „Filosofia în contextul științei contemporane”, 2009, 2010, 2011, organizate de Academia de Studii Economice din Moldova. Sub aspect metodico-științific în Republica Moldova se elaborează manuale și suporturi de curs pentru studierea filosofiei, realizate de V. Țapoc, Gh. Bobână, V. Capcelea, D. Căldare etc. Sub aspect teoretico-științific, se atestă un interes major față de problema naturii și obiectivelor filosofiei, în special în ceea ce vizează interacțiunea filosofiei cu alte domenii de cercetare. În acest context, menționăm articolele următorilor cercetători: Vasile Țapoc investighează în special corelația dintre filosofie și știință în articolele *Filosofia și știința în interacțiunea lor: tendințe dominante* (2010) [117], *Filosofia – factor al dezvoltării civilizatoare: cazul filosofiei americane* (2010) [116], *Aspecte ale interacțiunii dintre filosofie și știință* (2013) [115] etc., Svetlana Coandă cercetează problematica metafilosofică atât din perspectiva generală, cât și din punct de vedere al specificității filosofiei românești în contextul revenirii la valorile naționale după anul 1991, în articolele *Valoarea formativă a filosofiei naționale* (2003) [34], *Filosofia – manifestare a încrederii în puterea spiritului* (2011) [32], *Corelația dintre filosofie și știință în concepția lui Lucian Blaga* (2012) [31], *Constantin Noica despre esența și importanța filosofiei și a istoriei filosofiei* (2013) [30] etc., Gheorghe Bobână cercetează evoluția studiului filosofic în R. Moldova din a doua jumătate a secolului al XX-lea în articolele *Cercetări în domeniul istoriei filosofiei în Republica Moldova* (2008) [14], *Valențe ale științei filosofice în*

Republica Moldova din a doua jumătate a secolului al XX-lea (2012) [19] etc., Tudor Dumitraș examinează problema interacțiunii filosofiei cu economia și alte științe sociale în articolele *Filosofia și societatea contemporană – probleme și aspirații* (2008) [53], *Filosofia și știința economică: convergențe, divergențe ori schimb de coroane* (2010) [54] etc., Eudochia Saharneau studiază cu precădere relevanța reflexiei filosofice contemporane în contextul problemelor și provocărilor lumii contemporane, ceea ce se atestă în articolul *Probleme actuale ale filosofiei contemporane* (2008) [106], Vitalie Ojovanu analizează aspectele instituționale ale învățământului filosofic din R. Moldova în articolul *La izvoarele constituirii învățământului filosofic autohton* (2008) [88] etc. La ora actuală în cercetarea filosofică din Republica Moldova s-au conturat câteva direcții de investigație științifică: epistemologia și metodologia cercetării (V. Țapoc, P. Vizir, Sv. Coandă etc.), istoria filosofiei românești (Gh. Bobână, Sv. Coandă, D. Căldare etc.), istoria filosofiei universale (Gh. Bobână, V. Țapoc, D. Căldare, E. Saharneau etc.), filosofia dreptului (V. Capcelea, R. Ciobanu etc.), filosofia economică (T. Dumitraș), filosofia creației (V. Țapoc), filosofia istoriei (E. Saharneau), bioetică și axiologie (T. Țârdea, V. Ojovanu), filosofia socială (A. Roșca, A. Pascaru, V. Capcelea, D. Căldare etc.). Acestor direcții de cercetare le este comună tendința apropierii studiului filosofic de necesitățile practice ale contemporaneității, făcându-se un efort esențial pentru demonstrarea relevanței aplicativ-didactice a studiului filosofic în Republica Moldova.

Astfel, în rezultatul analizei istorico-filosofice și epistemologice a gândirii metafilosofice de formațiune analitică și „continentală”, conținută în articole și monografii, ajungem la următoarele constatări și concluzii:

1. disciplinaritatea studiului metafilosofic cuprinde în mod indispensabil partea istorică, care adoptă forma unei reconstrucții științifice a gândirii metafilosofice;
2. reconstituirile existente ale concepțiilor metafilosofice nu întrunesc caracteristicile unei cercetări istorice autentice, fiind, în cel mai bun caz, niște sistematizări problematice ale concepțiilor metafilosofice;
3. se impune necesitatea edificării **istoriei metafilosofiei**, care desemnează o cercetare științifică a evoluției concepțiilor metafilosofice explicite și implicite, cuprinzând nivelurile empiric și teoretic.

Luând în considerație concluziile enunțate putem formula **problema cercetării** care constă în determinarea instrumentelor conceptual-teoretice și logico-metodologice relevante pentru elaborarea unei reconstrucții adecvate a evoluției concepțiilor metafilosofice pe tot parcursul devenirii istorice, pe această cale fiind asigurată avansarea disciplinarității studiilor metafilosofice contemporane. Deci, favorizarea cercetării istorice este menită să consolideze

științificitatea raționamentelor, evaluărilor și concluziilor formulate, ceea ce presupune obținerea unui tablou mai obiectiv și amplu asupra esenței și destinației filosofiei ca fenomen.

Cercetarea problemei menționate presupune următoarea **ipoteză de lucru**: gândirea metafilosofică, care se formează din concepții retrospective și prospective, explicite și implicite, cu privire la esența și obiectivele filosofiei ca fenomen, se caracterizează prin dominarea unor tendințe și orientări de o natură tacită și nearticulată, constituind, pe tot parcursul devenirii sale, matricea conceptual-metodologică și problematică a gândirii filosofice.

Direcțiile de soluționare a problemei înaintate spre cercetare sunt următoarele:

1. va fi analizată metodologia istorico-filosofică, precum și concepțiile ontologice, gnoseologice și epistemologice cu privire la istoria ca știință și dimensiune existențial-antropologică, în vederea identificării principiilor, metodelor și modelelor potrivite pentru realizarea cu succes a cercetării de factură istorică;
2. vor fi examinate concepțiile epistemologice contemporane care vizează evoluția cunoașterii științifice, pentru a valorifica modelele logico-metodologice ale istoriei științelor naturii în contextul determinării metodologiei valide pentru istoria metafilosofiei;
3. va fi elaborat modelul conceptual-metodologic relevant pentru a asigura o abordare științifică specială a istoriei metafilosofiei;
4. va fi cercetată evoluția concepțiilor metafilosofice pentru a evidenția paradigmele metafilosofiei și determina situația contemporană în gândirea metafilosofică, pe această cale fiind edificată istoria metafilosofiei ca element-cheie al disciplinarității metafilosofiei.

Așadar, **scopul lucrării** constă în cercetarea evoluției concepțiilor metafilosofice pe baza abordării paradigmatică în contextul asigurării disciplinarizării studiului metafilosofic. Pentru atingerea scopului propus au fost stabilite următoarele **obiective**:

1. determinarea și valorificarea strategiilor metodologice de abordare a problematicii metafilosofice;
2. elaborarea aparatului conceptual-teoretic relevant pentru realizarea reconstrucțiilor istorico-metafilosofice;
3. demonstrarea relevanței logico-metodologice a abordării paradigmatică pentru studiul istorico-metafilosofic;
4. determinarea sensului și semnificației conceptului de paradigmă a metafilosofiei;
5. evidențierea și descrierea paradigmelor metafilosofiei;
6. elucidarea corelației imanente dintre evoluția filosofiei și schimbarea paradigmelor metafilosofiei;
7. relevarea și examinarea structurii și mecanismului evoluției gândirii metafilosofice.

1.4. Concluzii la capitolul 1

1. Proiectul disciplinarizării studiului metafilosofic este o urmare a intensificării discursului metafilosofic ca element constitutiv al filosofiei contemporane.

2. Filosofia analitică, având la bază neopozitivismul și filosofia limbajului ordinar, apelează predominant la metodologia logico-analitică și lingvistică, ceea ce implică marginalizarea dimensiunii istorice și, respectiv, a cercetării istorice.

3. Majoritatea studiilor metafilosofice sistematice și explicite s-au efectuat în cadrul filosofiei analitice, ceea ce s-a reflectat asupra strategiilor metodologice adoptate în cercetarea metafilosofică, determinând neglijarea relativă a dimensiunii istorice.

4. Marginalizarea dimensiunii istorice submină validitatea logico-metodologică a rezultatelor cercetării metafilosofice, deoarece orice idee de filosofie lansată constituie inevitabil un rod al evoluției istorice, fiind implicată de sensuri și supoziții preconceptuate și neproblematizate, care luate împreună necesită o tematizare și o deconstrucție sistematică separată; din aceste considerente marginalizarea dimensiunii istorice submină substanțial potențialul științifico-euristic al studiului metafilosofic realizat.

5. Întrucât desfășurarea studiului istorico-metafilosofic constituie o condiție necesară a realizării unei abordări științifice a problemei naturii filosofiei, - reconstrucția istorică prezintă un element-cheie al disciplinarității metafilosofiei.

6. Edificarea istoriei metafilosofiei implică o cercetare științifică a evoluției concepțiilor metafilosofice, explicite și implicite, care ar cuprinde nivelurile empiric și teoretic, având drept scop evidențierea și determinarea tendințelor, orientărilor și legăturilor cauzale în cuprinsul gândirii metafilosofice pe tot parcursul devenirii istorice.

7. Luarea în considerare a specificității obiectului reconstrucției istorice implică necesitatea unei reflexii logico-metodologice și epistemologice separate care ar identifica metodologia științifică relevantă pentru realizarea reușită a reconstituirii istorice fidele a gândirii metafilosofice.

8. Reflexia logico-metodologică prealabilă presupune, în prima instanță, valorificarea metodologiei istorico-filosofice existente, urmată de examinarea modelelor de descriere a evoluției cunoașterii științifice.

2. VALIDITATEA LOGICO-METODOLOGICĂ A ABORDĂRII PARADIGMATICE ÎN METAFILOSOFIE

2.1. Metodologia istorico-filosofică: concepte și orientări

Realizarea reconstrucției gândirii metafilosofice presupune determinarea preliminară a strategiilor și metodelor congruente, care ar lua în considerare specificitatea discursului metafilosofic ca obiect de studiu. În acest context, se prezintă relevantă metodologia tradițională a istoriei filosofiei, dat fiind faptul că metafilosofia este în mare parte un element constitutiv al concepției filosofice. Totodată, reducerea metodologiei istorico-metafilosofice la metodologia istoriei filosofiei ar fi o greșeală, deoarece obiectul reconstrucției istorice respective pe lângă similitudini conține și diferențe esențiale, neglijarea cărora ar compromite de la bun început științificitatea cercetării proiectate. Așadar, reflexia logico-metodologică prealabilă care are ca scop identificarea metodelor relevante pentru un studiu istorico-metafilosofic trebuie să examineze mai întâi de toate potențialul istorico-metodologic existent din perspectiva aplicabilității și congruenței acestuia la studiul istoric în cauză.

Metodologia istorico-filosofică este o parte constitutivă a teoriei și metodologiei științei istorice, care, la rândul său, constituie o ramură a epistemologiei științelor socio-umanistice [29], [285]. Filosofia științei din secolul al XX-lea, fiind influențată de orientarea pozitivistă, în mare parte a ignorat științele socio-umanistice, conducându-se de postulatul conform căruia exemplul paradigmatic al cercetării științifice constituie științele naturii [104, p. 9-11]. Neopozitivismul pledează pentru unitatea metodologică a tuturor științelor, excluzând statutul epistemologic și metodologic special al cunoașterii socio-umanistice. Naturalismul metodologic al neopozitivismului a stat la baza contestării științificității studiilor socio-umanistice. Din aceste considerente, o bună parte a reflexiei metodologice de factură socio-umanistică s-a localizat în afara filosofiei. Totodată, chiar și în cadrul filosofiei de factură nepozitivistă problema cunoașterii socio-umanistice nu a fost abordată într-un mod separat și sistematic, obținând un statut interdisciplinar. Din această cauză, astăzi, metodologia științelor socio-umanistice se află la intersecția filosofiei istoriei, teoriei istoriei, epistemologiei, hermeneuticii, filosofiei sociale [28] etc. În filosofie, metodologia istoriei, ca știință umanistică exemplară, este analizată și cercetată cu precădere în cadrul hermeneuticii filosofice și filosofiei istoriei. Din aceste considerente, formularea problemei metodologiei cunoașterii istorice în general și a celei istorico-filosofice în particular presupune apelarea la un șir de discipline filosofice și socio-umanistice în cadrul cărora această temă a fost abordată în mod explicit [27, p. 319-323]. În ceea ce vizează problema specificității logico-metodologice a reconstrucțiilor istorico-filosofice

putem menționa că acest domeniu de cercetare rămâne până și astăzi marginalizat și nedezvoltat în măsură cuvenită.

Dezvoltarea studiului istorico-filosofic corelează cu avansarea generală a științelor istorice în secolul al XIX-lea, ca urmare a unor transformări fundamentale la nivel de conștiință istorică [84, p. 45-60]. Fenomenul ascensiunii neasemuite a conștiinței istorice prezintă o implicație a constituirii **istorismului**, fiind un principiu metodologic de bază potrivit căruia obiectele și fenomenele din realitate trebuie privite în dezvoltare istorică [51]. După cum afirmă Friedrich Meinecke (1862-1954), în studiul său monumental *Geneza istorismului* (1936), „...apariția istorismului a constituit una dintre cele mai mari revoluții spirituale în gândirea europeană” [231, p. 5]. Această transformare fundamentală la nivel de conștiință istorică a avut implicații pozitive asupra dezvoltării științei și culturii în Europa occidentală. Conform lui Meinecke, termenul „istorism” a fost introdus în anul 1879, peste o sută de ani după apariția fenomenului desemnat, obținând în scurt timp conotații negative. Conceptul „istorism” a fost popularizat de W. Dilthey în calitate de principiu metodologic al științelor spiritului [237, p. 175]. Meinecke definește istorismul în felul următor: „...esența istorismului constă în înlocuirea modului generalizator de considerare a forțelor istorice și umane cu cel individualizant” [231, p. 6]. Dominarea abordării generalizatoare în studiul istoric se datora, în mare parte, credinței în puterea nemărginită a rațiunii. Emergența istorismului, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a subminat convingerea referitoare la natura perenă a valorilor care derivă din construcțiile metafizico-raționale [231, p. 7]. În acest context, istorismul a devenit sursa principală a relativismului subiectivist. În pofida implicațiilor negative inevitabile ale istorismului, Meinecke adoptă o poziție apologetică în privința acestui principiu metodologic fundamental, alăturându-se în acest sens lui Ernst Troeltsch (1865-1923), autorul altui studiu clasic despre originea și esența istorismului – *Istorismul și problemele acestuia* (1922). Subiectul principal al studiului lui Troeltsch constituie analiza diferitor interpretări ale ideii de dezvoltare istorică ca element de bază al istorismului [261, p. 198]. Conștientizând criza istorismului, Troeltsch caută căi de depășire a formei „negative” a istorismului pentru păstrarea celei „pozitive” [261, p. 676]. Istorismul „negativ” presupune enumerarea evenimentelor fără stabilirea unor legături esențiale între ele, în timp ce istorismul „pozitiv” caută sensul și stabilește logica interioară a evoluției. Deci, criza științei istorice rezultă din istorismul „negativ”, deoarece acesta implică inevitabil relativismul. În concepția lui Troeltsch, depășirea relativismului ar fi posibilă prin determinarea unor fundamente axiologice anistorice. În acest sens, cercetarea istorică autentică urmează să distingă în cadrul procesului istoric legături și tendințe generale, bazându-se pe o voință etică cu implicații social-politice determinate.

Fundamentele istorismului în calitate de principiu metodologic și ontologic au fost puse în filosofia franceză a istoriei, din perioada iluministă, care a lansat concepția despre progresul universal ca urmare a puterii nemărginite a rațiunii (Turgot, Condorcet etc.) [194, p. 81]. O influență determinantă asupra devenirii istorismului, care apare și se dezvoltă mai întâi de toate în Germania, a exercitat-o J. G. Herder (1744-1803), un predecesor important al lui G. W. F. Hegel. Abordarea istorică la Herder, care era adeptul teoriei cosmogonice a lui I. Kant, se răspândește atât asupra umanității, cât și asupra naturii [192, p. 620]. În centrul atenției lui Herder stă problema legilor dezvoltării sociale [192, p. 629]. În acest context, în cadrul evoluției sociale Herder distinge un șir de legități generale și repetabile care sunt asemănătoare cu cele din natură. În concepția gânditorului german, societatea umană se află într-o dezvoltare continuă, istoria fiind o descriere a devenirii „spiritului mondial” [192, p. 647].

Următoarea etapă importantă în devenirea istorismului este legată de numele lui G. W. F. Hegel, care, după cum afirmă Ernst Troeltsch, a elaborat „prima mare teorie a dinamicii istorice” [261, p. 209], acordând o atenție sporită problemei „înțelegerii prezentului și viitorului în baza analizei tendințelor din trecut” [261, p. 212]. Hegel a exercitat o influență colosală asupra „istoricizării gândirii întregilor generații”, continuând să influențeze într-un mod implicit conștiința istorică din secolul al XIX-lea [261, p. 217]. Istoria mondială, conform concepției filosofului german, prezintă o devenire a Spiritului absolut, a cărui voință, rațională și necesară, determină parcursul istoric global. Hegel postulează existența legilor obiective, necesare și universale în istorie, menționând că în așa mod se manifestă „viclenia rațiunii mondiale”, care folosește interesele individuale ale persoanelor concrete pentru atingerea propriilor obiective globale [212, p. 190]. Dezvoltarea Spiritului mondial ca devenire istorică are un caracter progresiv. Esența progresului istoric constă în extinderea libertății [186, p. 355]. „Prin filosofia istoriei Hegel a întărit principiul istoricist al lui Herder și a confirmat caracterul universal al istoriei pentru toată ființarea” [212, p. 192-196]. Astfel, procesul istoric, în concepția lui Hegel, este rațional, necesar și teleologic. Una dintre cele mai mari realizări metodologice ale lui Hegel constă în extinderea istorismului asupra filosofiei, realizată în lucrarea *Prelegeri de istorie a filosofiei* (1822-1831). Pentru Hegel, fiecare sistem filosofic, școală sau orientare, din prezent sau din trecut, - exprimă o etapă în cunoașterea de sine a Ideii absolute [190, p. 32-33]. Orice sistem filosofic reflectă într-o măsură anumită adevărul despre Absolut ca obiect de studiu al filosofiei, în timp ce sistemul idealismului absolut, care sintetizează filosofii precedente, exprimă cunoașterea Ideii într-o formă integrală.

Istorismul „dialectic” al lui Hegel a fost dezvoltat în cadrul cercetărilor lui Karl Marx. Filosofia istoriei a lui Marx este marcată de înaintarea factorului economic ca unul determinant

în evoluția societății. Din aceste considerente, marxismul afirmă că a oferit o interpretare „materialistă” a procesului istoric, renunțând la logicismul și idealismul hegelian. Istoria societății se prezintă ca o istorie a modurilor de producție și a luptei claselor sociale [212, p. 203-204]. Marxismul distinge o serie de legități obiective, necesare și universale ale dezvoltării societății, alăturându-se interpretării teleologice a procesului istoric. În concepția lui Marx, istoria prezintă o devenire progresivă inevitabilă, având drept punct culminant instaurarea comunismului. Istorismul marxist a fost dur criticat de către Karl Popper, care folosește termenul special pentru acest tip de istoriografie – „istoricism”. După cum reiese din lucrarea lui Popper *Mizeria istoricismului* („The Poverty of Historicism”, 1957) [97], istoricismul cuprinde un șir de concepții social-filosofice consacrate: filosofia istoriei a lui Hegel, materialismul istoric al lui K. Marx, concepția despre civilizație a lui A. Toynbee etc. [97, p. XXI-XXII]. Ideea centrală a istoricismului, în interpretarea lui Popper, constă în postularea legilor obiective și necesare ale evoluției societății, care îndeplinesc funcția „legilor istoriei” [181, p 123]. Trăsăturile comune ale concepțiilor istorice și social-filosofice desemnate prin istoricism sunt următoarele: a) credința în existența unei necesități istorice; b) afirmarea existenței unor legi obiective ale istoriei; c) postularea cognoscibilității acestor legi; d) convingerea că în baza cunoașterii acestor legi poate fi prezis viitorul societății sau a omenirii [107, p. 23-24]. În opinia lui Popper, filosofia istoricistă prezintă o primejdie pentru valorile democratice, stând la baza suprimării libertății în regimurile totalitare [243, p. III-IV]. Popper infirmă profetismul istoricist în baza următoarelor argumente: viitorul societății depinde de viitorul științei, iar viitorul științei nu poate fi prezis, deoarece presupune posedarea apriorică a cunoștințelor concrete, de aceea viitorul nu poate fi prezis [179, p. 168]. În același timp, istoricismului Popper îi opune istorismul în calitate de metodă de cercetare științifică fundamentală, alături de metoda „analizei critice” [181, p. 123]. Conform lui Popper, istorismul este o predispoziție metodologică care presupune luarea în considerație a influenței diferitor idei și concepții din trecut și din prezent asupra fenomenului examinat. În alte tradiții de cercetare opoziția „istorism-istoricism” primește o conotație diferită, sau în genere lipsește [179, p. 3].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se atestă o dezvoltare accelerată a studiilor istorice. Această perioadă a fost marcată de lansarea proiectului creării unei „istorii științifice”. În realizarea acestui proiect se reliefează două orientări de bază – pozitivistă și nepozitivistă. Auguste Comte, fondator al pozitivismului, interpretează istoria ca un proces liniar progresiv, care se supune legilor obiective și necesare, asemănătoare cu cele ale naturii [212, p. 218]. Negând, în mare parte, specificitatea logico-metodologică a științelor sociale și umanistice, Comte afirmă că sociologia trebuie să studieze legile dezvoltării societății și să explice relațiile

de „cauză-efect”. Comte distinge trei etape ale dezvoltării societății și a spiritului uman, afirmând că stadiul pozitivist constituie punctul culminant al evoluției umane, întrucât apelează la explicații raționale ale legităților universale și necesare în natură și societate. În pofida criticilor aduse lui Hegel, A. Comte, ca și K. Marx, menține concepția finalismului progresist hegelian. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă programul pozitivist de creare a unei istorii științifice, se reliefează și se afirmă curentul metodologic, care recunoaște specificitatea epistemologică a istoriei, postulând că aceasta trebuie să se bazeze pe o metodologie specială. Această convingere se naște în interiorul așa-numitei „Școli istorice” [261, p. 237-262], care elaborează metoda „organologică”, opunându-se „organicismului biologic-empiric” al pozitivismului prin conceptul de „istorism” [237, p. 177]. Fundamentul conceptual-teoretic al Școlii îl constituie filosofia romanticilor germani și a celor apropiați romantismului (Novalis, Fr. Schlegel, F. G. Schelling etc.). Unitatea metodologică a Școlii istorice se bazează pe concepția individualității ca o entitate organică integrală [261, p. 238-239]. Reprezentanții Școlii negau relevanța și necesitatea construcțiilor universal-abstracte în istorie. Intensificarea reflexiei metodologice în Școala istorică a stat la baza marilor programe metodologice de savantizare a istoriei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, elaborate de W. Windelband, H. Rickert, W. Dilthey, M. Weber etc.

Avansarea studiilor istorice și creșterea importanței culturale a istoriei în Europa a trezit interesul, dar, pe alocuri, și îngrijorarea în rândul intelectualilor, printre care filosoful german Fr. Nietzsche, autorul lucrării *Despre folosul și neajunsurile istoriei pentru viață* (1874) [86]. Nietzsche condamnă absolutizarea cunoașterii istorice, afirmând că istoria nu reprezintă un bun necondiționat, deoarece poate să aducă și daune. Nietzsche distinge trei tipuri de istorie – monumentală, anticară și critică [212, p. 240]. Fiecare tip conține atât părți pozitive, cât și pericole ascunse. Nietzsche pledează pentru oprirea suprimării „vieții” prin cunoașterea istorică. Pentru fericire omul are nevoie de capacitatea de a uita trecutul, ceea ce contravine scopului primordial al istoriei. Arta uitării trebuie învățată și promovată pentru dezvoltarea „vieții”. Nietzsche critică teoria progresului în istorie, fiind un adept al voluntarismului irațional. Din punct de vedere metodologic, Nietzsche critică absolutizarea „pozitivistă” a faptelor, afirmând că faptul ca atare este gol, iar semnificația îi este oferită prin interpretare, ceea ce implică inevitabil contestarea obiectivității istoriei ca știință [212, p. 244]. Istoria trebuie să devină o formă a falsificării lumii în interesul vieții, conchide Nietzsche.

Dezvoltarea fără precedent a științei pe parcursul secolului al XIX-lea a scos în evidență diferența fundamentală dintre științele naturii și cele socio-umanistice. Wilhelm Windelband, fondatorul Școlii de la Baden a neokantianismului, în 1894 a propus să diferențiem științele

„nomotetice” (naturale), care studiază legile generale și repetabile, și științele „idiografice” (istorice), care studiază fenomenele individuale și irepetabile [218, p.159]. Windelband afirmă că științele naturii și istoria constituie două domenii de cunoaștere diferite, fiecare domeniu având propria metodologie de cercetare. Separatismul metodologic al istoriei, susținut de Windelband, vine în contradicție cu dominarea totală a modelului naturalist al științei. O altă inovație conceptual-teoretică importantă a lui Windelband constă în înlocuirea termenului „istorie” (*Geschichte*) cu termenul „științe ale culturii” (*Kulturwissenschaft*) [218, p. 159]. În așa mod istoria devine o știință despre valorile culturale. Ideile lui Windelband au fost dezvoltate și sistematizate de Heinrich Rickert. Pe lângă examinarea faptelor individuale și irepetabile, cercetarea istorică, conform lui Rickert, inevitabil evaluează faptele investigate. Din aceste considerente, istoria este o știință care studiază singularitățile interpretate din perspectiva axiologică, ceea ce înseamnă că obiectul de studiu al istoriei este cultura [218, p. 161]. Rickert neagă existența legilor istoriei, afirmând că studiul istoric trebuie să răspundă la întrebările „de ce?”, „cu ce scop?” ș. a. [212, p. 228]. Istoria nu este o simplă reflectare sau reconstrucție a trecutului, precum afirmă pozitiviștii, ci o înțelegere constructiv-interpretativă.

Cele mai mari progrese în domeniul reflexiei istorico-metodologice au fost realizate de reprezentanții filosofiei vieții – W. Dilthey, G. Simmel, O. Spengler ș. a. Punctul culminant în dezvoltarea filosofiei și metodologiei istoriei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost atins în cercetările lui W. Dilthey, care încă înainte de Windelband a remarcat caracterul singular și irepetabil al obiectului de studiu al istoriei. Dilthey a propus clasificarea științelor în cele ale naturii, care oferă explicație [218, p. 164], și cele ale spiritului (istoria) [47, p. 22-31], care asigură înțelegere. Dilthey aduce o contribuție semnificativă la dezvoltarea principiului istorismului, dezvoltând concepția hegeliană cu privire la natura ontologică a istoricității [196, p. 423]. Dilthey nu se limitează la postularea statutului epistemologic și metodologic special al istoriei, elaborând un program grandios de reînnoire a metodologiei istoriei cu genericul „critica rațiunii istorice”, care este menită să asigure, în concepția autorului, recunoașterea generală a științificității studiului istoric. Fundamentul metodologic al cercetării istorice, conform lui Dilthey, îl constituie psihologia descriptivă și hermeneutică [99, p. 111-135], cunoașterea istorică fiind o retrăire (*Erlebnis*) comprehensivă a trecutului obiectivat al spiritului prin contopirea subiectului cu obiectul [218, p. 165]. Problema subiectivității retrăirii faptului istoric Dilthey o rezolvă prin apelarea la cunoașterea științifică obiectivă oferită de psihologia descriptivă, care constituie fundamentul hermeneuticii ca teorie a interpretării. Admiterea dimensiunii psihologice în cercetarea istorică a fost dur criticată de teoreticienii istoriei „intelectuale”. În acest context, R. Collingwood îi reproșează lui Dilthey că acesta a substituit cunoașterea istorică cu analiza

psihologică, ceea ce este echivalent cu negarea cunoașterii istorice ca atare. Pe această cale, istoria filosofiei „se reduce la studierea psihologiei filosofilor”, iar „...diferența dintre filosofi se rezumă în așa fel la diferența dintre structurile predispozițiilor psihologice...”, ceea ce implică pierderea identității filosofice, conchide Collingwood [218, p.166]. Completând metodologia istoriei cu abordarea hermeneutică ca organon al științelor spiritului, Dilthey a reînviat concepțiile lui Fr. Schleiermacher, care este fondatorul hermeneuticii filologice contemporane și inițiatorul teoriei generale a interpretării [206, p. 5]. Schleiermacher a fost printre primii gânditori care a formulat problema înțelegerii adecvate a trecutului istoric, distingând o serie de principii și reguli metodologice, care ar contribui la o reconstrucție fidelă a trecutului examinat [199, p. 7]. El formulează legea cercului hermeneutic, conform căreia înțelegerea întregului depinde de interpretarea părților, iar înțelegerea părților este determinată de comprehensiunea întregului. Conform lui Schleiermacher, orice interpretare include două perspective sau aspecte - gramaticală și psihologică [267, p. 27-31]. Interpretarea gramaticală reproduce semnificația semantică (lingvistică) a textului, iar interpretarea psihologică reflectă individualitatea și personalitatea autorului textului. O înțelegere adecvată este posibilă doar prin intermediul interacțiunii acestor două tipuri ale interpretării. Dincolo de aceasta, Schleiermacher este autorul unui alt principiu hermeneutic fundamental, conform căruia se admite o înțelegere mai bună a textului de către exeget în comparație cu autorul acestuia, ceea ce este posibil datorită faptului că exegetul (istoricul) dispune de un tablou mai amplu al epocii din care făcea parte autorul respectiv. Deci, concepția hermeneutică a lui Schleiermacher este marcată de tendința de a reproduce adecvat trecutul pe calea abstractizării de prezent [99, p. 94]. Această convingere derivă din subestimarea elementului constructiv al exegezei, adus în mod inevitabil de interpretator. Conform lui Schleiermacher, înțelegerea adecvată este posibilă doar prin „dizolvarea” maximală a interpretatorului în atmosfera trecutului. Astfel, Schleiermacher este reprezentantul și, de fapt, inițiatorul hermeneuticii subiectului pasiv, o concepție dominantă, datorită eforturilor lui Dilthey, până în secolul al XX-lea, atunci când ea a fost înlocuită cu hermeneutica subiectului activ.

La etapa următoare de dezvoltare a reflexiei istorico-metodologice problema înțelegerii și reconstrucției adecvate a trecutului istoric devine subiectul principal de cercetare. Un aport considerabil la dezvoltarea metodologiei istoriei au adus reprezentanții neohegelianismului - B. Croce, R. Collingwood ș. a. În lucrarea *Estetica ca știință a expresiunii și lingvistica generală* (1902), Croce dezvoltă concepția „artistică” cu privire la natura cunoașterii istorice, afirmând că istoria, ca și arta, nu trebuie să descopere legile și să creeze conceptele generale. Obiectivul de bază al istoriei rezidă în reconstrucția narativă a trecutului. În lucrarea *Logica ca știință despre*

cunoaștere pură (1909), Croce ajunge la concluzia că singularul și generalul pot alcătui o unitate, și aceasta deoarece judecățile singulare, din care se constituie narațiunea istorică, conțin și o componentă generală, adică noțiunile [218, p. 187]. În acest context, Croce lansează ideea unificării filosofiei și istoriei. Aceasta se explică prin faptul că noțiunile, ca expresie a generalului, se unesc cu faptele individuale în cadrul narațiunii istorice, ceea ce implică inevitabil dezvăluirea sensului conceptelor respective, cu care tradițional s-a preocupat filosofia [218, p. 188]. Deci, sarcina principală a filosofiei, care devine o componentă a istoriei, constă în interpretarea sensului noțiunilor. Mai mult decât atât, Croce elaborează concepția „istoricismului absolut”, afirmând că toată cunoașterea umană se constituie din judecăți istorice [237, p. 333]. Gânditorul italian contestă valoarea cognitivă a științelor naturii, afirmând că ele operează cu pseudoconcepte, sau ficțiuni intelectuale, și nu se referă, de aceea, la evenimentele concrete. Valoarea acestor științe este una practică, ceea ce nu implică neapărat exprimarea adevărului empiric [223, p. 213-216]. Doar istoria, ca cunoaștere autentică, poate servi drept bază factologică a științelor naturii. Oponându-se pozitivismului prin recunoașterea dimensiunii hermeneutice a cercetării istorice, Croce afirmă că abstractizarea totală de influențele culturii contemporane în reconstrucțiile istorice este imposibilă.

Devenirea concepției filosofico-istorice a lui R. Collingwood coincide cu dominarea în Anglia a neopozitivismului, care este marcat de un anistorism pronunțat [218, p. 425]. În studiul monumental *Ideea de istorie* (1946), Collingwood analizează evoluția percepției istoriei începând cu antichitate și până la primele decenii ale secolului al XX-lea. Collingwood a demonstrat că tratarea și perceperea istoriei pe parcursul timpului s-a bazat pe premisele conceptual-filosofice dominante în epocile respective. Aceste premise s-au schimbat pe parcursul timpului împreună cu toată cultura, ducând la transformarea ideii de istorie, a conștiinței și cercetării istorice. Collingwood ajunge la concluzia conform căreia „istoria științifică” s-a constituit abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, în rezultatul substituirii „istoriografiei compilatoare” [218, p. 452]. Constituirea istoriei științifice a schimbat esențial conținutul practicii de cercetare: istoricul nu mai reproduce pur și simplu faptele, dar le selectează după criteriul autenticității și le interpretează, devenind un subiect activ de cunoaștere și punând capăt, în așa mod, „tiraniei” izvoarelor documentare. Deci, obiectul investigației istorice nu este doar un „relict mort”, istoria fiind un proces viu de interpretare competentă a documentelor și surselor păstrate [218, p. 269]. Din aceste considerente, trecutul, de fapt, este un rod al imaginației creative a cercetătorului pe baza interpretărilor adecvate a datelor și documentelor respective. Dincolo de aceasta, Collingwood formulează problema corelației prezentului cu trecutul. Specificitatea acestei corelații controversate constă în următoarele:

prezentificarea inevitabilă a trecutului, cu scopul de a-l înțelege, implică denaturarea lui în rezultatul transpunerii trecutului în limbajul conceptelor contemporane [218, p. 441]. Problema dată își găsește deznodământul în cadrul concepției despre „istoria ca reactualizare” (*reenactment*) a trecutului [218, p. 268-288]. Bazându-se pe moștenirea gnoseologică a lui Hegel, Collingwood percepe reconstrucția istorică drept o reactualizare a gândirii trecutului. Spre deosebire de interpretarea emoțional-psihologică, gândirea trecutului poate fi reconstituită în forma ei originală, asigurându-se pe această cale o cunoaștere obiectivă a istoriei. Astfel, istoria științifică este o istorie a gândirii, obiectivitatea căreia se asigură prin analiza raționalității faptelor și activităților intenționale ale oamenilor din trecut. Spre deosebire de neokantieni, pentru care istoria este o investigație a singularului și irepetabilului, filosoful englez consideră că istoria „intelectuală” este o cercetare a universalului.

Filosofia și metodologia istoriei dezvoltată în cadrul neohegelianismului (R. Collingwood, B. Croce etc.) se încadrează în linia non-positivistă, din care fac parte Fr. Nietzsche, W. Dilthey, H. Bergson, W. Windelband, H. Rickert etc. Acest curent non-positivist de factură metodologică și-a găsit continuarea în cadrul existențialismului fenomenologic în perioada interbelică. Anume în această perioadă are loc divizarea filosofiei occidentale în două mari orientări – filosofia „continentală” și filosofia analitică. Martin Heidegger, realizând o sinteză a hermeneuticii lui Dilthey și a metodei fenomenologice, elaborează strategia „destrucției” metafizicii occidentale ca bază metodologică a „ontologiei fundamentale”. În acest context, istorismul devine un element central al metodologiei programului reformativ al lui Heidegger, lansat în lucrarea monumentală *Ființă și timp* (1927). Subiectul principal al monografiei constituie „întrebarea cu privire la sensul ființei”. Analizând structura ființei umane, Heidegger demonstrează caracterul ei temporal, care derivă din faptul că existența umană presupune lansarea neconținută a „proiectului”, adică a planului propriei existențe. Temporalitatea existențială a *Dasein*-ului ca sens al ființei constituie fundamentul ontologic al istoricității ființei umane [179, p. 70]. Deci, aportul filosofico-istoric al lui Heidegger constă în ontologizarea istoricității umane și a istoriei ca element structural al ființei umane. Pe lângă aceasta, ontologizarea s-a reflectat și asupra teoriei hermeneutice, întrucât înțelegerea, după Heidegger, este o trăsătură existențială a *Dasein*-ului, și aceasta deoarece omul deja dispune, prin propria existență, de un „sens vag” al ființei („pre-înțelegere”), ceea ce se asigură prin semideschiderea ființei pentru sine însăși în cadrul *Dasein*-ului. Filosofarea, în concepția lui Heidegger, se transformă într-o interpretare permanentă, într-un act hermeneutic neconținut [236, p. 513]. Aportul istorico-metodologic al lui Heidegger constă în lansarea metodei „destrucției”, care asigură dezvăluirea sensului autentic al ființei. Metoda destrucției se bazează pe principiul istorismului și constituie o etapă nouă în evoluția hermeneuticii și fenomenologiei.

Destrucția nu are un sens negativ, nu înseamnă distrugere, anihilare. Destrucția pune în lumină proveniența conceptelor ontologice fundamentale, fiind o cercetare arheologico-genealogică în urma căreia este eliberat „certificatul de naștere” al conceptului. Funcția principală a destrucției constă în „reamintirea” provenienței tradiției, de aceea destrucția este îndreptată spre prezentul care denaturează sensul inițial al tradiției din cauza „uitării” inevitabile a acestuia pe parcursul istoriei. Obiectul principal al destrucției este istoria ontologiei „metafizice” ca o totalitate de categorii și concepții despre ființă.

Problematika epistemologică și metodologică în perioada interbelică a devenit subiectul principal al disputelor dintre neopozitiviștii și oponenții acestora (K. Popper, R. Collingwood, A. Koyré etc.). Neopozitivismul pledează pentru unitatea metodologică a tuturor științelor, excluzând statutul epistemologic și metodologic special al cunoașterii socio-umanistice. Exemplul paradigmatic al cercetării științifice, conform neopozitivismului, îl constituie științele naturii. Naturalismul metodologic a stat la baza contestării științificității studiilor socio-umanistice. Readucerea investigațiilor socio-umanistice la forma științifică este posibilă doar pe calea reformării acestora după modelul științelor naturale, respingându-se din start necesitatea creării metodologiei socio-umanistice speciale. Din aceste considerente, problema elaborării metodologiei istorice nu a devenit un subiect demn de analiză filosofică în cadrul neopozitivismului în perioada interbelică. Situația s-a schimbat după cel de-al Doilea Război Mondial, atunci când în rezultatul intensificării criticii aduse neopozitivismului a crescut interesul față de metodologia științelor socio-umanistice, condiționând apariția așa numitei filosofii analitice a istoriei [219, p. 37]. În centrul acestor discuții s-a aflat neopozitivistul Karl Hempel, unul dintre fondatorii modelului nomologico-deductiv de explicație științifică [232, p. 131-137]. Posibilitatea și relevanța aplicării acestui model în cadrul explicației istorice a stârnit disputa la începutul anilor '60 dintre K. Hempel și W. Dray [10, p. 14-53]. Concepția lui Hempel, care mai este numită „teoria legilor cuprinzătoare” („the covering law theory”), rezidă în următoarele: a explica un eveniment (fenomen, comportament etc.) înseamnă a arăta că judecata care descrie acest eveniment se deduce logic (1) din enunțurile despre evenimentele precedente ori actuale sau (2) din legitățile generale ori teoriile empiric verificabile. Explanandum-ul (ceea ce este explicat) trebuie să fie dedus logic din explanant-ul (enunțul explicator), în caz contrar această explicație nu este deplină ori nu se consideră o explicație științifică, spune Hempel. Deci, explicația științifică a unui eveniment istoric, conform lui Hempel, presupune, într-un mod direct sau indirect, includerea sau subsumarea acestuia în raza de acțiune a unei legi generale și necesare. Această structură logică a explicației științifice este validă atât pentru științele naturii cât și pentru cele socio-umanistice (inclusiv, istorice) [219, p.

39-44]. Diferite modifi ații ale modelului elaborat de K. Hempel, esența c arora constă în deducerea acțiunii singulare din legit ațile generale dup a exemplul științelor naturii, au fost propuse de cercetătorii I. Berlin, P. Gardiner, N. Rescher, M. Scriven, O. Helmer, G. Ryle, Ch. Frankel etc. [219, p. 50-66]. William H. Dray, oponentul principal al lui Hempel, desfășoară o critică multidimensională a acestui model al explicației istorice. Argumentul principal al lui Dray se bazează pe faptul că practica istorică nu corespunde revendicărilor metodologice ale modelului elaborat de Hempel. El consideră că teoria explicației propusă de Hempel nu diferă esențial de explicația în fizică ori chimie [219, p. 43]. Pe l ngă aceasta, Dray susține că înțelegerea de către istorici a rolului explicației diferă semnificativ de tabloul oferit de Hempel: istoricii privesc explicația ca un instrument al clarificării „motivelor” care stau la baza faptelor personajului istoric.  n acest caz, procedeul explicației presupune stabilirea legăturii între faptele umane  i raționalitatea (motivația) comportamentului respectiv. De aceea, propriul model al explicației istorice W. Dray îl numește „explicație rațională” [219, p. 41]. Un alt model original, cunoscut în literatura de specialitate sub denumirea de „explicație intenționaltă” [232, p. 134-135], a fost elaborat de Georg H. von Wright. Conform acestui model, explicația trebuie să se bazeze pe intențiile  i obiectivele ce stau la baza comportamentului personajului istoric [125, p. 12-15]. Specificitatea concepției lui von Wright constă în afirmarea faptului că conduita oamenilor nu tot timpul se înscrie în limitele raționale, oamenii fiind adeseori supuși unor imbolduri emoționale.  n aș a cazuri, doar evidențierea scopului acțiunii asigură o înțelegere deplină a comportamentului respectiv [179, p. 101-102].

Pozitivismul a influențat nu numai epistemologia științelor socio-umanistice, dar  i cercetările istorice în general [247, p. 214]. Trăsăturile marcante ale istoriografiei pozitivistice sunt: opoziția faș a de filosofia istoriei  i construcțiile metafizice ale acesteia, promovarea metodologiei naturaliste  i inductiviste, prioritatea generalului asupra singularului, acceptarea legilor istoriei, postularea autonomiei  i priorității faptelor istorice (documente, date empirice etc.) [247, p. 179-182], apelarea la explicații cauzale etc. [224, p. 173-183]. Reprezentanții istoriografiei pozitivistice au fost A. Comte, H. Th. Buckle, H. Taine, F. de Coulanges, K. Lamprech etc. Într-o mai mică sau mai mare măsură, pozitivismul a influențat majoritatea curentelor  i școlilor din istoriografia contemporană, printre care cele mai importante sunt: istoria economică [247, p. 215-217], Școala Annalelor [254], structuralismul etc.  n istoria economică (F. Simiand, E. Labrousse, R. Tawney etc.) metodologia pozitivistă a fost aplicată cu succes, demonstr ndu-și eficiența [247, p. 215]. De la descrierea tradițională a personalităților marcante, istoricul economiei a trecut la distingerea factorilor economici obiectivi pe baza metodelor cantitative (cliometrice). Un alt curent istoriografic important este reprezentat de Școala Annalelor („ cole des Annales”), care prin

sincretismul său metodologic a preluat unele componente epistemologice ale pozitivismului [254, p. 53]. Fondatorii Școlii Annalelor, Lucien Febvre și Marc Bloch, adoptă o atitudine negativă față de filosofia istoriei și metafizică, contestând necesitatea acestor discipline pentru cercetările istorice [254, p. 18]. Inovațiile metodologice, lansate de Școala Annalelor, nu vin din sfera reflexiei metodologico-filosofice propriu zise, deși au intrat cu timpul în tezaurul epistemologiei științelor socio-umanistice. Una dintre cele mai mari realizări ale acestei școli istoriografice constă în reorientarea obiectului de studiu al istoriei în direcția antropologizării și intelectualizării acestuia [254, p. 21], punând pe această cale începutul „istoriei mentalităților”. Deci, obiectul principal de studiu al istoriei devine gândirea omului [184, p. 19-20], mentalitatea fiind o unitate a raționalului și iraționalului, a conștientului și inconștientului, care exprimă spiritul poporului și stă la baza vieții lui de zi cu zi. O altă idee originală a Școlii este concepția cu privire la „istoria totală”, în care s-ar uni toate științele despre om, asigurând în așa mod un sincretism cognitiv maximal. Cea de-a doua generație a Școlii Annalelor se caracterizează prin valorificarea aparatului conceptual-metodologic al structuralismului. În această perioadă se afirmă ideea că mentalitatea este o structură intelectuală colectivă care se plasează la intersecția dintre conștient și inconștient, păstrându-și identitatea pe parcursul perioadelor îndelungate de timp („longue duree”) [254, p. 77-78].

Imperativele ideatice ale inconștientului, care determină gândirea și conduita oamenilor, au fost studiate și de J. Huizinga, lucrarea căruia *Amurgul Evului Mediu* (1919) este consacrată analizei formelor cotidianului și a modului de gândire în Olanda și Franța din secolele XIV-XV. Din aceste considerente, J. Huizinga este socotit unul dintre fondatori ai istoriei mentalităților [247, p. 220]. În același context istorico-metodologic se înscriu cercetările istoricului francez al științei A. Koyré. Originalitatea abordării istoriei științei a lui Koyré constă în distingerea influenței factorilor culturali asupra devenirii metodei științifice prin examinarea evoluției modurilor de gândire și a ideilor fundamentale (infini, temporalitate etc.) de la sfârșitul Evului Mediu [217, p. 7]. Istoria științei nu mai este percepută doar ca un teren exclusiv al rațiunii, înscriindu-se într-un ansamblu cultural și ideologic mai larg.

Structuralismul, o altă orientare influențată de pozitivismul istoriografic, se constituie inițial în cadrul lingvisticii în anii `20 ai secolului al XX-lea [35, p. 19-21]. Termenul „structură” a fost conceput în cadrul Școlii fonologice de la Praga (R. Jakobson, N. Trubețkoy) [35, p. 32]. Programul cercului lingvistic de la Praga se reducea la scoaterea în evidență a structurilor inconștiente comune tuturor limbilor. Structura este o relație care rămâne constantă după un șir de transformări. Esența metodei structuraliste constă în evidențierea, în operarea conștientă cu semne și simboluri, a structurilor și legităților inconștiente, care prezintă mecanisme latente ale sistemelor semiotice [195, p. 6-7]. Relevarea structurilor universale și invariabile duce la

atingerea obiectivității științifice, întrucât presupune detașarea de subiectivism și psihologism. Afirmându-se în cadrul lingvisticii, metoda structuralistă, începând cu anii '40 ai secolului al XX-lea, a început să fie aplicată și în alte domenii – antropologie, mitologie, culturologie, etnologie etc., transformându-se în așa mod într-o orientare metodologică interdisciplinară. Rolul principal în realizarea acestei reorientări teoretico-metodologice îi aparține lui Claude Levi-Strauss, etnolog și antropolog francez, care a introdus metodologia lingvisticii structurale în etnologie, și anume în studierea așa numitelor societăți arhaice [171, p. 108-148]. Analiza structuralistă, în concepția lui Levi-Strauss, este menită să decupeze structurile inconștiente de ordin colectiv care stau la temelia culturii comune (mituri, obiceiuri, tradiții etc.). Din punct de vedere filosofic, structuralismul adeseori este caracterizat prin sintagma „kantianism fără subiect cunoscător” [176, p. 631]. În acest sens, Levi-Strauss urmărește scopul elaborării unor abordări și metode speciale care ar pune științele sociale și umanistice pe aceeași treaptă cu cele naturale. Pentru aceasta el apelează la unele teze ale epistemologiei neopozitiviste, postulând caracterul invariabil al obiectului de studiu al științelor umanistice după modelul celor naturale [172, p. 509-534]. Metoda structuralistă, adaptată de Levi-Strauss, a evoluat până la un program teoretico-metodologic cu încărcătură filosofică pronunțată. Implicațiile filosofice ale structuralismului au influențat relieful gândirii franceze din anii '50-'60. În acest context, este importantă disputa dintre structuraliști și existențialiști. Structuralismul se opune subiectivismului și antropocentrismului existențialist [176, p. 629-630], reducând ființa umană la o totalitate de structuri apriorice și transcendente. Problema omului în sens tradițional nu este abordată în structuralism [172, p. 126-133], catalogat adeseori ca „anti-umanism teoretic”, în timp ce existențialismul, conform lui J.-P. Sartre, este un umanism autentic. Postulând libertatea omului, existențialismul insistă asupra istoricității totale a ființei umane și contestă esențialismul „metafizic” în abordarea problematicii antropologice.

În anii '50-'60, structuralismul devine o orientare metodologică interdisciplinară, ceea ce duce la estomparea relativă a granițelor acestuia. În această perioadă cercetările culturologice în spirit structuralist au fost efectuate de M. Foucault, R. Barthes, J. Lacan etc. Specificitatea etapei în cauză constă în adaptarea metodologiei structuraliste la realitățile studiului istoric. Structuralismul ca metodologie istorică a exercitat o influență semnificativă asupra evoluției cercetărilor istorice din a doua jumătate a secolului al XX-lea, fiind o verigă importantă a așa zisei „istorii fără nume” [171, p. 55]. Michel Foucault, filosof, istoric și culturolog francez, elaborează o nouă abordare istorică, esența căreia constă în renunțarea la „concepția dezvoltării cumulative” a cunoașterii și trecerea la cercetarea configurațiilor invariante ale culturii [238, p. 278-280]. În acest sens, Foucault elaborează conceptul de epistemă, care prezintă inovația

categorială principală a lucrării monumentale *Cuvintele și lucrurile* (1966). Prin conceptul de epistemă Foucault desemnează structurile relaționale apriorice și inconștiente de origine cultural-cognitivă, care determină „...condițiile de posibilitate a formelor culturii și cunoașterii într-o epocă istorică anumită” [238, p. 450]. Epistemele își găsesc manifestarea în relația istoric schimbătoare dintre „cuvinte” și „lucruri”. Conform lui Foucault, apariția și dezvoltarea științelor socio-umanistice este o urmare a constituirii „epistemei contemporane”, și aceasta deoarece anume cu instaurarea ei apare „proiectul omului”. Din aceste considerente, erodarea și demolarea epistemei contemporane va duce la dispariția „omului” [61, p. 453]. Astfel, Foucault, într-un spirit structuralist, reduce problema omului și a umanismului la un șir de structuri din sfera „aprioricului istoric” [171, p. 59-63].

Afirmarea pozitivismului în istoriografia franceză nu a fost unanimă, întâmpinând rezistență din partea unor istorici și filosofi ai științei. Cel mai proeminent opozant al interpretării pozitivistice a istoriei din a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost filosoful și sociologul francez Raymond Aron, fondator al „filosofiei critice a istoriei” [3, p. 23-56], [21, p. 374-381]. Funcția istorică a lui Aron, după cum el însuși mărturisește, constă în „germanizarea filosofiei istoriei” din Franța, adică în promovarea și popularizarea ideilor filosofico-istorice ale lui W. Dilthey, G. Simmel, M. Weber, H. Rickert etc. [179, p. 12]. Recunoscând importanța filosofiei continentale a istoriei, Aron, totodată, încearcă să valorifice potențialul teoretico-metodologic al filosofiei analitice a istoriei, dând o apreciere pozitivă concepțiilor lui W. Dray, G. von Wright, A. Danto etc. Promovând epistemologia istorică de tradiție germană, Aron postulează importanța metodologică a hermeneuticii pentru cercetarea istorică [194, p. 291-294]. În concepția filosofului francez, obiectivul de bază al istoriei constă în înțelegerea adecvată a trecutului. Aron recunoaște prezența elementului subiectiv în reconstrucția istorică, care derivă din faptul că cercetătorul reconstituie trecutul în baza propriei interpretări și înțelegeri: „...istoria ca știință este o reconstrucție sau o restabilire a ceea ce a fost în trecut în baza a ceea ce este în prezent” [179, p. 62]. În acest sens, nu se poate vorbi despre obiectivitatea faptelor istorice și independența acestora de matricea comprehensivă a istoricului [194, p. 296]. Deci, multitudinea interpretărilor și reconstrucțiilor trecutului este o situație inevitabilă, iar un adevăr istoric universal este de neatins. Indicând caracterul relativ al interpretărilor istorice, Aron menționează că o reconstrucție deplină a trecutului este imposibilă. Din aceste considerente, filosoful francez admite relativitatea cunoașterii istorice care corelează cu subiectivitatea axiologică [179, p. 324].

Importanța proceselor de înțelegere și interpretare pentru cercetarea istorică a devenit general recunoscută în filosofia istoriei de factură nonpozitivistă. Examinarea filosofică a problemei înțelegerii a dus la constituirea așa numitei hermeneutici filosofice. Datorită

eforturilor lui M. Heidegger, problema înțelegerii a căpătat o interpretare ontologică, depășind sfera metodologică tradițională. O adevărată revoluție în această direcție a fost efectuată de H.-G. Gadamer, discipolul lui Heidegger, adeseori considerat fondator al hermeneuticii filosofice [236, p. 474]. În lucrarea monumentală *Adevăr și metodă* (1960), Gadamer critică universalismul metodologic, aducând argumente în favoarea căii „nemetodice” de atingere a adevărului [20, p. 106-123]. Universalismul metodologic este o concepție care afirmă că adevărul poate fi dezvăluit doar în baza unei metode adecvate. Respingând această concepție, Gadamer contestă scientismul, care stă la baza subminării și marginalizării formelor neștiințifice de cunoaștere [62, p. 15-19]. Prin reproducerea sensului fundamental-ontologic al comprehensiunii, Gadamer critică reducerea tradițională a hermeneuticii la metodologia științelor umanistice (istoria). Aparatul categorial al hermeneuticii filosofice gadameriene în mare parte este preluat din filosofia lui Heidegger („pre-înțelegere”, „orizont al înțelegerii”, „tradiție” ș. a.) [99, p. 167-181]. Pre-înțelegerea este o premiză hermeneutică determinată de tradiția istorică, fiind o condiție necesară a înțelegerii în general. Pre-înțelegerea se constituie din așa numitele „prejudecăți” și „prejudicii”, care în concepția lui Gadamer obțin un sens pozitiv. Din aceste considerente, conștiința exegetului nu este *tabula rasa*, ci *tabula plena* [176, p. 426]. Prejudecățile se formează predominant sub influența tradiției, care este o formă a autorității. Prejudecățile și preînțelegerea determină orizontul înțelegerii. Înșușirea textului ca formă obiectivă a trecutului istoric, în opinia lui Gadamer, se realizează doar în cazul în care este înțeleasă întrebarea la care răspunde textul. Din punct de vedere tehnic, comprehensiunea textului presupune lansarea ipotezei interpretative, după care urmează verificarea supoziției de către exeget prin apelarea la text. Dacă ipoteza sau preînțelegerea nu corespunde textului, exegetul lansează o altă ipoteză. Conform lui Gadamer, scopul autentic al interpretării este înțelegerea sensului textului și nu a intenției autorului. Pe lângă aceasta, Gadamer propune o viziune nouă asupra relației dialectice dintre prezent și trecut, afirmând că sporirea distanței istorice dintre interpret și text contribuie la o mai bună înțelegere a textului. De aceea, înțelegerea epocii contemporane prezintă cea mai complicată sarcină teoretică [176, p. 426-429]. Așadar, din cercetările hermeneutice ale lui Gadamer rezultă că istoricul totdeauna reprezintă involuntar o tradiție, fiind purtătorul unor „prejudecăți” și presupoziii neverbalizate, care determină reflecțiile și considerațiunile sale.

În evoluția teoriei hermeneutice linia ontologizării înțelegerii a întâmpinat rezistență din partea celor care au promovat sensul tradițional al hermeneuticii ca metodologie a științelor spiritului (E. Betti, E. D. Hirsch etc.). Emilio Betti, venit din sfera jurisprudenței, definește hermeneutica ca teorie generală a interpretării, fără a-i acorda un statut ontologic [236, p. 257-258]. Betti își propune să sistematizeze principiile și metodele ce ar contribui la îmbunătățirea

înțelegerii. Conform lui Betti, înțelegerea presupune reconstrucția sensului obiectiv al textului [182, p. 28-30]. Desubiectivarea înțelegerii se atinge prin lărgirea maximală a orizontului comprehensiv. Betti se detașează de psihologismul hermeneutic al lui Dilthey, localizând înțelegerea în sfera gândirii. Dincolo de aceasta, filosoful italian critică hermeneutica subiectului activ, reactualizând concepția cu privire la autonomia obiectului interpretării [176, p. 434-436]. Conform lui Betti, sensul trebuie să fie dedus din text și nicicum adus în text. Sensul textului, fiind inițial ascuns pentru exeget, se capătă în rezultatul interpretării anevoioase. Deci, Betti promovează realismul hermeneutic moderat. Cu toate acestea, gânditorul italian recunoaște importanța personalității interpretatorului, ignorarea căreia ar fi o greșeală. Ideile lui Betti au fost dezvoltate de către E. D. Hirsch, reprezentant de vază al așa numitei hermeneutici literare. Hirsch readuce în actualitate concepția cu privire la necesitatea înțelegerii intenției autorului ca condiție esențială a atingerii comprehensiunii adecvate [140, p. 1-19]. Sub acest aspect, Hirsch intră în polemică cu reprezentanții așa numitei „Critici Noi” (J. C. Ransom, J. O. A. Tate, I. A. Richards, C. Brooks etc.), care contestau necesitatea examinării intenției și personalității autorului, precum și a contextului istoric, acordând prioritate analizei necondiționată a textului, privit ca o entitate estetică suficientă sieși. Dincolo de aceasta, Hirsch subliniază importanța dimensiunii axiologice (etice) a interpretării operelor literare și artistice, făcând diferență între sens și semnificație, normativ și descriptiv. Și aceasta deoarece în cadrul interpretării în mod inevitabil se scot în evidență unele sensuri și se marginalizează altele, bazându-se pe semnificația axiologică a acestora. Hirsch este adeptul optimismului hermeneutic, aducând argumente în favoarea posibilității reconstrucției trecutului istoric [140, p. 245-265].

Scepticismul hermeneutic, esența căruia rezidă în contestarea posibilității reconstrucției adecvate a trecutului, a fost dezvoltat în cadrul filosofiei postmoderniste [90, p. 351-360]. În baza paradigmei postmoderne au fost lansate câteva concepții originale cu privire la natura cunoașterii istorice (J.-F. Lyotard, F. R. Ankersmit, H. White, G. Vattimo, R. Rorty etc.). J.-Fr. Lyotard definește epoca postmodernă ca sfârșit al practicii metanarative. În locul „marilor povestiri” vin „jocurile de limbaj” de nivel local, susține Lyotard [208, p. 9]. Pe lângă neîncrederea în metanarațiune, postmodernismul se caracterizează prin critica metafizicii și a „concepției universalismului” [237, p. 397]. În opinia lui F. R. Ankersmit, studiul istoric în epoca postmodernă renunță la esențialism și universalism, concentrându-se asupra reconstrucției mentalităților, microistoriei, examinării cotidianului etc., adică abordează elementele constitutive ale realității fără a stabili o unitate globală [208, p. 10]. Hayden White, unul dintre teoreticienii de vază ai postmodernismului istoriografic, definește istoria ca „o operație de inventare a unor fantezii verbale” [212, p. 138]. H. White subliniază caracterul artificial al narațiunii istorice,

accentuând rolul fundamental al interpretării, care este în mod inevitabil marcată de subiectivism și relativism. Viziunea postmodernistă asupra istoriei adeseori se exprimă prin conceptul de post-istorie. G. Vattimo definește post-istoria ca depășire a historicismului în rezultatul renunțării la modelul liniar al dinamicii sociale [239, p. 774-776]. Așadar, interpretarea procesului istoric în cadrul postmodernismului se înscrie în matricea conceptuală a acestui curent filosofic, marcat de relativism, pluralism, eclecticism și indeterminism.

Filosoful postmodernist Richard Rorty, fiind unul dintre fondatorii metafilosofiei disciplinare, formulează problema cognoscibilității trecutului istoric al filosofiei. Conform lui Rorty, forma reconstrucției trecutului gândirii filosofice corelează, pe de o parte, cu concepția metafilosofică postulată, și pe de altă parte, cu metodologia istorică aplicată. În articolul *Istoriografia filosofiei: patru genuri*, Rorty lansează taxonomia istoriilor filosofiei. Cele patru tipuri ale istoriei filosofiei sunt: „reconstrucția rațională”, „reconstrucția istorică”, „istoria spiritului” (*Geistesgeschichte*) și „doxagrafia”. Conform lui Rorty, niciuna dintre aceste „istorii” nu asigură o reprezentare obiectivă a trecutului filosofiei [205, p. 3-24]. „Reconstrucția rațională”, fiind caracteristică cu precădere pentru istoria filosofiei de tradiție analitică, presupune căutarea elementelor raționale și progresive în gândirea trecutului, care ar prezenta o valoare pentru contemporaneitate. Din aceste considerente, reprezentanții curentului istoriografic respectiv sunt învinuiți adeseori de anacronism, adică de încercarea de a contemporaneiza trecutul, ceea ce duce inevitabil la denaturarea și falsificarea istoriei. Spre deosebire de „reconstrucția rațională”, spune Rorty, „reconstrucția istorică” pledează pentru păstrarea autenticității conceptual-lingvistice a epocii istorice respective, adică, se pronunță pentru exprimarea viziunilor filosofice din trecut în termenii folosiți de autorul concepției respective. Conform lui Rorty, ambițiile acestui model al istoriei filosofiei sunt excesive, deoarece trecutul nu poate fi însușit fără a-l „traduce” sau „transpune” în limbajul „nostru”. Cu alte cuvinte, ca să înțelegem trecutul istoric trebuie mai întâi de toate „să-l apropiem” de noi, adică să-l „contemporaneizăm”. Totodată, menționează Rorty, „reconstrucția istorică” într-o variantă moderată este necesară și utilă. Al treilea gen de istoriografie este „istoria spiritului”, sau *Geistesgeschichte*, prin care se înțeleg narațiunile istorico-filosofice globale cu scopul de a justifica ansamblul problematic al epocii examinate, precum și matricea ei conceptual-metodologică. *Geistesgeschichte* realizează o istorie „mare”, în care sistemul ideatic al filosofului este plasat într-un cadru intelectual mai larg. Elaborarea istoriei filosofiei de acest gen presupune că istoricul se abstractizează de conținutul concret al soluționării problemelor filosofice, concentrându-se asupra faptului prezenței problemei filosofice cu scopul de a-i oferi o fundamentare genealogică. Reprezentanții de vază ai acestui gen de istoriografie sunt Hegel,

Heidegger, Reichenbach, Foucault, Blumenberg ș. a. Al patrulea gen al istoriei filosofiei este „doxagrafia”, ceea ce în traducere din greaca înseamnă „descrierea opiniilor”. Esența acestei istoriografii, care domină studiile istorico-filosofice, constă în încercarea de a prezenta toată istoria ca o succesiune de tentative de soluționare a unuia și aceluiași ansamblu de probleme filosofice (probleme „perene”). Întrucât majoritatea lucrărilor de istorie a filosofiei au fost scrise în stilul doxagrafic, Rorty pledează pentru renunțarea la tradiția elaborării monografiilor cu genericul „Istoria filosofiei”. Rorty consideră că genul doxagrafic trebuie să fie abandonat, iar celelalte trei forme ale istoriografiei pot fi păstrate doar în formatul combinării lor în cadrul studiilor istorico-filosofice. Examinând problema îmbinării tipurilor de istorie a filosofiei, Rorty le caracterizează în termenii hermeneutici: reconstrucția rațională asigură apropierea trecutului de înțelegerea noastră, reconstrucția istorică sugerează că drumul spre înțelegere deplină a trecutului este infinit, iar istoria spirituală descrie cadrul general al problematicii filosofice, îndeplinind funcția explicativă. Necesitatea practicării acestor trei forme ale istoriei filosofiei Rorty o demonstrează prin apelarea la tezele hermeneuticii filosofice (H.-G. Gadamer, R. Ingarden). Ca și Gadamer, Rorty consideră că înțelegerea deplină a trecutului este imposibilă, deoarece relativismul și subiectivismul sunt inevitabile în orice demers comprehensiv. Mai mult decât atât, Rorty, într-un spirit postmodernist, ajunge la concluzia că înțelegerea „corectă” nu este posibilă în principiu, deoarece orice interpretare este o proiecție inevitabilă a subiectului asupra obiectului exegezei, tabloul istoric fiind predominant determinat de contextul contemporan al interpretatorului. În concepția lui Rorty, interpretarea nu înseamnă reproducerea sensului, ci reinventarea și recrearea acestuia. Interpretarea devine terenul de experimentare cu textul și sensul acestuia [250, p. 267]. În așa mod, istorismul rortyan s-a transformat, de fapt, într-un an-istorism, cu influențe imanentiste și pragmatiste.

Din trecerea în revistă a dezvoltării concepțiilor istorico-metodologice rezultă următoarele concluzii importante. În primul rând, trebuie să remarcăm că metodologia istoriei, spre deosebire de celelalte științe socio-umanistice, s-a bucurat de cea mai mare atenție din partea reflexiei filosofice, fiind abordată în cadrul filosofiei istoriei, hermeneuticii, epistemologiei, gnoseologiei etc. Pe această cale, istoria s-a transformat într-un exemplu paradigmatic al științelor umanistice (adică, nenaturaliste). De aceea, caracteristicile disciplinare ale istoriei sunt relevante și în contextul determinării profilului epistemologic al studiului metafilosofic.

În al doilea rând, este important să menționăm că în cadrul reflexiei filosofice istoria este abordată din trei perspective – ontologică, gnoseologică și metodologică. Din perspectiva ontologică, una din concluziile de bază presupune afirmarea faptului că ființa umană are un caracter temporal, de aceea istoricitatea este o caracteristică existențială a spiritului uman.

Istoricizarea ontologică a spiritului uman implică postularea caracterului intrinsec istoric al filosofiei ca un rod al activității spirituale. De aceea, ignorarea dimensiunii istorice a gândirii metafilosofice duce la denaturarea impermisibilă, pentru o abordare obiectiv-științifică, a esenței filosofiei ca fenomen intelectual. Din punct de vedere gnoseologic, în rezultatul mai multor dispute s-a impus concepția care susține că o reconstrucție deplină a trecutului este imposibilă, din cauza prezenței insurmontabile a elementului subiectiv-constructiv, care derivă din faptul că cercetătorul reconstruiește trecutul în baza propriei interpretări și înțelegeri. În acest sens, nu se poate vorbi despre obiectivitatea faptelor istorice și independența acestora de matricea comprehensivă a istoricului. Deci, un adevăr istoric universal este de neatins. Dincolo de aceasta, reconstrucția istorică presupune prezența iminentă a dimensiunii axiologice, dat fiind faptul că istoricul lansează inevitabil judecăți de valoare. De aceea, considerăm că o soluție oportună de depășire optimală a subiectivismului istoriografic ar fi apelarea la practicile structuraliste îmbinate cu „istoria intelectuală”, care ar permite distingerea unor componente relativ stabile și obiective în istoria metafilosofiei. Din punct de vedere metodologic, s-a ajuns la recunoașterea specificității epistemologice a istoriei, postulându-se necesitatea întocmirii unei metodologii separate. Istoria asigură în prima instanță înțelegere, iar organonul ei este hermeneutica. De aceea, cunoașterea istorică este o reconstrucție comprehensivă a trecutului obiectivat al spiritului.

În al treilea rând, reflexia istorico-metodologică a formulat explicit problema relativismului istoric, fiind lansate, în acest sens, și unele soluții metodologice. O parte a programelor de depășire a relativismului istoric poartă un caracter intelectualist, admițându-se posibilitatea gnoseologică a reactualizării fidele a gândirii trecutului. Un alt grup de proiecte de depășire a relativismului apelează la concepția structuralistă. Esența soluției structuraliste constă în încercarea de a identifica structuri invariabile în istorie care determină fenomenele culturale pe parcursul unor perioade îndelungate de timp. Evidențierea structurilor universale și imuabile duce la atingerea obiectivității științifice, întrucât presupune detașarea de subiectivism și psihologism.

Așadar, filosofia este un fenomen spiritual care se schimbă pe parcursul istoriei, la nivel de formă și conținut. De aceea, abordarea problemei naturii filosofiei presupune necesitatea deconstrucției istorice a sensului conceptului de filosofie, având ca scop identificarea unor repere conceptuale invariabile. Concepțiile ontologice și gnoseologice examinate cu privire la istorie nu abordează problema structurii și mecanismului evoluției formelor de cunoaștere (știință, filosofie, artă). În acest sens este necesar să valorificăm concepțiile epistemologice și modelele istoriografice lansate de filosofia științei în rezultatul analizei istoriei științelor naturale, încercând să facem o proiecție relevantă asupra evoluției gândirii metafilosofice în contextul identificării metodelor congruente de reconstrucție fidelă a devenirii metafilosofiei.

2.2. Abordarea paradigmatică – considerații conceptual-teoretice

Progresul vertiginos al cercetărilor istorice a marcat și istoria științelor naturii, transformând radical viziunile consacrate asupra naturii și dinamicii cunoașterii științifice, considerată în mod tradițional an-istorică, imuabilă și atemporală. Aceste metamorfoze au dus la umanizarea și relativizarea considerațiilor asupra științei, având implicații neașteptate asupra dezvoltării filosofiei în general. Dezvăluirea noilor dimensiuni, anterior necunoscute, ale cunoașterii științifice a stat la baza iraționalismului filosofiei postmoderniste de la sfârșitul secolului al XX-lea. Rolul cel mai important în „reorientarea istorică” a teoriei și metodologiei cunoașterii științifice a jucat istoricul științei și epistemologul american Thomas S. Kuhn, autorul operei monumentale *Structura revoluțiilor științifice* (1962). Încercând să obțină o imagine fidelă a practicii științifice, Kuhn a elaborat o concepție epistemologică diametral opusă celei promovate de majoritatea filosofilor și istoricilor științei.

În primele decenii de după război, în filosofia științei s-a afirmat concepția epistemologică a lui Karl Popper, fondator al raționalismului critic și unul dintre principalii teoreticieni ai postpozitivismului. Falsificaționismul popperian propune o metodologie normativă care ar asigura funcționarea așa zisei „științe eroice”, o formă idealizată a practicării științei ce se bazează pe opera unor mari oameni de știință ca Galilei, Kepler, Newton, Einstein, Bohr etc. [96, p. 32]. Importanța istoriei și a adevărului istoric pentru crearea unei imagini adecvate a științei sub aspectele teoretic și practic nu a fost îndeajuns conștientizată de Popper și adepții acestuia, care se conduceau de principiul - nu „tot ce este real este rațional” [96, p. 52]. Fiind un adept al raționalismului, Popper a promovat concepția care postula existența unor caracteristici universale ale științei și metodei științifice [96, p. 15]. Idealul gnoseologic al filosofului l-a constituit „epistemologia fără subiect cunoscător”, ceea ce presupune detașarea maximală de contextul subiectiv. În acceptarea unor supoziții logiciste și anistorice, Popper se aseamănă cu adepții neopozitivismului, deși ideile lui erau expuse în confruntare cu punctele de vedere apărate de cei mai reprezentativi membri ai Cercului de la Viena. Astfel, pentru a nu recurge la istorism, care duce la relativism, subiectivism și psihologism [96, p. 48], Popper a apelat la convenționalismul normativ de factură pragmatistă, pe de o parte, și la logicism, pe de altă parte [96, p. 28-29].

În pofida criticilor lansate în perioada interbelică, concepția neopozitivistă asupra cunoașterii științifice rămânea încă foarte influentă la mijlocul secolului al XX-lea, deși eforturile convergente ale mai multor filosofi din acea perioadă au subminat iremediabil pozițiile adepților pozitivismului logic. Esența pozitivismului, la orice etapă de evoluție a acestui curent filosofic, se rezumă la promovarea empirismului antimetafizic [44, p. 36-38]. Specificitatea neopozitivismului constă în valorificarea metodologiei logiciste. Neopozitivismul se

împotrivește oricărui element metafizic în știință, bazându-se pe metodologia logico-empirică [83, p. 47-49]. În considerațiile sale epistemologice și metodologice, neopozitivismul promovează, de fapt, un realism naiv, afirmând că știința trebuie să se bazeze pe un fundament empiric absolut veridic, iar legile științei, ca elemente centrale ale teoriei, trebuie să fie derivate, în baza inducției, din judecățile singulare elementare (verificaționism și inductivism). Tot ceea ce nu se reduce la experiența senzorială urmează să fie eliminat din știință. În acest sens, neopozitivismul marginalizează nivelul teoretic al cunoașterii științifice, ceea ce duce la minimalizarea rolului constructiv al subiectului cunoașterii științifice. Dincolo de aceasta, supozițiile logiciste condiționează neglijarea dimensiunii istorice a cunoașterii științifice. Întrucât știința autentică, conform pozitivismului logic, este o totalitate de judecăți (singulare și generale) adevărate, istoria științei este un proces liniar de achiziționare a acestor cunoștințe veridice. Acest model de a prezenta evoluția istorică a cunoașterii științifice este cunoscut în epistemologie ca model „cumulaționist” [22, p. 74-80]. Viziunea cumulaționistă tratează dezvoltarea științei ca o acumulare continuă liniară și progresivă a cunoștințelor veridice și neproblematică, creșterea cunoașterii fiind interpretată ca o lărgire extensivă a acestor adevăruri empirice [274]. Rolul pozitiv al activismului subiectului cunoscător este negat, de aceea istoriografia cumulaționistă susține gnoseologia subiectului pasiv. Trecutul științei este prezentat drept o înaintare treptată și relativ continuă spre știința de astăzi. Tot ceea ce vine în contradicție cu adevărul științific contemporan se declară greșit și prezintă doar o valoare istorică.

Această prezentare a istoriei științei sub forma unei serii de greșeli și descoperiri revelatoare a fost contestată de Th. Kuhn, care în acea perioadă a luat partea fracțiunii minoritare a istoricilor. Kuhn critică prezentismul cumulaționist și realizează o aplicare a principiilor istorismului în sfera reconstrucției devenirii cunoașterii științifice. El ajunge la ideea că reconstrucția trecutului ideatic se aseamănă cu abordarea etnografică și antropologică a unei culturi arhaice [76, p. 12]. Neînțelegerea trecutului creează o impresie falsă a absurdității mai multor concepții științifice recunoscute pe parcursul secolelor. Și aceasta deoarece limbajul științific în diverse epoci variază semnificativ. Kuhn ajunge la concluzia că trebuie să interpretăm textele științifice în termenii epocii în care au fost scrise. Reconstruind episoadele trecutului științei, istoricul trebuie să fie pregătit să „intre” într-o lume nouă, unde organizarea conceptuală a datelor experienței diferă de cea contemporană. În acest context, devine actuală metodologia hermeneutică, importanța căreia este recunoscută fără ambiguități de Th. Kuhn [76, p. 13]. Deci, istoricul adevărat este cel care poate să „uite” știința prezentului pentru a se apropia cât mai mult de modul de a vedea și de a practica știința din trecut. Pe această cale, istoricul „...aplică, de cele mai multe ori inconștient, metoda hermeneutică, străduindu-se să reconstituie

acel mod de a vedea natura, obiectul cercetării, precum și condițiile unei descrieri și explicații științifice care restituie textului o coerență, inteligibilitate, transparență și fluiditate ce-i lipsesc în mare măsură atât timp cât este citit din perspectiva concepțiilor științifice actuale” [77, p. 19]. Studiul istoric adecvat arată că „...valorile și criteriile metodologice ce determină profilul gândirii științifice suferă schimbări adesea radicale de-a lungul istoriei unei discipline” [77, p. 19]. În intenția sa de a înțelege corect trecutul nedeazăluit al științei Kuhn nu este singur, predecesorii lui principali pe această cale a reorientării istorice a filosofiei științei fiind A. Koyré, E. Meyerson, L. Fleck, H. Metzger, M. Polanyi etc. [127].

Originalitatea istoriografiei lui A. Koyré, considerat întemeietor al istoriei internaliste, constă în lărgirea semnificativă a obiectului de studiu al istoriei științei. Examinarea unei etape istorice, după Koyré, presupune evidențierea și descrierea concepției generale despre lume dominantă în acea perioadă [58, p. 38]. În așa mod sunt relevate „...structurile intime ale conștiinței comune, care determină condițiile de posibilitate sau imposibilitate pentru apariția și funcționarea concepțiilor științifice concrete” [237, p. 267]. Deci, conținutul științei, dinamica și metodologia acesteia corelează cu sistemul conceptual-filosofic dominant, care creează cadrul ideatic necesar pentru dezvoltarea științei. În acest sens Koyré, printre primii, descoperă „istoria inconștientului aprioric”, care constituie o inovație revoluționară a științei istorice franceze. Filosofia și istoriografia franceză a științei este reprezentată de o serie de epistemologi de referință – P. Duhem, H. Poincaré, G. Bachelard etc. Convenționalismul, întemeiat de H. Poincaré, neagă apriorismul și realismul gnoseologic, înaintând ideea conform căreia judecățile științifice referitoare la problemele empirice se constituie din aparatul terminologic adoptat convențional pe baza unor criterii neempirice de comoditate, simplitate, caracter estetic etc. Convenționalismul reliefează funcția constructiv-activă a subiectului cunoașterii științifice, promovată mai expres în cadrul constructivismului epistemologic [119]. Orientarea constructivistă este reprezentată de o serie de concepții și modele epistemologice: concepția „teoriilor închise” (C.-F. von Weizsäcker, W. Heisenberg) [120, p. 135-137], raționalismul integral al lui G. Bachelard [119, p. 110-112], constructivismul radical (postmodernist) (E. von Glasersfeld, P. Watzlawick etc.) [91, p. 62-68]. Conform lui Heisenberg, dinamica științei presupune elaborarea unor „teorii închise”, fiecare dintre ele rămânând valabilă pentru toate timpurile în domeniul respectiv al experienței, ceea ce exclude abandonarea teoriilor vechi, asigurându-se continuitatea conceptuală constructivă între diferite teorii. Conform lui G. Bachelard, știința cunoaște realitatea prin structurile teoretice pe care le construiește și care definesc obiectele cunoașterii [119, p. 106]. Pentru a nu cădea în relativism imanentist, Bachelard promovează concepția realistă asupra cunoașterii științifice „rectificatoare”, care mereu depășește blocajele (obstacolele) cognitive. Modelul dialectic al creșterii științei, lansat de Bachelard,

presupune conștientizarea caracterului depășit al teoriei vechi prin perfecționarea instrumentelor de măsurare. O importanță deosebită pentru epistemologie are concepția lui Bachelard cu privire la discontinuitatea creșterii cunoașterii științifice [5, p. 128-140; 6, p. 256-287]. Teoria „rupturilor” conceptuale, cognitive și mentale constituie pilonul epistemologiei lui Bachelard, înscriindu-se, sub acest aspect, în orientarea mutaționistă a epistemologiei contemporane, care constă în postularea ireductibilității noilor teorii la cele vechi în virtutea „rupturilor” conceptuale indispensabile [22, p. 80-97].

Independent de Bachelard, natura discontinuă a creșterii cunoașterii științifice a fost evidențiată de Ludwik Fleck, cunoscut ca fondator al epistemologiei sociale și teoretician al istoriei externaliste a cunoașterii științifice. Fleck subliniază necesitatea studierii „contextului descoperirii”, pe care îl marginalizează în reflexiile sale „demarcaționistii” (Popper și neopozitivistii), deoarece ei consideră că factorii de ordin social-politic, economic, psihologic etc. nu se înscriu în metodologia logico-normativă și, deci, nu fac parte din știința „rațională”. În anii '30, Fleck elaborează o concepție alternativă care este menită să demonstreze determinarea istorico-culturală a cunoașterii științifice [264, p. 11]. În acest context, sarcina logico-metodologică de bază a lui Fleck s-a redus la evitarea a două extreme: pe de o parte, sociologismul vulgar, care submină esența cunoașterii științifice, adică obiectivitatea și veridicitatea, și duce la relativizarea tuturor cunoștințelor, și, pe de altă parte, internalismul imanentist, care promovează autodeterminarea cunoașterii științifice [100, p. 71-75]. Programul epistemologic al lui Fleck constă în demonstrarea legăturii dintre contextul exterior (ambianța social-culturală) și conținutul științei ca atare [264, p. 169]. Pentru realizarea acestor obiective Fleck a elaborat un șir de concepte de factură cognitiv-comportamentală: „stilul de gândire” (*Denkstil*), „comunitatea gânditoare” (*Denkcollektiv*) ș. a. [264, p. 12]. Fleck contestă teoria cunoașterii care se bazează pe concepția subiectului cunoscător „suficient sieși”, accentuând caracterul colectiv al cunoașterii științifice. Relația tradițională „subiect-obiect” este înlocuită, în concepția lui Fleck, cu relația „subiect - colectiv gânditor - obiect”, în care rolul prioritar îi aparține comunității. Conform filosofului polonez, comunitatea de cercetători determină gândirea individului și, deci, caracterul obiectului de cercetare. Fleck a fost printre primii epistemologi care a formulat problema „încărcăturii teoretice” a datelor științifice. El a ajuns la concluzia că datele științei nu sunt descoperite și dezvăluite, ci mai întâi de toate „construite” și interpretate de „comunitatea gânditoare” în baza stilului respectiv de gândire [264, p. 13]. Dependența interpretării faptelor de stilul de gândire implică o altă problemă – incomensurabilitatea stilurilor de gândire [165], ceea ce presupune lipsa de înțelegere între reprezentanții diferitor comunități de gândire [264, p. 14]. De aceea, schimbarea stilului de gândire duce la transformarea „lumii” în care își desfășoară activitatea de cercetare comunitatea

respectivă de savanți. Istoria științei, în acest context, se transformă într-o succesiune a stilurilor de gândire.

Sublinierea importanței cunoașterii „tacite” și apriorice constituie nucleul epistemologiei filosofului englez Michael Polanyi, care se opune atât neopozitivismului, cât și raționalismului critic. Polanyi evidențiază dimensiunea umană a cercetării științifice, accentuând rolul pozitiv al „cunoașterii personale”. „Orice încercare de a elimina perspectiva umană din tabloul științific... nu duce la obiectivitate, ci la absurditate”, menționează epistemologul englez [242, p. 7]. Polanyi se prezintă ca întemeietor al sociologiei și psihologiei științei. Pe lângă aceasta, filosoful englez a inițiat studiul formelor neconceptuale de transmitere a cunoștințelor (cunoaștere și învățare „tacită”). Aceste cunoștințe sunt prezente într-un mod neraționalizat și neverbalizat, ceea ce nu diminuează importanța lor pentru știință [242, p. 8-9]. Deci, Polanyi contestă principiul fundamental al gnoseologiei clasice conform căruia subiectul cunoașterii științifice conștientizează pe deplin propriile cunoștințe, accentuând funcția constructivă a inconștientului pentru cercetarea științifică. Examinarea formelor tacite, neverbalizate și apriorice ale cunoașterii și gândirii, promovată de M. Polanyi, se regăsește și în cercetările istorice contemporane, realizate în cadrul Școlii Annalelor („istoria mentalităților”), structuralismului (M. Foucault, R. Barthes, J. Lacan etc.), istoriografiei „ideilor” (R. Collingwood), istoriei „formelor de gândire” (J. Huizinga), „istoriei ideilor” (A. O. Lovejoy) etc. În cadrul acestor studii în centrul atenției istoricului se află structurile inconștiente ale gândirii. Concepția istoriografică a lui Th. Kuhn, prin introducerea noțiunii de paradigmă, ca element central al științei, se înscrie în această linie de evoluție a metodologiei istoriei.

Deși termenul „paradigmă” a fost în circulație în unele perioade ale istoriei filosofiei, anume Th. Kuhn a reintrodus în limbajul filosofic acest concept, preluându-l din lingvistică, unde el se utiliza în sensul unui model sau exemplu de conjugare. În filosofie conceptul de paradigmă a fost folosit în antichitate și în Evul mediu, cu precădere în cadrul filosofiei platoniene și a derivatelor acesteia, semnificând un prototip sau model. În contextul epistemologic, termenul „paradigmă” pentru prima dată a fost utilizat de pozitivistul Gustav Bergman pentru a desemna caracterul normativ al metodologiei. Conform definiției date de Th. Kuhn, sensul inițial al conceptului de paradigmă a fost următorul: „paradigmele sunt acele realizări științifice universal recunoscute care, pentru o perioadă, oferă probleme și soluții model unei comunități de practicieni” [76, p. 58]. Realizările științifice general recunoscute adoptă forma unor teorii și soluții de probleme. Teoria care obține statutul de model sau pattern general acceptat cu un potențial euristic semnificativ devine „teorie paradigmă”. Paradigmele, în calitate de teorii științifice, trebuie să întrunească două caracteristici esențiale: 1) realizările lor să fie

suficient de noi pentru a atrage un grup durabil de aderenți; 2) ele trebuie să fie suficient de deschise, de neîncheiate, pentru a lăsa soluționarea multor tipuri de probleme în sarcina noului grup de practicieni [76, p. 72]. Emergența unei paradigme se produce pe două căi: 1) în perioada preștiințifică, atunci când mai multe școli concurează și în cele din urmă una dintre ele câștigă, elaborând o teorie paradigmatică; 2) în perioada științei extraordinare, atunci când o paradigmă înlocuiește pe alta în rezultatul depășirii situației de criză. Cercetarea bazată pe paradigme este o caracteristică care distinge cunoașterea științifică în raport cu alte forme majore ale creației intelectuale și spirituale de factură cognitivă. Gâștigarea unei paradigme transformă un număr de cercetători într-un grup disciplinar, adică într-o comunitate care a depășit controversile în privința fundamentelor, concentrându-se asupra soluționării problemelor. Potrivit lui Kuhn, termenul „paradigmă” este unul strâns înrudit celui de „știință normală”. În cadrul științei normale, bazându-se pe o anumită teorie-paradigmă, care prescrie cadrul problematic relevant și furnizează metolodogia validă, se soluționează problemele empirice și teoretice, care se împart în trei categorii: determinarea faptului semnificativ, potrivirea faptelor cu teoria și articularea teoriei [76, p. 96]. Asigurând o cercetare direcționată și convergentă în cadrul științei normale, numai o paradigmă poate garanta o cercetare realmente eficientă: „pe de o parte, pentru că prin încheierea disputelor între școli se pune astfel capăt reluării permanente a problemelor fundamentale; pe de altă parte, pentru că încrederea că se aflau pe calea cea bună îi încuraja pe oamenii de știință să întreprindă investigații mai precise, mai ezoterice și mai îndelungate” [76, p. 80]. Dincolo de aceasta, știința normală este marcată de soluționarea așa-ziselor probleme *puzzles*: „...a rezolva o problemă de cercetare normală înseamnă a obține anticipatul într-un chip nou și, pentru aceasta, trebuie rezolvate tot felul de *puzzles* complexe, de natură instrumentală, conceptuală sau matematică” [76, p. 98]. Nu toate problemele științei normale au statutul de *puzzles*: „...pentru a fi un *puzzles*, o problemă trebuie să se distingă prin mai mult decât o soluție garantată. Trebuie să existe, de asemenea, reguli care limitează atât natura soluțiilor acceptabile, cât și etapele prin care sunt obținute” [76, p. 100]. Pentru rezolvarea acestor probleme (*puzzles*) este nevoie de virtuozitate și ingeniozitate. Nereușitele în soluționarea unor probleme *puzzles* vor fi atribuite cercetătorului, și nu paradigmelor pe care se sprijină ei [76, p. 22]. De aceea, în cercetarea normală sunt testați savanții și nu paradigmele, după care aceștia se conduc. Știința normală ca formă de cercetare este una dominantă pe tot parcursul carierei oricărui om de știință. Pe lângă aceasta, este important să știm, spune Kuhn, că „...studierea paradigmelor [...] este principala sursă de pregătire a studentului pentru a deveni membru într-o anumită comunitate științifică cu care va lucra mai târziu... Oamenii a căror cercetare este bazată pe aceleași paradigme sunt angajați față de aceleași reguli și standarde de practică științifică” [76, p. 73]. De

aceea, știința normală, care se bazează pe paradigmă, prezintă o anumită tradiție de cercetare. Caracterul regulilor de cercetare, în mare parte, nu este unul explicit și raționalizat, ci este încorporat în aplicațiile reușite ale teoriei și în explicațiile acestora a fenomenelor cu preziceri verificabile, expuse, cu o încărcătură pedagogică pronunțată, în manuale. În acest context, Kuhn apelează la concepția „cunoașterii tacite” a lui Michael Polanyi, care spune că „noi putem să știm mai mult decât putem să povestim” [151, p. 4]. Cunoașterea tacită poate fi transmisă doar prin experiență personală și învățare practică, o trăsătură care, după Kuhn, caracterizează procesul aderării la o paradigmă de către tânără generație de cercetători. Cunoașterea tacită nu poate fi încadrată în reguli și criterii formulate explicit, fiind conținută în activități concrete cu valoare exemplară [77, p. 13]. Cercetătorul, de regulă, nu articulează și conștientizează aceste componente tacite, conducându-se de ele într-un mod intuitiv.

Etapa științei normale poate lua sfârșit în cazul în care problemele *puzzles* obțin statutul unei anomalii, ceea ce devine posibil atunci când nu se găsește o soluție un timp îndelungat ori când fenomenul examinat nu poate fi încorporat în teoria paradigmatică. „Aceasta înseamnă că specialiștii cu o calificare și capacitate incontestabile încetează să considere problemele centrale ale domeniului ca probleme *puzzles* și să le trateze ca atare. Ei își pierd încrederea în paradigmele care au condus până atunci cercetarea și caută paradigme noi. Cu alte cuvinte, ei nu mai fac cercetare normală, ci ceea ce Kuhn numește cercetare extraordinară” [77, p. 21]. Perioada de criză și de cercetare extraordinară se poate încheia prin două modalități: prin elaborarea unei noi paradigme, care va înlocui paradigma veche, sau prin restabilirea în drepturi a tradiției de cercetare normală, datorită găsirii unor noi soluții de succes pentru problemele-anomalie care au generat anterior starea și conștiința de criză. Schimbarea paradigmei produce o revoluție în știință, instituind în așa mod noi tradiții de cercetare. „Kuhn caracterizează trecerea de la o paradigmă la alta drept o convertire, o prefacere bruscă a modului de a vedea obiectul și problemele cercetării..., și nu ca un proces în care el compară două puncte de vedere pe baza unor criterii neutre, sfârșind prin a accepta că noul punct de vedere este superior celui pe baza căruia a lucrat până atunci pe temeiul unor probe logice și empirice constrângătoare” [77, p. 29]. Și aceasta deoarece membrii diferitor comunități științifice, adică participanți la diferite paradigme, „trăiesc în lumi diferite”, iar revoluțiile științifice schimbă „lumea” în care acționează omul de știință. În acest context, Kuhn subliniază existența rupturii în comunicare dintre aderenții diferitor paradigme, deoarece odată cu trecerea de la o paradigmă la alta mai mulți termeni își schimbă în mod inevitabil sensul. De aceea, cercetătorii care lucrează pe baza diferitor paradigme vorbesc, într-o anumită măsură, limbi diferite, ceea ce duce la scăderea semnificativă și iremediabilă a capacității de a se înțelege. Din aceste considerente, raporturile dintre vechea și

noua paradigmă Kuhn le desemnează prin conceptul de incomensurabilitate, pentru a sublinia disparitatea conceptuală. Această tranziție de la o paradigmă la alta Kuhn o caracterizează ca „necumulativă și revoluționară” [77, p. 43]. Pe lângă cele menționate, aderarea la o paradigmă duce la „schimbare de optică”, schimbare de *gestalt* vizual, transformând anomaliile în ceva legic și neproblematic („...pus în fața acelorași configurații, privitorul va putea recunoaște în ele lucruri esențial diferite”) [76, p. 31]. Alegerea între două sau mai multe paradigme alternative nu poate fi făcută doar în baza unor argumente logice și raționale. Savantul, făcând o alegere între teorii concurente, nu se bazează pe o metodologie sau axiologie universală, afirmă Kuhn.

Pentru majoritatea filosofilor științei, elementul cel mai controversat al concepției lui Kuhn îl constituie descrierea pe care el o dă cercetării extraordinare, și anume descrierea raporturilor dintre vechea și noua paradigmă, desemnate prin conceptul de incomensurabilitate. Înfațișarea tranziției de la o paradigmă la alta le apare oponentilor lui Kuhn ca o contestare a raționalității revoluțiilor științifice și obiectivității cunoașterii științifice în general. Acceptarea supozițiilor kuhniene duce la estomparea unor contururi majore ce disting evoluția științei de evoluția altor domenii de activitate spirituală cum ar fi filosofia și arta. Ideea incomensurabilității submină concepția reconstrucției raționale a istoriei științei, deoarece tranziția de la o paradigmă la alta nu se face pas cu pas pe baza unei logici neutre. Întrucât incomensurabilitatea desemnează un anumit tip de relații dintre limbajele cercetătorilor, și anume lipsa de înțelegere deplină, - istoricii științei nu vor putea să descrie în mod adecvat teoriile și paradigmele din trecutul unei discipline în limbajul ei actual. În acest context, comunicarea deplină dintre reprezentanții diferitor tradiții este imposibilă, întrucât există disparități conceptuale care nu pot fi depășite în totalitate. Incomensurabilitatea limbajelor stă la baza senzației de lipsă aparentă de sens a unor pasaje din texte științifice vechi, aceste elemente ale textelor fiind considerate tradițional drept dovadă a opiniei greșite a autorului, iar într-adevăr ele pur și simplu sunt interpretate greșit [76, p. 36].

Un alt element distinctiv al concepției epistemologice kuhniene rezidă în contestarea realismului gnoseologic [63, p. 273-284]. Paradigmele constituie scheme conceptuale și nici una dintre aceste scheme nu trebuie considerată adevărată ori respinsă ca falsă, întrucât nici una nu oferă un acces privilegiat la realitatea obiectivă. Contestarea caracterizării progresului științific ca o apropiere continuă a descrierii științifice a lumii de adevăr obiectiv este o consecință a concepției incomensurabilității paradigmatelor. Întrucât sistemele de concepte din diferite tradiții de cercetare în mare parte nu se suprapun, noi nu putem compara judecățile descriptive formulate pe baza diferitor „dicționare” din punct de vedere al apropierii de adevăr. De aceea, conceptele de adevăr, realitate, demonstrație etc. sunt relevante în cadrul unei anumite tradiții de cercetare ca un sistem conceptual închis și suficient sieși, având aplicație doar înăuntrul teoriei. Deci,

conform lui Kuhn, sensul dezvoltării științei nu este atingerea unui acord tot mai mare între descrierea științifică și realitatea ca obiect al acestei descrieri [76, p. 47].

Conceptul de paradigmă, fiind folosit cu o largețe excesivă în primele lucrări, în special în *Structura revoluțiilor științifice*, a devenit obiectul principal al rectificărilor semantice în cercetările ulterioare. În acest context, sunt importante clarificările și precizările conceptuale oferite de Kuhn în *Postscriptum*-ul la a doua ediție a *Structurii revoluțiilor științifice* din 1969. Deși Kuhn recunoaște că termenul „paradigmă” a fost folosit în mai multe sensuri (cel puțin în 21 de sensuri, după cum afirmă M. Mastermann [146, p. 59-89]), într-o mare parte a cărții termenul „paradigmă” are doar două accepțiuni de bază: „pe de o parte, el desemnează o întregă constelație de convingeri, valori, metode etc., împărtășite de membrii unei comunități date. Pe de altă parte, el denotă un tip de element din acea constelație, soluții concrete ale *puzzles*-urilor care, folosite ca modele sau exemple, pot înlocui reguli explicite ca bază pentru rezolvarea celorlalte *puzzles* ale științei normale” [76, p. 242]. Dincolo de aceasta, autorul propune o despărțire a conceptului de paradigmă de noțiunea de comunitate științifică. În versiunea clasică, comunitatea științifică era purtătoare a unei paradigme, egalându-se cu aceasta, iar schimbarea paradigmei adeseori semnifica schimbarea comunității și, respectiv, a generației științifice. În încercarea de a preciza sensul conceptului de paradigmă, Kuhn propune un echivalent mai relevant, în viziunea lui, și anume „matricea disciplinară”, care include următoarele elemente constitutive: generalizări simbolice (formule care exprimă legile), opțiuni general recunoscute de grup (care au un caracter metafizic), valori (cum să organizăm știința și cercetarea), exemple tipice de rezolvare a problemei [76, p. 250-255]. Deci, Kuhn nu renunță la conceptul de paradigmă, după cum adeseori se sugerează în interpretările viziunilor acestuia, ci propune, în scopul creșterii clarității, să includem o parte a terenului semantic al conceptului tradițional de paradigmă în sfera logică a unui alt termen – „matricea disciplinară”. În acest caz, conceptul de paradigmă își păstrează sensul său inițial de „exemplaritate” (teorie exemplară, soluții exemplare). Totodată, trebuie să menționăm că polisemia termenului „paradigmă” constituie una din cauzele principale ale adaptării rapide a acestui concept în alte domenii ale cunoașterii științifice, în special în sfera științelor socio-umanistice.

Concepția epistemologică a lui Th. Kuhn a exercitat o influență majoră asupra evoluției filosofiei științei din ultimele decenii ale secolului al XX-lea. Anume contribuția lui Kuhn a fost hotărâtoare în reorientarea istorică a teoriei și metodologiei cunoașterii științifice. Reorientarea istorică a epistemologiei pune pe prim plan problema dinamicii cunoașterii științifice și, deci, problema „reconstrucției” raționale a istoriei științei. Cel mai inițiat epistemolog în problema sintetizării istoriei științei cu raționalitatea științifică și, implicit, a descriptivului cu normativul, a

fost Imre Lakatos [226, p. 11]. Fiind un adept consecvent al raționalismului, Lakatos împărtășește ideea universalismului metodologic, incluzând aici și matematica [226, p. 13]. Lakatos s-a alăturat unor teze kuhniene precum, de pildă, afirmația că în practica reală de cercetare savanții nu renunță imediat la teorii odată cu apariția unor date anormale [226, p. 13]. Decalajul între istorie și metodologie, între raționalitate teoretică și raționalitate practică este prea mare pentru a fi ignorat, unica ieșire relevantă fiind adaptarea metodologiei la faptele istorice. Această opțiune o alege Lakatos propunând o formulă nouă a raționalismului critic - „falsificaționismul fin” și metodologia „programelor de cercetare”. Conform lui Lakatos, pentru „salvarea” raționalismului critic și a raționalității științifice trebuie să facilităm cercetarea istorică: „filosofia științei fără istoria științei este goală, iar istoria științei fără filosofia științei este oarbă” [226, p. 201]. În opinia lui Lakatos, istoria științei este o împletire de „programe de cercetare”, care se succed, dar pot și să coexiste pe parcursul unor perioade de timp. Programul de cercetare reprezintă o serie sau succesiune de teorii la baza cărora stau idei și principii fundamentale unificatoare [268, p. 168-169]. Structura programului de cercetare include: „nucleul dur”, „centura protectoare” și „euristica” (pozitivă și negativă). Nucleul dur este un sistem de presupoziii, principii și ipoteze, parțial ancorate în metafizică, considerate adevărate și nefalsificabile, incluzând reprezentări și aserțiuni generale despre realitate, legi ce descriu interacțiunea elementelor realității, precum și principii metodologice fundamentale ale teoriilor. Centura protectoare este un ansamblu de teorii și ipoteze care răspund atacurilor asupra nucleului dur al programului de cercetare, apărându-l de falsificare. Euristică este o totalitate de reguli și tehnici metodologice. Falsificarea nucleului dur implică schimbarea programului de cercetare, desemnată ca revoluție științifică. Starea obișnuită a științei presupune o coexistență a câtorva programe de cercetare, care concurează între ele. Astfel, problema demarcării științei de neștiință, formulată ca una de importanță majoră în epistemologia neopozitivistă, la Lakatos își pierde relevanța, filosofia fiind înglobată în sistemul cunoașterii științifice. În acest sens, Lakatos dezvoltă ideile lui Popper, Agassi și Watkins, care nu au împărtășit programul antimetafizic al Cercului de la Viena [226, p. 14-15]. Lakatos a fost printre primii care a argumentat caracterul indispensabil al filosofiei (metafizicii) pentru cunoașterea științifică. Sub acest aspect, modelul lui Lakatos se aseamănă cu tabloul paradigmatic al științei la Kuhn, deoarece paradigmele încadrează și supoziii general-filosofice. Distanțându-se de orice formă de sociologism în epistemologie, Lakatos lansează critici împotriva concepției incomensurabilității paradigmelor, care contestă reconstrucția rațională a dinamicii științei. În opinia lui Lakatos, metodologia programelor de cercetare le depășește pe celelalte modele metodologice printr-o corelare mai strânsă cu istoria reală a științei. În acest context, Lakatos formulează una dintre cele mai acute

probleme ale epistemologiei: cum să unificăm reconstrucția rațională a evoluției științei cu istoria reală a științei în contextul metodologiei normative [226, p. 18-19]. Lakatos înțelege că nici o metodologie nu poate asigura o unitate deplină a istoriei reale cu reconstrucția rațională, tot timpul rămânând fapte, evenimente, situații etc. care nu se înscriu în tabloul „rațional”. Deși Lakatos este adeptul raționalității științifice, el nu promovează ideea raționalității absolute a științei. Din aceste considerente, el introduce distingerea istoriei „interne” de istoria „externă”. Istoria internă cuprinde reconstrucția rațională, pe când istoria externă presupune tot ceea ce nu se înscrie în reconstrucția rațională ca rezultat al influenței factorilor social-psihologici. Intenția lui Lakatos de a apropia reconstrucția rațională de realitatea istorică duce la o altă problemă teoretică: întrucât reconstrucția rațională se bazează pe teoria științei, iar teoria științei include metodologie, - episoadele nereușite ale științei, care capătă „explicație” rațională în cadrul acestei metodologii, obțin inevitabil un statut normativ. Deci, problema găsirii unei balanțe optime dintre descriptiv și normativ nu dispare, iar identificarea criteriilor relevante trece pe terenul axiologico-pragmatic [57, p. 189-194]. Soluția lui Lakatos constă în încercarea de a prezenta un model al științei care tinde să acopere cât mai multe episoade ale evoluției științei, în primul rând episoade pozitive, și totodată oferă o metodologie care va contribui maximal la progresul cunoașterii științifice.

O alternativă importantă a modelului „programelor de cercetare” propune epistemologul american contemporan Larry Laudan, autorul concepției „tradițiilor de cercetare” (*research traditions*) [176, p. 686-688]. Conform lui Laudan, fiecare tradiție de cercetare dispune de un număr de teorii care constituie esența acestei tradiții. Pe lângă aceasta, tradițiile de cercetare se caracterizează prin încadrarea elementelor metafizice și metodologice deosebite. Starea normală a științei presupune coexistența a câtorva tradiții de cercetare. Deci, Laudan respinge concepția mono-tradiționalistă, când o paradigmă domină în știință, și lansează modelul pluri-tradiționalist al științei. În concepția epistemologului american, creșterea cunoașterii științifice nu se produce prin mutații de tip „gestalt” cu o relaționare incomensurabilă dintre paradigma veche și nouă, ci pe o cale treptată și mai complexă, fără devieri iraționale excesive. O trăsătură distinctivă a concepției lui Laudan constă în accentuarea dimensiunii axiologice a cunoașterii științifice, postulând faptul că valorile stau la baza și stabilesc obiectivele științei. Stephen Toulmin, filosof englez al științei și specialist în teoria argumentării, a elaborat o concepție epistemologică de factură evoluționistă, descriind procesul creșterii cunoașterii științifice ca un proces al evoluției și mutării teoriilor și tradițiilor pe baza principiului „selecției” acestor idei [120, p. 89-95]. Conform lui Toulmin, cele mai importante mutații se produc la nivelul standardelor teoretice fundamentale și a „matricelor comprehensive”, care stau la baza teoriilor științifice. Ceea ce nu

se înscrie în „matricea comprehensivă” se consideră anomalie. Depășirea anomaliei este obiectivul și factorul principal al cercetării științifice. Istoria științei, după Toulmin, este un proces al devenirii și succesiunii standardelor explicației raționale [268, p. 173-174]. Un tablou alternativ al istoriei științei propune Gerald Holton, în concepția căruia știința este o succesiune a *themata* (temele) de cercetare [5, p. 114-115]. *Themata* includ concepte, ipoteze și metode, care se prezintă ca presupoziii tacite și implicite, precum și reguli euristice și programe de cercetare [268, p. 175]. „Temele” practic nu se schimbă pe parcursul istoriei, rădăcinile lor regăsindu-se în gândirea mitică. În acest sens, analiza tematică este asemănătoare cu analiza structuralistă, care relevă cele mai generale caracteristici ale gândirii științifice.

Toate aceste concepții epistemologice dovedesc importanța și relevanța așa numitului nivel metateoretic al cunoașterii științifice, alături de cel empiric și teoretic [92, p. 188-202]. Acest nivel nu exprimă în mod direct cunoștințe științifice, stând la baza lor și constituind cadrul conceptual al teoriei respective. Deci, putem constata că nivelul metateoretic a fost relevat și analizat în cadrul mai multor concepții epistemologice, istoriografice și culturologice contemporane, fiind desemnat fie printr-un concept separat, fie încadrat în sfera semantică a unui termen mai general. În acest context sunt relevante următoarele concepte și categorii: „nucleu metafizic”, „nucleu dur”, „paradigmă”, „epistemă”, „matrice conceptuală”, „matrice comprehensivă”, „apriori istoric”, „apriori inconștient”, „cunoaștere tacită” ș. a. Nivelul metateoretic poartă un caracter metafizico-axiologic, care se datorează faptului că el se constituie din generalizări metafizice (presupoziții ontologice și gnoseologice) și din idealuri și norme ale cercetării, de o generalitate logică superioară, zădărniciind falsificarea acestora prin confruntare cu experiență. Astfel, nivelul metateoretic constituie elementul inalienabil al cunoașterii științifice. O manifestare specifică a acestui nivel al cunoașterii științifice se regăsește în cadrul științelor socio-umanistice, constituind o problemă mai puțin cercetată, întrucât filosofia științei din secolul al XX-lea s-a axat predominant pe cunoașterea naturalistă.

Conceptul de paradigmă, fiind marcat de un polisemantism controversat, a intrat în vocabularul metodologic și istoriografic al științelor sociale și umanistice. În acest sens, modelul istoriografic elaborat de Th. Kuhn s-a transformat treptat într-o abordare metodologică interdisciplinară, fiind cunoscută ca **abordare paradigmatică**. Fiindcă modelul kuhnian de înfățișare a dezvoltării cunoașterii științifice se referă exclusiv la științele naturii, abordarea paradigmatică, pentru a fi aplicată în scopuri metodologice și istoriografice, trebuie să ia în considerație specificitatea obiectului de studiu respectiv. Primul model sistematic de abordare paradigmatică în domeniul științelor sociale a fost elaborat de către sociologul George Ritzer, autorul monografiei *Sociologia: o știință multiparadigmatică* („Sociology: a multiple paradigm

science”, 1975). Cercetările lui Ritzer reprezintă o continuare a elaborărilor istorico-metodologice inițiate de Robert W. Friedrichs, autorul monografiei „Sociologia sociologiei” (1970). Agreând majoritatea tezelor modelului kuhnian de dezvoltare a cunoașterii științifice, Friedrichs distinge două paradigme metodologice de bază în sociologie – conflictologică și sistemică. Pe lângă aceasta, din perspectiva etică, Friedrichs distinge paradigma „preotului” și paradigma „profetului”. Prima paradigmă de natură etică justifică ordinea socială, iar cea de-a doua o condamnă. Pe baza acestor paradigme se realizează clasificarea concepțiilor sociologice dominante.

Conform lui Ritzer, examinarea relevanței abordării paradigmatică pentru studiul sociologic se înscrie în linia generală de sporire în anii '70 a interesului față de „metateoria sociologică” [249, p. 562]. Ritzer distinge trei tipuri de analiză metateoretică: cercetare metateoretică ca instrument de realizare a unei înțelegeri mai bune, cercetare metateoretică ca etapă indispensabilă a creării unei noi teorii sociologice și analiză metateoretică ca fundament pentru generalizări cu privire la teoria sociologică ca atare [249, p. 563]. În privința celei de-a treia forme de reflexie metateoretică Ritzer menționează că în cazul dat sociologia „...realizează o cercetare sistematică a structurilor fundamentale ale teoriei sociale” [249, p. 562]. Contribuția principală la instituirea cercetărilor de ordin metateoretic, după părerea lui Ritzer, îi aparține lui Pierre Bourdieu. În terminologia lui Bourdieu, cercetările metasociologice se desemnează prin expresia tradițională „sociologia sociologiei”, care „...constituie o dimensiune fundamentală a epistemologiei sociologice” [249, p. 567]. Această preferință terminologică a lui Bourdieu derivă din postularea încadrării necondiționate a reflexiei metateoretice în sfera sociologiei. Sarcina principală a demersului metateoretic, conform lui Bourdieu, constă în distingerea factorilor externi care influențează cercetarea sociologică. Unica modalitate de a evita această influență este analiza metateoretică sau „socioanaliza” care asigură înțelegerea naturii acestor factori sociali [249, p. 568]. Astfel, prin analiza metateoretică Bourdieu, ca un adept al determinismului social, realizează programul eliberării sociologiei de „violența simbolică”.

Dezvoltarea studiilor metateoretice corelează cu elaborarea abordării paradigmatică și adaptarea ei la realitățile sociale. Remarcând faptul că termenul „paradigmă” a fost folosit în mai multe sensuri de către Th. Kuhn, Ritzer distinge trei cele mai importante înțelesuri: paradigmă ca comunitate, paradigmă ca etapă istorică și paradigmă ca orientare cognitivă în cadrul unei științe. Exemplele paradigmelor ca orientări cognitive concurente în cadrul aceleiași științe, pe care le invocă Ritzer, sunt cel mai reliefat prezente în psihanaliza contemporană, care include: paradigma freudistă, paradigma lui Jung, paradigma lui K. Horney etc. Orientările cognitive de acest gen se întâlnesc în majoritatea științelor socioumanistice, inclusiv în sociologie, menționează Ritzer [249, p. 570]. El definește conceptul de paradigmă în felul următor:

„Paradigma este o imagine fundamentală a obiectului de studiu al științei. Ea determină ce trebuie studiat, ce probleme trebuie formulate și de care reguli trebuie să se conducă cercetătorii în cadrul interpretării rezultatelor obținute. Paradigma asigură unitate și distinge un grup de savanți de alt grup” [249, p. 571-572]. De asemenea, o funcție importantă a paradigmei constă în determinarea metodelor și instrumentelor de cercetare. Problema relației dintre teorii și paradigme Ritzer o rezolvă în felul următor: „Teoriile sunt doar părți ale unei paradigme. Cu alte cuvinte, o paradigmă poate include în sine două sau mai multe teorii, precum și diverse reprezentări ale obiectului de studiu, metode (instrumente) și exemplificări” [249, p. 572]. Afirmând că sociologia este o știință poliparadigmatică, Ritzer distinge trei paradigme dominante în sociologie: „paradigmele faptelor sociale, determinării sociale și a comportamentului social” [249, p. 572]. Dincolo de aceasta, Ritzer remarcă prezența mai multor concepții în sociologie care au potențialul de a obține în viitor un statut paradigmatic. Analizând aceste trei paradigme, Ritzer pleadează pentru o paradigmă integraționistă în sociologie, esența căreia constă în sintetizarea dialectică a celor trei paradigme, precum și a concepțiilor ce ar putea deveni paradigmatică [156, p. 79-100]. Și aceasta deoarece paradigmele existente, deși pretind la universalitate, sunt unilaterale și reduționiste [249, p. 573]. Deci, spre deosebire de științele naturii, în științele sociale, din cauza complexității obiectului de studiu, nici o paradigmă nu poate asigura o înfățișare completă a fenomenului social studiat [222, p. 25-26]. Astfel, exemplul sociologiei demonstrează faptul că modelul kuhnian de descriere a dezvoltării cunoașterii științifice poate fi adaptat cu succes în domeniul sociologiei, soldându-se cu elaborarea unei abordări metodologice funcționale și eficiente [211, p. 5].

După apariția lucrării lui Kuhn, conceptul de paradigmă a intrat în vocabularul disciplinar al mai multor științe sociale și umanistice, obținând noi conotații și specificări semantice [52]. Folosirea acestui concept, într-un sens mai mult sau mai puțin apropiat celui dat de Th. Kuhn, relativ la studiile socio-umanistice, cu timpul și-a dovedit relevanța metodologică și eficiența euristică. Cu toate acestea, utilizarea conceptului nu implică inevitabil elaborarea unei abordări paradigmatică separate, așa precum s-a produs în sociologie. Astăzi, conceptul de paradigmă, în contextul științelor sociale și umanistice, se folosește în mod predominant în studiile de ordin istoric. În acest sens, se practică distingerea paradigmelor ca orientări teoretico-metodologice fundamentale în devenirea gândirii politice, psihologice, pedagogice etc. În aceste cazuri conceptul de paradigmă semnifică un curent conceptual-metodologic și teoretic care a dominat pe parcursul unei perioade anumite. De exemplu, autorul lucrării *Sociologia: Paradigmele prin prisma imaginației sociologice* (2002) propune următoarea definiție pentru termenul „paradigmă”: „...este o totalitate de principii și aserțiuni generale, care stau la baza unei teorii,

având un aparat categorial și fiind recunoscută de comunitatea savanților” [222, p. 25]. În politologie deja a devenit tradițională reconstrucția gândirii politice prin enumerarea și descrierea paradigmelor care stau la baza teoriilor, metodologiei și a problematicii anumite, toate acestea prezentând întruchiparea și realizarea paradigmei ce stă „în spatele” lor. De exemplu, istoria gândirii politice, în tradiția politologică postsovietică, este înfățișată ca o succesiune a paradigmelor concurente, postulându-se importanța metodologică deosebită a acestei abordări istoriografice. „Prin paradigmă politică trebuie să se înțeleagă modul de a înțelege cauza, în baza căreia comunitățile se împart în unități politice” [263, p. 50]. Una dintre cele mai recunoscute taxonomii ale paradigmelor politice presupune distingerea paradigmei *polis*-ului, paradigmei teologice și a celei social-economice. Pe baza acestor paradigme pe parcursul istoriei se elaborau teorii și concepții care interpretau și justificau condiția și realitatea politică. Aceste paradigme sunt explicit ancorate în periodizarea istorică, marcând diferite etape ale dezvoltării social-politice și culturale. După un alt criteriu, și anume „natura politicii”, tradițional se disting paradigmele teologică, naturalistă, socială și critico-raționalistă. „Aceste paradigme permit considerarea istoriei gândirii politice prin prisma existenței și coexistenței, în diferite epoci ale istoriei omenirii, a diverselor concepții despre lume” [263, p. 51]. Astfel, relevanța abordării paradigmatică în reconstrucția istoriei gândirii politice se argumentează prin apelarea la existența construcțiilor teoretice, care creează cadrul conceptual pentru toată multitudinea de idei, evaluări, sentimente, reprezentări; aceste viziuni de importanță majoră despre natura și esența politicii joacă rolul unor fundamente teoretice, pe baza cărora se construiește toată multitudinea de observații și concluzii despre fenomenul politic, în așa mod fiind direcționată cercetarea acestei sfere a vieții sociale sub aspectele tematic și metodologic [256, p. 33]. Paradigmele sunt construcții conceptual-teoretice, care organizează cunoașterea politică și stau la baza doctrinelor și teoriilor ce dezvoltă aceste idei fundamentale [240, p. 32]. Cu mici deosebiri semantice, conceptul de paradigmă se folosește în pedagogie, științe ale comunicării, științe psihologice etc.

Astfel, în metodologia științelor sociale și umanistice, conceptul de paradigmă desemnează abordări fundamentale, orientări, cadre și matrice conceptuale, construcții mentale larg acceptate, cu o verbalizare redusă a acestora, care oferă comunității științifice, pe o perioadă îndelungată, o bază conceptual-metodologică – cu o încărcătură metafizică - pentru rezolvarea sarcinilor și problemelor teoretice și practice, paradigma fiind, totodată, o entitate mai largă decât teorie, concepție sau doctrină. Eficiența aplicării abordării paradigmatică în științele socio-umanistice într-un context istoric – oferă argumente în plus în favoarea relevanței adaptării modelului paradigmatic la specificitatea gândirii metafilosofice, constituind elementul central al metodologiei valide, de care are nevoie orice studiu istoriografic ce pretinde a fi de caracter obiectiv-științific.

2.3. Conceptul de paradigmă a metafilosofiei

În pofida faptului că au fost înregistrate unele progrese în direcția adaptării modelului istoriografic al lui Th. Kuhn la studiile sociale și umanistice, abordarea paradigmatică nu a intrat în arsenalul metodologic al istoriei filosofiei. Nici în sensul istoriografic conceptul de paradigmă, prin care se desemnează cele mai generale orientări și curente teoretice dominante pe parcursul unor perioade îndelungate de timp, nu s-a ancorat în reconstrucțiile istorico-filosofice. Una din cauzele pe care o putem invoca pentru a explica această situație ar fi că aparatul conceptual-metodologic al istoriei filosofiei nu are nevoie de acest concept, având deja echivalente semantice valide, precum „orientare”, „curent”, „concepție”, „școală filosofică” etc. O altă cauză relevantă, în cazul în care obiectul reconstrucției istorice este filosofia, rezidă în însăși natura specifică a filosofiei ca cea mai abstractă și generală formă de abordare cognitiv-hermeneutică a realității. Generalitatea supremă a filosofiei presupune faptul că ea nu este limitată în ceea ce privește obiectul reflexiei filosofului. De aceea, filosofia se caracterizează prin conștientizare și verbalizare maximală a propriei existențe la nivel de conținut. Deci, filosofii își conștientizează bine propriile concepții și convingeri, precum și viziunile oponentilor săi. Pe lângă caracterul general, filosofia este marcată de o conștiință istorică avansată, care oferă o bază solidă filosofului pentru a localiza viziunile sale în peisajul istorico-filosofic respectiv. Astfel, conceptul de paradigmă, care presupune existența unor premise și „pre-judecăți” inconștiente, împărtășite necritic și neproblematic, în cazul concepțiilor filosofice este irelevant și nepotrivit, dat fiind faptul că filosofia este autoreflexivă și auto-critică. O altă trăsătură distinctivă a filosofiei, la care s-ar putea face referire pentru a explica dezinteresul față de inovațiile metodologice în realizarea reconstrucțiilor istorico-filosofice, constă în atitudinea tradițional modernistă a filosofiei față de trecutul său, care submină necesitatea reconstituirii fidele a gândirii precedente, zdruncinând, implicit, reflexia metodologică în domeniul istoriei filosofiei. Deci, în pofida faptului că filosofia tot timpul a fost marcată de o conștiință istorică avansată, trecutul ei a fost tradițional privit dintr-o perspectivă prezentistă: fie ca o înșiruire de greșeli și intuiții revelatoare foarte vagi, fie ca o aproximație nedevoltată a filosofiei actuale. Cu alte cuvinte, pentru elaborarea unei reconstrucții fidele a trecutului istoric trebuie să existe o necesitate articulată, care nu poate apărea în condițiile în care atitudinea modernistă a filosofiei condiționează reorientarea atenției reflexive a cercetătorului de la trecutul „negativ” spre un viitor „pozitiv”. Lipsa interesului față de elaborarea unor abordări istoriografice adecvate se atestă și în pofida faptului că începând cu secolul al XVII-lea problematica metodologică ocupă un loc central în cadrul preocupărilor filosofice. Dar această reflexie metodologică a urmărit, în prima instanță, găsirea și aplicarea unor metode adecvate pentru elaborarea filosofiei „adevărate”, fără a postula necesitatea reconstrucției fidele a trecutului filosofic, privit, de obicei, ca „imperfect” din punct de

vedere metodologic. Până în secolul al XIX-lea, filosofia, percepută ca o știință separată, a apelat la metodologia științelor naturii pentru a-și clădi propriul fundament. La etapa contemporană, marcată de recunoașterea specificității demersului filosofic, reflexia metodologică a filosofiei s-a îndreptat spre edificarea ansamblului metodologic separat. Anume în această perioadă apare un interes adevărat pentru trecutul filosofiei, soldându-se cu crearea unor concepții filosofice de factură conservativă. Esența **abordării conservative** constă în postularea necesității „redescoperirii” trecutului pentru a ajunge la origini, în timpurile când filosofia se practica în toată originalitatea și autenticitatea sa genetică, fără a avea anexe și conotații metafizice, atașate în perioadele ulterioare. Exemplul cel mai elocvent al istoriografiei conservative este oferit de concepția metodologică a lui M. Heidegger, întemeietorul metodei destrucției trecutului filosofico-metafizic. Totodată, în pofida reorientării istorice indubitabile, detașarea conservatoriștilor de la prezentismul istoriografic este una aparentă, dat fiind faptul că se promovează implicit atitudinea negativă față de trecutul filosofiei, care în mare parte urmează a fi depășit („distrus”) pentru a ajunge la origini învăluite ori „uite”.

În cadrul filosofiei contemporane, în ciuda redimensionării istorice, rămâne actuală **abordarea modernistă**, care își trage originile din filosofia Timpurilor noi. În acest sens, distingem modernismul radical și moderat. În contemporaneitate modernismul radical a fost promovat de neopozitiviști, influențând pe această cale toată filosofia analitică. Neopozitivismul oferă un tablou liniar și cumulaționist al istoriei științei, privită ca o acumulare progresivă de adevăruri empirice. În privința istoriei filosofiei neopozitivismul adoptă o atitudine asemănătoare cu cea a fondatorilor filosofiei Timpurilor noi (Descartes și Bacon), postulând incongruența metodologică a filosofiei precedente, ceea ce submină orice necesitate de reconstrucție fidelă a gândirii filosofice din trecut. O versiune moderată a modernismului se conține în concepția lui G. W. F. Hegel, fiind un filosof de răscruce și activând în perioada înălțării istorismului. Potrivit lui Hegel, orice sistem filosofic din trecut prezintă doar o aproximație, mai mult sau mai puțin adecvată, a „Ideii”, toate concepțiile filosofice fiind incluse, în cele din urmă, în sistemul idealismului absolut care formează apogeul evoluției filosofiei. Deci, istoria filosofiei, după Hegel, este o înaintare progresivă spre un adevăr absolut, de aceea trecutul nu este o înșiruire de greșeli, ci un ansamblu de adevăruri relative.

O consecință importantă a modernismului istorico-filosofic rezidă în marginalizarea istoriei concepțiilor metafilosofice. Cercetările metafilosofice disciplinare, care s-au localizat preponderent în cadrul filosofiei analitice, poartă amprenta anistorismului modernist. Modernismul filosofiei analitice își trage rădăcinile din pozitivismul logic. Postulând faptul că tot trecutul metafizic al filosofiei este un ansamblu de greșeli și confuzii logice, neopozitivismul

a promovat o abordare an-istorică pronunțată. Dincolo de aceasta, anistorismul neopozitivist a fost întărit și de programul logicist. Metoda centrală a filosofiei, în interpretarea neopozitivistă, urmează să devină analiza logică (a limbajului), de aceea orice referire la trecutul filosofiei, în care această metodologie nu era aplicată, nu are rost. Din aceste considerente, istoria filosofiei este privită ca un ansamblu de exemple nereușite de filosofare. Fundamentele logiciste și anistorice ale filosofiei analitice condiționează inevitabil următoarea situație tipică: un filosof de tradiție analitică operează cu conceptul de filosofie neproblematizat, neverificat îndeajuns din punct de vedere istoric și, de aceea, unul vag și controversat. Deci, modernismul istoriografic nu ia în considerație faptul că orice cercetare filosofică poartă amprenta unor tradiții, fiind din start impregnată de sensuri și prejudecăți venite din trecut. Aceste supoziții, de regulă, nu se conștientizează îndeajuns și joacă rolul unor premise tacite și general acceptate. Netematizarea premizelor pune sub îndoială validitatea concluziilor cercetării de caracter metafilosofic. Analiza istorică a doctrinelor metafilosofice dominante în trecut, precum și distingerea logicii evoluției acestor tradiții conceptuale, oferă o explicație genealogică a structurii peisajului metafilosofic contemporan, dând, totodată, posibilitatea de a se detașa relativ de tradiția la care participanți sunt filosofi contemporani. În același timp, o ancorare excesivă a cercetării metafilosofice în reconstrucții istorice implică inevitabil un relativism istoricist, condiționând reducerea tacită a formei fenomenului la conținut. Relativismul istoricist presupune o abordare doxografică a gândirii metafilosofice, care constituie forma dominantă de înfățișare a devenirii concepțiilor metafilosofice. În acest gen de istoriografie se reproduc factologic concepțiile metafilosofice, fără a se angaja în aprecieri și generalizări teoretice. Ceea ce denotă faptul că istoriografia doxografică nu conține nivelul teoretic dezvoltat, limitându-se în mare parte doar la cel empiric.

Edificarea **nivelului teoretic al istoriei metafilosofiei** se reduce la un șir de proceduri-standard [281]: elaborarea aparatului categorial relevant, identificarea metodelor adecvate, descrierea și aprecierea diferitor concepții metafilosofice, relevarea tendințelor generale în dezvoltarea gândirii metafilosofice, unificarea diferitor concepții metafilosofice în orientări și curente teoretice, stabilirea relațiilor cauzale ș. a. Relevarea orientărilor principale în istoria metafilosofiei constituie una din preocupările de bază ale lui Richard Rorty în lucrarea *Filosofie și oglinda naturii*. Obiectivul major al lui Rorty constă în consolidarea revoluției anticarteziene și antikantiene, inițiată de Quine, Sellars și Wittgenstein [252, p. XX]. Problemele filosofice centrale ale modelului „Descartes-Kant” sunt catalogate de Rorty ca pseudoprobleme. Una dintre supozițiile de bază ale filosofiei criticate de Rorty este dihotomia „corp-spirit”, la baza căreia stă R. Descartes. Rorty demonstrează că problema raportului „corp-spirit” este falsă, de asemenea sunt irelevante și construcțiile teoretico-metodologice ce se deduc din acest dualism postulat

[196, p. 1148]. În acest context, o implicație teoretică importantă a postulării dualismului „corp-spirit” a fost constituirea reprezentationalismului, o concepție gnoseologică conform căreia cunoașterea este o reflectare sau oglindire a realității obiective în conștiința omului. Din aceste considerente, sarcina principală a reflexiei filosofice devine căutarea și găsirea unor mecanisme de ordin metodologic care ar asigura o oglindire adecvată a lumii înconjurătoare [215, p. 97]. Pe această cale, filosofia se transformă într-o teorie a cunoașterii (sau epistemologie). Kant a întărit această funcție epistemologică a demersului filosofic, afirmând că filosofia trebuie să devină un fundament metodologic al științelor, având un statut privilegiat în cadrul culturii [252, p. X]. Iar întrucât filosofia este o cunoaștere adevărată, ea este menită să asigure și o reflectare generală a realității. Astfel, filosofia devine un fundament nu numai epistemologic, dar și cognitiv. În așa mod, Rorty își îndreaptă critica împotriva fundamentalismului, reprezentationalismului și a epistemologismului în interpretarea naturii și destinației filosofiei. De asemenea, Rorty demonstrează că filosofia nu este știință, iar proiectul edificării unei filosofii științifice este sortit eșecului [252, p. XII]. În baza revistei istorice, Rorty semnaleză lipsa progresului în cunoașterea filosofică. Deși filosofia nu progesează în soluționarea problemelor, evoluția gândirii filosofice este un proces inevitabil. Această evoluție vizează și conținutul ansamblului problematic. Varietatea cadrelor problematice Rorty o desemnează prin conceptul kuhnian de incomensurabilitate, pentru a sublinia disparitatea conceptual-metodologică dintre diferite concepții metafilosofice. Astfel, subminarea dualismului „corp-spirit” implică prăbușirea unui șir de programe metafilosofice, printre care: filosofia ca știință, filosofia ca fundamentare metodologico-axiologică, filosofia ca reprezentare (oglundire) și filosofia ca epistemologie. Tradiția analitică, de care Rorty se detașează odată cu publicarea lucrării *Filosofie și oglinda naturii*, a promovat toate aceste concepții în privința naturii și obiectivelor filosofiei. Deci, relevarea tendințelor în gândirea metafilosofică, precum și determinarea caracterului evolutiv al cadrului problematic și metodologic, realizată de Rorty, contribuie la edificarea nivelului teoretic al istoriei concepțiilor metafilosofice. Rorty a fost printre primii cercetători care au ridicat istoriografia metafilosofică de la o treaptă doxografică la nivelul unor reconstrucții istorice caracteristice pentru un studiu istorico-filosofic clasic. După detașarea vădită de filosofia analitică în anii `70, Rorty, prin stilul său de filosofare și concepțiile împărtășite, se apropie de filosofia postmodernistă, dominantă în ultimele decenii ale secolului al XX-lea. De aici rezultă că problema aducerii discursului metafilosofic, precum și a istoriei metafilosofiei, la forma unei discipline filosofice ori umanistice ordinare, - nu prezintă un obiectiv adevărat pentru Richard Rorty. Lucrarea *Filosofie și oglinda naturii* nu pretinde a fi un studiu academic. În genere, istoriografia rortyană, după cum el însuși recunoaște, fiind atacat de oponenții săi care îi

reproșează denaturări istorico-filosofice, nu pretinde a da o descriere adecvată a trecutului filosofic, ba din contra, autorul american îi învită pe cititorii săi la un dialog cu trecutul, la o reconsiderare liberă și nesilită de rigori academice a acestui trecut.

Epistemologia contemporană, analizând caracteristicile generale ale științei, a ajuns la concluzia conform căreia cunoașterea științifică include în sine trei niveluri – empiric, teoretic și metateoretic. Neopozitivismul a încercat să elimine orice încărcătură teoretică și metafizică (metateoretică) a faptelor științifice. Acest program radical era din start sortit eșecului, deoarece orice observație științifică se înscrie inevitabil într-o teorie, fiind interpretată și catalogată în mod corespunzător. Acest aspect a fost ilustrat încă de K. Popper în anii '30, tot atunci a fost conturată în linii mari și concepția despre nivelul metateoretic (filosofic, metafizic). Popper a ajuns la concluzia că eliminarea presupuzițiilor metafizice din cunoașterea științifică este imposibilă. De aceea, includerea lui Popper într-o tabără cu neopozitiviști a fost respinsă cu vehemență. Discipolul lui Popper, Imre Lakatos, elaborând propria concepție epistemologică, include în structura „programelor de cercetare” așa numitul „nucleu dur”, care conține și unele postulate de factură metafizică. Încadrarea presupuzițiilor metafizice și axiologice în cunoașterea științifică caracterizează și conceptul kuhnian de paradigmă. În cadrul tuturor acestor teorii epistemologice metafizica este interpretată ca o totalitate de supoziții neverificabile convenționale care constituie fundamentul conceptual-metodologic și axiologic al științei. Conform epistemologului contemporan V. S. Stiopin [257, p. 185-286], nivelul metateoretic constituie „bazele cunoașterii științifice”, incluzând idealurile și normele cunoașterii științifice, tabloul științific al lumii și supozițiile filosofice. De regulă, aceste presupuziții nu sunt conștientizate și verbalizate, rămânând în sfera cunoașterii tacite. Prezența nivelului metateoretic al științei este o caracteristică universală, după V. S. Stiopin, cuprinzând, de aceea, și științele socio-umanistice.

Discursul metafilosofic, după cum reiese din mai multe definiții consacrate ale metafilosofiei, include în sine două niveluri – nivelul filosofic și nivelul metafilosofic ca atare. Filosofia în cazul dat este obiectul cercetării istorico-teoretice, iar metafilosofia, ca demers cognitiv-teoretic, analizează filosofia ca formă a creației spirituale – din perspectivele statică și dinamică. În acest context, filosofia, ca un ansamblu de sisteme și concepții filosofice lansate de-a lungul istoriei, se asociază cu nivelul empiric, iar concepția metafilosofică este echivalentă cu nivelul teoretic al cunoașterii științifice. Întrucât metafilosofia, pe de o parte, este un discurs reflexiv și, deci, autoreferențial, iar pe de alta, trece prin etapa edificării și disciplinarizării, - problema statutului epistemologic al metafilosofiei (obiectul de studiu al metafilosofiei, metodologia și obiectivele metafilosofiei) devine actuală și necesită o abordare separată. Luând în considerare tematica acestui tip de discurs, se prezintă relevantă desemnarea lui prin expresia

„teorie a metafilosofiei”. Această teorie, fiind o abordare *peri*-metafilosofică, constituie nivelul III al discursului metafilosofic. Acest nivel propedeutic, la care se analizează problema statutului epistemologic al metafilosofiei, nu a fost evidențiat și examinat în mod aparte de cercetătorii în domeniul metafilosofiei, fapt care a creat mai multe obstacole conceptual-metodologice și a inhibat procesul disciplinarizării metafilosofiei. Întrucât problema statutului epistemologic al metafilosofiei, de obicei, este abordată tangențial sub forma unor introduceri sau prefețe la studiu, putem afirma că importanța acestui domeniu încă nu a fost conștientizată îndeajuns, deși în unele monografii deja se întâlnește sintagma „teoria metafilosofiei” [154, p. VIII]. Cele mai importante probleme ale nivelului III al discursului metafilosofic sunt: științificitatea metafilosofiei, identitatea filosofică a metafilosofiei, metodologia metafilosofiei, problema demarcării filosofiei de metafilosofie ș. a. La acest nivel se realizează autoreferirea metafilosofiei. Totodată, trebuie să menționăm că teoria filosofiei se află în legătură directă cu teoria metafilosofiei, iar interdependența lor prezintă un domeniu problematic aparte.

Principala formă de examinare a filosofiei la nivelul II al discursului metafilosofic este forma retrospectiv-istorică. În așa caz, filosofia este analizată din perspectiva devenirii sale, care cuprinde transformarea ei ca formă și ca conținut. Istoria clasică a filosofiei studiază preponderent conținutul ei, adică concepțiile ontologice, gnoseologice, etice, estetice etc., elaborate în diferite perioade. Întrucât istoria filosofiei redă tot conținutul ei în devenire, această disciplină filosofică fundamentală are o funcție metafilosofică pronunțată. Mai mult decât atât, istoria filosofiei a înlocuit, de fapt, studiul metafilosofic autentic, creând o impresie falsă că tot ceea ce constituie fenomenul filosofiei se reflectă în cadrul istoriei filosofiei. În acest caz, forma filosofiei ca element constitutiv indispensabil a fost marginalizată în rezultatul reducăției la conținut.

Forma filosofiei desemnează structura ei „transcendentală”, relativ „purificată”, prin abstractizare, de conținutul filosofic concret. Forma filosofiei poate fi dedusă din însuși procesul filosofării, adică din modul de filosofare. În acest context, este relevant exemplul epistemologiei care s-a constituit ca un studiu asupra formei științei, având ca obiect de cercetare știința ca atare, adică structura „pură” a acesteia, comună tuturor științelor. Epistemologia a trecut prin etapa unui an-istorism și logicism excesiv, care a fost depășit datorită eforturilor convergente ale lui Th. Kuhn, I. Lakatos, L. Laudan ș. a. Conștientizând istoricitatea structurii sau formei „pure” a științei ca fenomen, epistemologia contemporană se confruntă cu problema identificării caracteristicilor universale ale științificității. Această problemă este abordată în strânsa corelație cu istoria științei, care studiază cu precădere conținutul acesteia. Un alt exemplu reușit de analiză a devenirii istorice a formei fenomenului cognitiv este oferit de R. Collingwood în lucrarea *Ideea de istorie*. Collingwood reconstruiește evoluția „ideii de istorie”, pe de o parte, și a practicii istorice ca

întruchipare a acestei idei, pe de altă parte. Collingwood a demonstrat că tratarea și perceperea istoriei pe parcursul timpului depinde de premisele conceptual-istorice și filosofice dominante în epoca respectivă, denumite „premise absolute” pentru a releva caracterul lor fundamental aprioric. Aceste premise s-au schimbat pe parcursul timpului împreună cu toată cultura, condiționând transformarea ideii de istorie, a conștiinței și cercetării istorice. Astfel, putem admite că filosofia, ca formă, a evoluat pe parcursul istoriei, întrucât s-a schimbat conținutul ei. Istoria filosofiei, reflectând conținutul, a neglijat forma „pură” a acestui fenomen. De aceea, una din sarcinile fundamentale ale metafilosofiei trebuie să devină cercetarea evoluției filosofiei ca formă „pură”.

Examinarea evoluției formei filosofiei presupune clarificarea raportului complex dintre forma filosofiei și **ideea de filosofie** [93, p. 9-21]. Esența acestui raport constă în următoarele: schimbarea ideii de filosofie duce la transformarea filosofiei ca atare – la nivel de formă și conținut. Deci, filosofia este o activitate spirituală reflexivă, deoarece autoreferirea filosofiei schimbă structura ei. Dar această relație dintre ideea de filosofie și însăși practicarea filosofiei nu este direct proporțională, deoarece mereu rămâne un decalaj dintre concepția normativă, care se conține în idee, și filosofarea ca atare, care, în majoritatea cazurilor, nu coincide în totalitate cu norma proiectată. Acest decalaj mereu variază în dependență de specificitatea programului metafilosofic. De exemplu, cel mai mare decalaj dintre idee și practică se atestă la etapa contemporană: idealul filosofic și realitatea filosofică în această perioadă diferă substanțial, în condițiile în care tot trecutul filosofiei primește, în fond, evaluări negative, iar proiectele de alternativă nu obțin o întruchipare scontată, limitându-se, în mare parte, doar la critică. Dincolo de aceasta, trebuie să remarcăm că ideea de filosofie poate fi prezentată în două forme – implicită și explicită. **Forma explicită** a demersului metafilosofic presupune o abordare sistematică a problematicii metafilosofice cu o tematizare asumată și conștientă, urmată de soluții și programe de reformare. Totuși, în marea majoritate a cazurilor avem de a face cu **forma implicită**, care presupune că viziunea metafilosofică nu este prezentă într-un mod deschis și poate fi doar dedusă din contextul concepției filosofice respective. Din această cauză, reconstrucția istoriei metafilosofiei trebuie să apeleze la metodologia specială care ar releva gândirea metafilosofică implicită [284].

Orice idee de filosofie implică încadrarea, mai mult sau mai puțin vizibilă, a două tipuri ale discursului metafilosofic: metafilosofie retrospectivă și metafilosofie prospectivă. **Metafilosofia retrospectivă** presupune o apreciere a parcursului istoric al filosofiei la nivel de formă și conținut. Evaluarea concepțiilor metafilosofice anterioare include o atitudine față de obiectul filosofiei, față de metodologia acesteia, științificitatea filosofiei și rolul ei în societate. Deci, concepția metafilosofică a unui filosof aparte poate fi dedusă din atitudinea lui față de predecesorii săi.

Estimarea realizărilor din trecut implică neapărat o proiectare metafilosofică a viitorului. Pe această cale se trece la un alt tip al discursului metafilosofic - **metafilosofia prospectivă**, care presupune lansarea unui proiect de reformare a filosofiei sau readucerea acesteia la forma „adevărată” și originală, în viziunea filosofului respectiv. Importanța metafilosofiei prospective crește cu intensificarea criticii trecutului filosofic. De exemplu, neopozitivismul respinge aproape tot trecutul filosofic ca un ansamblu de greșeli logice, concentrându-se asupra elaborării modelului filosofiei viitoare. Conținutul tradițional al metafilosofiei prospective este unul normativ și programatic. În majoritatea cazurilor, programul explicit al metafilosofiei prospective nu corespunde filosofării reale a emițătorului concepției normativ-metafilosofice. În acest caz, istoricul gândirii metafilosofice trebuie să analizeze metafilosofia implicită ce se deduce din însăși forma de filosofare a gânditorului respectiv. Deci, putem constata că forma de existență a metafilosofiei nu este doar una rațională și verbalizată, deoarece între normativ și real aproape tot timpul rămâne o diferență semnificativă. O problemă care necesită soluționare în contextul dat se rezumă la următoarele: care este concepția „adevărată” a filosofului în cazul în care concepția metafilosofică tacit încadrată în propria lui modalitate de filosofare nu coincide cu programul prospectiv-normativ al filosofului respectiv. În acest context, devine relevantă întrebarea cu privire la obiectul de studiu al istoriei metafilosofiei.

Istoria metafilosofiei, ca demers cognitiv-teoretic, reflectă evoluția formei și conținutului filosofiei în contextul corelației dialectice dintre ele. Deci, gândirea de formațiune metafilosofică, ce se desprinde din ansamblul concepțiilor filosofice în general, constituie obiectul principal al istoriei metafilosofiei. Concepțiile metafilosofice se alcătuiesc în mare parte din viziunile asupra filosofiei de factură normativă. Iar ideea normativă de filosofie, ca element constitutiv al conținutului gândirii metafilosofice, determină forma filosofiei, adică filosofarea ca atare, într-o măsură mai mare sau mai mică. De aceea, **obiectul de studiu al istoriei metafilosofiei** este ideea de filosofie în procesul de realizare, dat fiind faptul că filosofia este un fenomen reflexiv. Dincolo de aceasta, analiza realizării ideii de filosofie pe parcursul istoriei presupune tematizarea metafilosofiei implicite, care se deduce din forma de filosofare a inițiatorului programului reformator.

Ideile metafilosofice fundamentale, care determină caracterul filosofiei și problematica acesteia, joacă rolul unor paradigme conceptual-metodologice, o funcție asemănătoare cu cea a paradigmatelor științelor naturii la Th. Kuhn [273]. Orice etapă a istoriei filosofiei presupune o aderare și o realizare a unui proiect metafilosofic, cu un caracter mai mult sau mai puțin pronunțat. De regulă, o etapă în istoria filosofiei este marcată de dominarea unei concepții metafilosofice general-recunoscute (exemplele au fost oferite de R. Rorty), având forma unui

program în curs de realizare. Proiectul metafilosofic este o viziune explicită sau implicită (tacită) despre natura, destinația și obiectivele filosofiei. Concepția metafilosofică, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, nu este prezentată într-o formă sistematică, fiind dedusă contextual din concepția filosofică respectivă. Aceste concepții metafilosofice, la diferite etape și în diferite condiții, pot fi unite în orientări pe baza mai multor criterii, constituind în așa mod abordări generale ale naturii și destinației filosofiei ce au determinat mai multe curente filosofice pe parcursul perioadelor îndelungate de timp. Întrucât forma tradițională a promovării unei concepții metafilosofice este cea implicită, cadrul general-filosofic și premisele conceptual-teoretice și metodologice ale concepției metafilosofice respective nu sunt suficient conștientizate și verbalizate, constituind un fel de „apriori istoric”. Apelând la experiența metodologică a științelor socio-umanistice în ceea ce vizează abordarea paradigmatică, pe de o parte, și luând în considerație caracterul general, implicit, tacit și aprioric al concepțiilor metafilosofice, pe de alta, se prezintă relevantă noțiunea de **paradigmă metafilosofică** prin care înțelegem un ansamblu de viziuni general recunoscute, retrospective și prospective, asupra naturii filosofiei, fundamentelor și obiectivelor acesteia, având, de regulă, o formă implicită și apriorică.

Caracterul relevant al conceptului „paradigmă a metafilosofiei” (sau „paradigmă metafilosofică”) pentru desemnarea orientărilor metafilosofice dominante pe parcursul istoriei poate fi demonstrat prin invocarea mai multor argumente de ordin logico-metodologic și conceptual-istoric. În primul rând, viziunile metafilosofice în mare parte poartă un caracter implicit, fiind încorporate în concepția filosofică respectivă ca o formă specială a cunoașterii tacite și constituind cadrul conceptual-metodologic al sistemului filosofic în general. Viziunile metafilosofice, care constituie orientările fundamentale în gândirea metafilosofică, de regulă, sunt împărtășite și preluate tacit, preconcept și necritic. De aceea, aceste curente metafilosofice poartă un caracter aprioric, fiind ancorate, totodată, în cultura și spiritul epocii respective, exprimate prin religie, știință, morală etc., fapt care denotă natura paradigmatică a acestor tendințe fundamentale. Folosirea conceptului de orientare în acest sens se pare mai puțin potrivită, întrucât orientările și curente filosofice, de regulă, sunt raționalizate și conștientizate de aderenții acestor tradiții teoretice în timpul dominării sau declinului lor. Mai mult decât atât, reprezentanții orientărilor filosofice, de regulă, participă la polemici cu oponenții lor din alte școli și curente filosofice, elaborând și apărând școala filosofică respectivă. Polemicile metafilosofice, de obicei, privesc nu atât paradigma metafilosofică, adică programul metafilosofic, cât detaliile implementării paradigmei, în primul rând metodologia realizării proiectului respectiv. Fundamentul aprioric al programului metafilosofic, de regulă, nu devine obiectul tematizării critice. Deci, noțiunea de

paradigmă cu privire la metafilosofie subliniază nivelul scăzut al conștientizării și verbalizării concepțiilor metafilosofice, precum și natura lor apriorică și fundamentală. În al doilea rând, orientările metafilosofice sunt marcate de o generalitate superioară, constituind cadrul conceptual și matricea metodologică pentru concepțiile și teoriile filosofice, ceea ce semnalează caracterul paradigmatic al acestor tendințe în gândirea metafilosofică. Adeptul paradigmei metafilosofice elaborează, perfecționează, precizează și „aplică” teoria filosofică exprimată prin această paradigmă. Generalitatea superioară a acestor viziuni metafilosofice fundamentale condiționează o raționalizare și conceptualizare insuficientă a ideii de filosofie dominantă, o trăsătură caracteristică pentru concepția paradigmatică. În al treilea rând, paradigmele metafilosofice, ca și cele științifice, sunt împărtășite de comunități filosofice pe parcursul unor perioade îndelungate de timp, iar schimbarea sau reconsiderarea paradigmei metafilosofice produce o transformare de proporții în filosofie, punând capăt tradiției vechi de filosofare. De exemplu, proiectul edificării filosofiei științifice, după constituirea științelor naturii în secolul al XVII-lea, postulează că filosofia trebuie să devină o știință cu o metodă specială, după modelul fizicii mecaniciste ori matematicii. Concepția metafilosofică în cauză a fost împărtășită timp de aproape trei secole de cei mai proeminenți filosofi ai modernității. În perioada respectivă au apărut diverse programe metafilosofice de factură metodologică care erau menite să asigure edificarea și elaborarea filosofiei științifice. Aceste încercări nu s-au soldat cu succes, iar programul științific a intrat în criză, fiind în cele din urmă înlocuit cu o concepție metafilosofică nescientifică, care cu timpul a devenit paradigmatică, adică a devenit împărtășită de majoritatea membrilor comunității filosofice. În acest context, este relevantă atitudinea negativă a lui Rorty față de proiectul filosofiei științifice, luând în considerație că Rorty este reprezentantul unei alte viziuni metafilosofice paradigmatică. Subminarea paradigmei vechi, soldată cu renunțarea la această paradigmă, pune bazele unei forme alternative de filosofie, cu probleme și obiective noi, deci schimbarea ideii de filosofie modifică și forma filosofiei. Totodată, trebuie să menționăm că și după renunțarea generală la concepția științifică, care a coincis cu etapa devenirii filosofiei contemporane, continuau să apară programe de factură științifică: cel mai cunoscut program științific fundamentalist a fost propus de E. Husserl în lucrarea *Filosofia ca știință riguroasă*. În al patrulea rând, paradigma trebuie să determine cadrul problematic al teoriei științifice, ceea ce poate fi semnalat și cu privire la paradigma metafilosofică, deoarece concepția metafilosofică prescrie metodologia practicării sau reformării filosofiei, precum și obiectivele și problemele de bază ale filosofiei. De pildă, paradigma științifică, urmând exemplul științelor naturii și a celor matematice, prescrie în calitate de sarcină fundamentală a filosofiei determinarea unei metode filosofice relevante pentru realizarea programului de creare a unei filosofii științifice. Totodată, paradigma științifică presupune că

filosofia, ca și orice știință, trebuie să descrie realitatea. Acest aspect al programului metafilosofic Rorty îl desemnează ca reprezentationalism. Întrucât filosofia este o știință generală, ea trebuie să stea la baza tuturor științelor (fundamentalism). Anume astfel de sarcină fundamentalistă Husserl conferă filosofiei elaborate în baza metodei fenomenologice. În al cincilea rând, reprezentanții diferitor concepții metafilosofice, asemănându-se în acest context cu cercetătorii care reprezintă științele naturii, „trăiesc” în diferite „lumi” filosofice, de aceea este greu de găsit o afinitate din punct de vedere problematic, metodologic, axiologic etc. dintre filosofii din diferite epoci, sau dintre concepțiile filosofice ale reprezentanților diferitor paradigme metafilosofice. Schimbarea paradigmei metafilosofice transformă substanțial perceperea esenței filosofiei, creând condiții pentru creșterea disparității comprehensive dintre reprezentanții diferitor concepții metafilosofice. Această stare de lucruri creează rupturi în comunicare, care poate fi comparată cu incomensurabilitatea paradigmatelor științifice. Caracterul paradigmatic al evoluției gândirii metafilosofice semnaleză faptul că definițiile filosofiei reflectă epoca în care au fost formulate, ceea ce înseamnă că poate să nu existe o esență universală a filosofiei, relevantă pentru toate timpurile [278]. Deci istoria metafilosofiei se prezintă ca o serie de paradigme metafilosofice, succedarea cărora duce la schimbarea ideii normative de filosofie și a viziunii în privința metodologiei filosofice relevante pentru realizarea cu succes a acestei idei.

Semnalarea caracterului paradigmatic al metafilosofiei presupune apelarea la conceptul de paradigmă metafilosofică. Pentru prima dată sintagma „paradigmă filosofică” a fost utilizată de Thomas Kuhn în *Structura revoluțiilor științifice* [76, p. 186]. Richard Rorty în lucrarea *Filosofie și oglinda naturii* apelează la conceptul de „paradigmă epistemologică” [252, p. 241]. Rorty a fost acel care a reușit să distingă diferite orientări în gândirea metafilosofică fără a le cataloga ca „paradigme”, deși în studiile sale ulterioare el ajunge la constatarea caracterului paradigmatic al filosofiei în general [158, p. 216]. Deși conceptul de paradigmă filosofică sau paradigmă a filosofării devine din ce în ce mai utilizat în limbajul filosofic, termenul „paradigmă a metafilosofiei” („paradigmă metafilosofică”) prezintă un neologism incontestabil [209, p. 33-44].

Demonstrând relevanța conceptului de paradigmă a metafilosofiei, noi obținem o bază metodologică pentru realizarea reconstrucției istorice a concepțiilor metafilosofice. În același timp, reconstrucția evoluției paradigmatică a metafilosofiei implică inevitabil apelarea la o serie de principii, metode și concepții adiacente de formațiune istorică și filosofică. Trecerea în revistă a celor mai semnificative concepții istoriografice, precum și analiza modelelor epistemologice de descriere a evoluției cunoașterii științifice oferă un fundament conceptual-teoretic necesar pentru o abordare științifică a problemei evoluției gândirii metafilosofice. În acest context, se prezintă relevante următoarele **principii științifice** pentru realizarea cercetării istorico-metafilosofice:

- *principiul istorismului*, postulând că evenimentele și fenomenele trebuie studiate în procesul apariției și devenirii lor istorice, presupune că analiza și aprecierea concepțiilor metafilosofice trebuie să fie încadrată în contextul istoric respectiv, reflectând condițiile conceptual-teoretice concrete care le-au generat și evitând concluzii de formațiune anacronică;
- *principiul continuității*, adaptat la studiul general-științific în calitate de cerință care postulează suprapunerea relativ necontradictorie dintre noua și vechea teorie (concepție), prevede că explicațiile, evaluările și concluziile cu privire la evoluția gândirii metafilosofice trebuie să coreleze, în linii mari, cu rezultatele oferite de celelalte discipline filosofice clasice;
- *principiul obiectivității*, fiind valabil pentru investigația istorică proiectată în virtutea caracterului său universal, exclude subiectivitate, atitudine părtinitoare, denaturarea faptelor și favorizarea tendențioasă a unor viziuni și concepții fără motive legitime și bazate pe date verificabile;
- *principiul determinismului*, postulând natura universală a relației „cauză-efect”, în contextul cercetării istorico-metafilosofice proiectate prevede că orice concepție metafilosofică este raportată la cadrul istorico-ideatic determinativ, exercitând influență asupra evoluției ulterioare a ideilor metafilosofice, ceea ce ne permite să obținem explicații necesare în vederea înțelegerii și caracterizării profilului gândirii metafilosofice la diferite etape ale evoluției sale;
- *principiul sistemicității* presupune că concepțiile metafilosofice, lansate pe parcursul istoriei, trebuie să fie considerate ca un întreg organic, alcătuit din părți ce se află în raporturi de interdependență complexă și interconexiune logică;
- *principiul unității logicului și istoricului*, care prevede modelarea logică a procesului istoric prin abstractizare de fenomene contingente pentru a dezvălui legături necesare formate pe parcursul dezvoltării obiectului analizat, - ne permite să depășim insuficiența datelor istorice din trecut prin proiectarea legăturilor necesare asupra fenomenelor examinate, ceea ce nu exclude și o anticipare a configurațiilor conceptual-ideatice din viitor;
- *principiul interdisciplinarității* prevede aplicarea metodelor și utilizarea concepțiilor proprii unei discipline pe terenul altui demers științific, ceea ce se exprimă prin apelarea la epistemologie, gnoseologie, metodologie, istoria filosofiei etc. în tratarea problematicii metafilosofice;
- *principiul falsificabilității* prevede că toate generalizările și concluziile lansate în cadrul cercetării noastre trebuie să aibă o structură logică ce permite falsificarea lor prin confruntare cu baza factologică, aceasta însemnând că noi trebuie să evităm formulări care nu pot fi contrazise prin date istorice.

Respectarea acestor principii ale cercetării se efectuează prin apelarea la **metodele general-științifice**, care cuprind metodele logico-științifice, empirice și teoretice. **Metodele (operațiile) logico-științifice** includ: *inducție* și *deducție*, *analiză* și *sinteză*, *abstractizare* și *generalizare*. Prin intermediul *inducției* se determină trăsăturile generale ale gândirii metafilosofice la diferite etape în rezultatul identificării caracteristicilor particulare repetabile. Metoda *deducției* ne oferă posibilitatea modelării unor construcții ideatice particulare în baza dezvoltării tendințelor și legităților generale, devenind un instrument important în întregirea și reconstrucția unor concepții metafilosofice separate, precum și în anticiparea configurațiilor conceptual-teoretice viitoare. Prin *analiză* fiecare element al concepției filosofice este examinat în parte, pe această cale devenind posibilă decuparea viziunii metafilosofice prin *abstractizare* de celelalte componente neesențiale. Analiza gândirii metafilosofice obține două dimensiuni: diacronică și sincronică. *Analiza diacronică* examinează totalitatea concepțiilor metafilosofice din perspectiva devenirii istorice, accentuând legături cauzale și legități generale. *Analiza sincronică* este menită să examineze mecanismul și structura evoluției paradigmatică a gândirii metafilosofice prin *abstractizare* relativă de conținutul concret al reflexiei metafilosofice. Prin generalizare și deducție mecanismul evoluției gândirii metafilosofice este aplicat asupra metafilosofiei contemporane pentru a contura peisajul ideatic al metafilosofiei viitorului și a stabili etapa structurală prin care trece reflexia metafilosofică actuală. În rezultatul *sintetizării* elementelor examinate se obține un nou tablou asupra gândirii metafilosofice datorită elucidării interconexiunilor voalate și stabilirii legităților imanente. Întrucât cercetarea istorico-metafiosofică poartă predominant un caracter teoretic, apelarea la **metodologia empirică** este limitată. Baza „empirică” a investigației proiectate formează concepțiile metafilosofice implicite și explicite, retrospective și prospective, lansate de-a lungul istoriei. Din aceste considerente o importanță majoră obțin metodele descriptivă și comparativă. *Metoda descriptivă*, fiind fundamentată pe un set de concepte elaborate în prealabil, este invocată pentru a trece în revistă studiile metafilosofice disciplinare și concepțiile metafilosofice lansate de-a lungul istoriei, oferind baza factologică pentru verificarea ipotezelor, determinarea tendințelor și edificarea construcțiilor teoretice ulterioare. Din realizarea funcției descriptive derivă apelarea la *metoda comparativă*, care oferă date necesare pentru generalizările și sintetizările posterioare. Metoda comparativă este relevantă și la etapa identificării specificității demersului filosofic. Printre **metodele teoretice** o importanță majoră pentru studiul istorico-metafiosofic capătă clasificarea și modelarea. Datorită *metodei clasificării* concepțiile metafilosofice sunt repartizate în diferite grupuri și asociate cu diverse perioade, constituind o etapă importantă în determinarea paradigmelor metafilosofiei. *Metoda modelării* este relevantă în stabilirea mecanismului și structurii evoluției gândirii metafilosofice.

Alături de metodele general-științifice sunt utilizate și **metodele particulare**, proprii pentru o serie de discipline adiacente, ceea ce derivă din natura interdisciplinară a investigației în cauză, printre care:

- *metoda hermeneutică*, fiind recunoscută în calitate de organon al „științelor spiritului”, este indispensabilă pentru cercetarea istorico-metafilosofică, dat fiind faptul că descrierea și clasificarea concepțiilor metafilosofice presupune, în prima instanță, interpretarea adecvată a viziunilor respective, ceea ce se asigură prin apelarea la principiile, tehnicile și conceptele hermeneuticii ca teorie a interpretării, incluzând „metoda cercului hermeneutic”, analiza gramaticală și psihologică, postularea „pre-înțelegerii” și relativității „orizontului înțelegerii”, acceptarea „pre-judecăților” etc.

- *metoda istoriografică* este aplicată în examinarea celor mai importante elaborări monografice, culegeri de materiale și articole la tema cercetării, precum și în analiza concepțiilor metafilosofice lansate pe parcursul istoriei pentru a elucida evoluția lor paradigmatică;

- *metoda dialectică* oferă un ansamblu conceptual-teoretic complex de analiză a dinamicii gândirii metafilosofice, având ca scop depășirea contradicțiilor prin postularea unității lor (principiul „și-și” în loc de „sau-sau”) ca procedeu indispensabil de avansare spre un tablou adevărat asupra fenomenului cercetat.

Dincolo de principii și metode, investigația istorico-metafilosofică proiectată se bazează pe o serie de teorii și concepții epistemologice, gnoseologice, hermeneutice și istoriografice. Edificând istoria științifică a metafilosofiei, ne confruntăm cu problema **relativismului și subiectivismului istoricist**, plasată în centrul disputelor epistemologice și gnoseologice. Relativismul poate fi abordat din perspectivele *obiectivă* (ontologică) și *subiectivă* (gnoseologică). Sub aspectul obiectiv, relativismul istoric presupune imposibilitatea identificării legăturilor cauzale între fenomenele istorice, ceea ce implică iraționalismul incomensurabilității. Pentru a depăși relativismul obiectiv se prezintă relevante următoarele *tehnici metodologice*: încadrarea concepțiilor metafilosofice într-un context istoric mai larg, ceea ce asigură o raționalitate suplimentară a legăturii dintre diferite paradigme metafilosofice; examinarea logicii interioare a evoluției gândirii metafilosofice, care aduce aportul său separat în trecerea rațională de la o paradigmă veche la una nouă; evidențierea construcțiilor ideatice invariabile de natură apriorică și inconștientă de lungă durată (paradigme), care asigură o continuitate rațională relativă a gândirii metafilosofice prin elaborarea meta-narațiunii legitimizează ca și în cazul „istoriei spiritului” la R. Rorty (*Geistesgeschichte*), sintetizând, în acest sens, aparatul conceptual-metodologic al structuralismului (concepția „epistemelor”), Școlii Annalelor (istoria gândirii, istoria „mentalităților”), istoriei internaliste (A. Koyré) etc. Depășirea relativismului gnoseologic, care

presupune subiectivitatea înțelegerii trecutului, semnalată de W. Dilthey, R. Aron, H.-G. Gadamer etc., nu implică aderarea la epistemologia istoriografiei pozitivistice, ceea ce înseamnă susținerea autonomiei metodologice a istoriei (W. Dilthey, W. Windelband, R. Collingwood etc.), renunțarea la concepția legilor istorice (K. Marx, K. Hempel etc.), admiterea încărcăturii subiectiv-teoretice a faptelor (nivelul teoretic) și acceptarea funcției constructive a subiectului (activism hermeneutic – R. Collingwood, R. Aron, H.-G. Gadamer etc.). Acceptând o parte a argumentelor adepților concepției subiectul hermeneutic activ (constructivism hermeneutic), considerăm oportune viziunile metodologice și gnoseologice ale lui R. Collingwood și E. Betti în ceea ce vizează asigurarea reconstrucției obiective a trecutului în contextul edificării istoriei științifice. Istoria „intelectuală” (R. Collingwood) oferă instrumente valide de depășire a relativismului cognitiv, acceptând prezentificarea trecutului prin actualizarea reconstitativă. În acest sens, funcția constructivă a subiectului cunoașterii istorice se rezumă la reconstrucția trecutului și nu la „reinventarea” acestuia, iar desubiectivarea și depersonalizarea înțelegerii se consolidează și mai mult prin lărgirea maximală a orizontului comprehensiv (E. Betti). Așadar, istoria metafilosofiei va asigura funcția „destrucției” tradiției necontrolate (M. Heidegger), datorită tematizării și articulării concepțiilor dominante, ceea ce va face posibilă o abordare științifică a problematicii metafilosofice.

Invocarea abordării paradigmatică pentru realizarea unei reconstrucții istorice adecvate a viziunilor cu privire la natura și obiectivele filosofiei implică soluționarea problemei **clasificării paradigmatelor metafilosofice**. Întrucât studiul istorico-metafilosofic încă nu a identificat concepțiile metafilosofice cu statut paradigmatic, clasificarea paradigmatelor nu poate fi realizată atâta timp cât nu au fost examinate și generalizate aceste viziuni metafilosofice fundamentale. De aceea, proiectul reconstrucției evoluției paradigmatică a gândirii metafilosofice trebuie să înceapă cu identificarea criteriilor și perspectivelor în baza cărora se vor distinge concepțiile metafilosofice respective [278]. Din revista istorică a disputelor și viziunilor metafilosofice contemporane, care încadrează în sine, într-o măsură mai mare sau mai mică, tot conținutul ideatic-filosofic precedent, derivă constatarea concludentă a faptului că concepțiile metafilosofice în marea lor majoritate pot fi clasificate și catalogate în dependență de acceptarea sau neacceptarea a următoarelor viziuni metafilosofice fundamentale, care servesc drept criterii pentru taxonomie conceptuală: *caracterul metafizic* al filosofiei, *științificitatea* filosofiei, *caracterul cognitiv* al filosofiei, *utilitatea* filosofiei. În acest context, reconstrucția istorică proiectată trebuie să abordeze evoluția gândirii metafilosofice din perspectiva acestor criterii, care oferă un element conceptual indispensabil al nivelului teoretic al cercetării istorice respective.

2.4. Concluzii la capitolul 2

1. Revista istorică a concepțiilor istorico-metodologice elaborate în cadrul filosofiei și științei istorice contemporane scoate în evidență specificitatea ontologică și gnoseologică a istoriei.

2. Recunoașterea istoricității ontologice a ființei umane implică postularea caracterului istoric iminent al filosofiei ca un rod al spiritului uman.

3. Marginalizarea dimensiunii istorice a filosofiei, caracteristică pentru studiile metafilosofice de tradiție analitică, denotă influența naturalismului metodologic.

4. Studiul istoric trebuie să se bazeze pe o metodologie relevantă, fiind o reconstrucție comprehensivă a trecutului obiectivat al spiritului.

5. Pentru a evita relativismul istoricist, cercetarea istorico-metafilosofică trebuie, pe de o parte, să nu depășească limitele terenului intelectual, fiind o reconstituire a gândirii trecutului, și pe de altă parte, să aibă ca obiectiv major identificarea structurilor invariabile în istoria gândirii care determină concepțiile metafilosofice pe parcursul unor perioade îndelungate de timp, asigurând, în așa mod, un grad înalt de obiectivitate științifică.

6. Cel mai potrivit model istoriografic pentru realizarea unui studiu istorico-metafilosofic adecvat oferă abordarea paradigmatică, adaptată la specificitatea filosofiei ca fenomen, ceea ce presupune prezența unor conotații de ordin hermeneutic și structuralist.

7. Luând în considerație caracterul general, implicit, tacit și aprioric al concepțiilor metafilosofice se prezintă relevantă noțiunea de paradigmă metafilosofică prin care înțelegem un ansamblu de viziuni general recunoscute, retrospective și prospective, asupra naturii filosofiei, fundamentelor și obiectivelor acesteia, având, de regulă, o formă implicită și apriorică.

8. Elaborarea abordării paradigmatică, distingerea nivelurilor, tipurilor și formelor discursului metafilosofic și identificarea criteriilor relevante pentru clasificarea concepțiilor metafilosofice – toate acestea constituie elemente conceptual-metodologice necesare pentru edificarea nivelului teoretic al cercetării științifice de factură istorică ca condiție indispensabilă a realizării unei reconstrucții istorico-metafilosofice adecvate.

3. IDENTITATEA PARADIGMATICĂ A METAFILOSOFIEI: ANALIZĂ DIACRONICĂ ȘI SINCRONICĂ

3.1. Caracterul metafizic al filosofiei: paradigmele metafizică și nemetafizică

Relația „filosofie-metafizică” are un caracter fundamental pentru prezentarea istoriei gândirii metafilosofice. De la bun început filosofia se constituie în forma metafizică, fiind de cele mai multe ori identificată cu modul metafizic de abordare a realității. Perceperea filosofiei ca metafizică constituie etapa clasică în istoria filosofiei. Renunțarea la forma metafizică de filosofare a marcat o adevărată revoluție în metafilosofie, punând începutul filosofiei contemporane, care a lansat programul depășirii metafizicii perimate pentru a crea o filosofie nemetafizică. Distingerea filosofiei de metafizică denotă o transformare și avansare de proporții în înțelegerea esenței și destinației filosofării. Această metamorfoză comprehensiv-conceptuală corelează cu celelate proiecte metafilosofice marcante, deoarece în cadrul filosofiei contemporane are loc renunțarea la programul științific și gnoseologic, fiind propusă, în schimb, o concepție metafilosofică complexă de factură acționalist-hermeneutică. Dincolo de aceasta, demersul anti-metafizic al reflexiei metafilosofice contemporane a stat la baza liniei anti-filosofice, care s-a profilat în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Deci, analiza raportului „filosofie-metafizică” constituie o platformă istorico-metodologică relevantă pentru reconstrucția comprehensivă a evoluției concepțiilor metafilosofice ca element principal al metafilosofiei disciplinare.

Examinarea concepțiilor metafizice și antimetafizice cu privire la natura și obiectivele filosofiei presupune mai întâi de toate determinarea sensului în care este folosit termenul „metafizică”, luând în considerație polisemantismul tradițional al acestei categorii filosofice fundamentale. În modul cel mai pronunțat plurisemia conceptului de metafizică se atestă în filosofia contemporană, marcată de un patos antimetafizic fără precedent. În pofida profilului semantic confuz, identificarea unui sens stabil și imuabil al termenului „metafizică” este posibilă, făcând referire în primul rând la înțelesul etimologic, care va sta la baza reconstrucției istorico-metafiosofice în cadrul studiului de față.

Se consideră că originea cuvântului „metafizică” i s-ar datora lui Andronicus din Rhodos, un filosof și editor grec care a trăit la Roma în secolul I î. Hr. Clasificând lucrările lui Aristotel după tematica abordată, Andronicus a plasat un grup de tratate drept anexă la *Fizica*, ele nefăcând de asemenea parte nici din logică sau etică. Sensul topologic al termenului a stat la baza expresiei „meta-fizică”, adică „de după” *Fizica*, prin care au fost denumite aceste lucrări publicate ale lui Aristotel, practic necunoscute pe atunci publicului. Aceste studii, prelegeri și remarci ale Stagiritului constituie ceea ce el însuși a denumit prin expresia „prima filosofie”.

Aristotel definește prima filosofie ca o cunoaștere a primelor cauze sau a primelor principii ale existenței [2, p. 60]. Prima filosofie, fiind o cunoaștere a generalului, este o înțelepciune autentică care dezvăluie adevărul. De aceea, prima filosofie este și o știință adevărată („ἐπιστήμη”), distingându-se, prin generalitate, de artă și meșteșug [2, p. 63]. Deoarece cauza superioară a existenței este *Teos*-ul, prima filosofie este și o teologie [16, p. 77-82]. Primele cauze și principii (*arché*) sunt inteligibile și, de aceea, nu se concep într-o formă empirică. Din aceste considerente, prima filosofie este o cercetare a ceea ce este „de după” sau „dincolo de” experiența senzorială și, deci, în afara naturii fizice, stând la baza ei. Anume aceste repere conceptual-metodologice constituie carcasa semantică a conceptului de metafizică. Accepțiunile contemporane ale termenului „metafizică”, de fapt, scot în evidență unele sau altele aspecte ale sensului original. Astfel, metafizica poate fi definită ca o tematizare cognitiv-rațională a bazelor nesenzoriale și inteligibile ale existenței în general cu scopul de a găsi o fundamentare explicativ-cauzală [103, p. 158-169].

După cum reiese din relatările istorico-filosofice ale lui Aristotel, căutarea primelor cauze ale existenței a constituit o preocupare a tuturor filosofilor precedenți. În acest context, putem menționa „apa” lui Thales, *apeiron*-ul ca *arché* la Anaximandru, „aerul” la Anaximene, „focul” și Logos-ul la Heraclit, materia la Empedocle, atomul la Democrit, numărul la Pitagora, ideea la Platon ș. a. [82, p. 53-104]. Prima concepție metafizică sistematică și încheată a fost elaborată de Platon în cadrul așa numitei teorii a ideilor. Platon divizează existența în două sfere: lumea senzorial-materială, falsă și trecătoare, și lumea ideilor, adevărată și imuabilă. Toată existența empirică, care îl înconjoară pe om, este doar o copie sau umbră a lumii ideilor, cunoașterea fiind de fapt o recunoaștere sau reamintire a ideilor, care se manifestă în lucruri materiale. Ideile sunt neschimbătoare și veșnice, constituind existența autentică. Ideile pot fi cunoscute doar pe cale inteligibilă [16, p. 49-57]. Ideile se localizează dincolo de experiența senzorială, constituind fundamentul lumii materiale. Apelând la aparatul categorial contemporan, lumea ideilor lui Platon poate fi catalogată drept o lume transcendentă. Metafizica platoniană prezintă un model clasic de elaborare a unei concepții metafilosofice de tip metafizic [174, p. 80]. Aici se regăsesc toate elementele caracteristice pentru un program metafizic: filosofia este o dezvăluire cognitivă a fundamentelor transcendente inteligibile ale realității, descrierea cărora asigură o explicare și o înțelegere a existenței în general [122, p. 135-145].

Forma metafizică a filosofiei, care s-a constituit în Grecia antică, nu a fost „aleasă” pe o cale conștientă și intenționată, fiind determinată în mod inevitabil de nivelul de cunoaștere al omenirii la acea etapă. Filosofia se naște în forma metafizică, fiind încă dependentă de mitologie și religie. Postularea elementelor transcendente ale realității în calitate de cauze primare

formează o punte de legătură cu trecutul mitic. Concepția metafizică despre esența și destinația filosofiei apare într-o formă apriorică, fără a fi verbalizată, excluzând orice discuție asupra unor alternative metafilosofice. Deci, concepția metafilosofică de tip metafizic, odată cu formarea filosofiei, capătă un statut paradigmatic pe cale neproblematică și preconcepută.

Luând în considerație precizările și elaborările conceptual-metodologice ale lui Aristotel, care în mare parte se referă la așa numita primă filosofie, putem distinge următoarele trăsături marcante ale paradigmei metafizice în gândirea metafilosofică:

- filosofia este o dezvăluire cognitivă a primelor cauze (filosofia ca arheologie) ale existenței;
- filosofia este o concepere categorială a realității, categoriile fiind cele mai generale noțiuni;
- filosofia oferă o ultimă explicație a existenței;
- filosofia este o tematizare a transcendenței (ontologice sau gnoseologice);
- filosofia este „cenzorul” cognitiv-metodologic și axiologic superior;
- sarcina filosofiei este de a elabora un sistem metafizic relevant pentru toate timpurile;
- obiectivul filosofiei este cunoașterea ultimului adevăr, absolut și imuabil.

În acest context, istoria filosofiei, începând cu constituirea ei și până la mijlocul secolului al XIX-lea, poate fi prezentată ca o înșiruire de încercări de a crea sisteme metafizice universale și relevante pentru toate timpurile. Deci, reflexia filosofică pe parcursului unei perioade îndelungate de timp a încercat să realizeze programul paradigmatic de tip metafizic, fără a pune la o încercare serioasă această concepție metafilosofică dominantă.

În perioada elenistică, cele mai importante sisteme metafizice au fost create în cadrul stoicismului și epicureismului [72, p. 135-166]. Stoicismul, în pofida materialismului monist promovat, elaborează un sistem metafizic [16, p. 104-109]. Postularea materiei în calitate de element constitutiv fundamental al existenței urmărește găsirea explicației pentru fenomenele lumii înconjurătoare. Materia, în ciuda caracterului său aparent empiric, este de fapt un element transcendent, deoarece materia ca atare este doar o proiecție abstractă care pretinde a fi de factură concretă. Epicureismul continuă linia materialistă a lui Democrit, aderând la concepția atomistă [16, p.115-117]. Corpurile se constituie dintr-un număr mare de atomi independenți. Epicur postulează două caracteristici distincte ale atomilor: mărimea și forma. Anume pe baza acestor postulări, care prezintă transcendențe „empirice”, deoarece atomul nu poate fi perceput ca atare, ci doar presupus și postulat, Epicur încearcă să explice toată multitudinea de fenomene ale lumii înconjurătoare. Caracterul „dogmatic” al acestor postulări a fost demonstrat în cadrul scepticismului. De aceea, materialismul stoicist și cel epicureist prezintă tentative de construcție a unor tablouri filosofice ale lumii, care sunt, de fapt, metafizice, cu obiectivul principal de a cunoaște și, deci, de a înțelege lumea înconjurătoare ca existență independentă.

O altă etapă a evoluției filosofiei antice se începe odată cu creșterea rolului religiilor monoteiste în cultura greacă și romană [17, p. 7-17]. Influențele religioase au reactualizat transcendența ontologică care în cazul dat este reprezentată de Dumnezeu ca demiurg. În acest context, se evidențiază concepțiile filosofice ale lui Philon din Alexandria și Plotin. Philon, ca unificator al tradițiilor iudaice și grecești, creează un sistem filosofic de factură teologică. Philon este unul dintre primii filosofi în istorie care a formulat ca sarcină principală a filosofiei cunoașterea lui Dumnezeu. Conform lui Philon, lumea este o creație și o emanație a lui Dumnezeu, unul transcendent sub aspectele ontologic și gnoseologic. Philon postulează dualismul ontologic – Dumnezeu și lumea, depășirea căruia prezintă o sarcină fundamentală a filosofiei. Postularea metafizică a transcendenței ontologice stă la baza altor ambivalențe derivate („materie-spirit”, „bine-rău”). Sistemul metafizic al lui Philon, promovând dualismul ontologic, urmărește scopul identificării unor legături conceptual-explicative, care ar unifica opusurile polare și ar fundamenta lumea existentă [260, p. 247-249].

Neoplatonismul, ca ultimă școală filosofică a antichității, a fost influențat de unele motive teologice ale tradiției filosofice din Alexandria, în special aceasta se referă la concepția emanării și metafizica gradualistă [260, p. 253-254]. Spre deosebire de sistemul lui Philon, elementele filosofice în concepția neoplatonistă erau mai pronunțate decât cele religioase [65, p. 183-198]. Punctul de pornire pentru sistemul lui Plotin l-a constituit dualismul ontologic, o problemă fundamentală în gândirea filosofică din antichitatea târzie. Soluția propusă de Plotin de depășire a acestui dualism rezidă în concepția genetică a existenței, care postulează emanarea regresivă a formelor de existență din ființa supremă. Formele existenței se disting prin gradul de perfecțiune, fiind legate prin emanarea expansionistă, ceea ce face posibilă depășirea dualismului ontologic, general acceptat pe atunci drept problemă filosofică de bază. Ființa supremă este Absolutul, care se desemnează în neoplatonism ca Anonim incognoscibil. Astfel, concepția filosofică a lui Plotin întrunește majoritatea elementelor constitutive ale unui sistem metafizic, iar elaborările ulterioare ale reprezentanților neoplatonismului păstrează în mare parte carcasa conceptual-teoretică a întemeietorului școlii.

La sfârșitul antichității au fost puse bazele unei noi filosofii teologice, care în literatura de specialitate se desemnează ca filosofie antică creștină. În forma ei scolastică, filosofia creștină a rămas dominantă în gândirea europeană până în secolul al XV-lea. Fundamentul acestei filosofii îl constituie religia creștină. Din această cauză filosofia creștină nu poate fi catalogată ca o dezvoltare firească și logică a gândirii antice grecești, cu toate că conceptualizarea rațională a postulatelor creștinismului s-a făcut pe baza elaborărilor categorial-filosofice grecești.

În antichitatea târzie, fundamentele sistematice ale filosofiei creștine au fost puse de așa numiții Părinți ai Bisericii, creatori ai filosofiei patristice ce exprimă „epoca de formare a dogmelor creștine” [48, p. 171]. Înainte de Soborul de la Niceea din anul 325, la care au fost formulate cele mai importante dogme creștine, prima încercare de a sistematiza filosofia creștină a fost efectuată de Origene, reprezentant al școlii din Alexandria. Sistemul filosofic al lui Origene este influențat de neoplatonism, în termenii căruia el a încercat să descrie și să fundamenteze creștinismul [260, p. 282]. Dualismul ontologic „Dumnezeu-lume” Origene îl depășește într-un mod tradițional pentru teologia filosofică din Alexandria, prin introducerea mediatorului – Hristos-Logos, care creează lumea și pe urmă o salvează. Hristos-Logos prezintă o ipostază existențială inferioară lui Dumnezeu, care, la rândul său, este transcendent ontologic și poate fi cunoscut doar parțial și indirect. Logos-ul asigură trecerea de la unitar la plural, de la nematerial la material. În așa mod, Origene explică crearea lumii imperfecte de un Dumnezeu perfect. Procesul sistematizării gândirii creștine, declanșat de Origene, după Soborul de la Niceea din 325, a avansat deja în alte condiții, deoarece au fost formulate dogmele oficiale, validitatea cărora era indubitabilă, iar orice deviere de la aceste principii se declara erezie. La această etapă cel mai important filosof sistematizator de tradiție orientală cappadociană este Grigore de Nyssa. Predecesorul principal al lui Grigore de Nyssa a fost Origene, sistemul teologico-filosofic al căruia Grigore de Nyssa în linii mari îl reproduce [260, p. 286-287]. După formularea celor mai principale dogme ale creștinismului, s-a schimbat esențial și raportul dintre rațiune și credință. Sarcina filosofării nu mai era descoperirea adevărului, ci doar explicarea lui, deoarece adevărul deja a fost dat prin revelație. Grigore de Nyssa aderă la concepția lui Origene despre concordanța rațiunii și credinței. De aici derivă sarcina demonstrării raționale a adevărilor credinței [17, p. 100-109]. Printre dogmele demonstrate și explicate de Grigore de Nyssa sunt următoarele: existența lui Dumnezeu, nemurirea sufletului, viața de după moarte, sfânta treime ș. a. Dualismul „materie-spirit” Grigore de Nyssa îl depășește prin negarea caracterului real al materiei și postularea idealismului (imaterialismului) universal [260, p. 289]. Acest tip de „raționalism” a devenit paradigmatic pentru filosofia scolastică, care în primul rând s-a concentrat asupra fundamentării raționale a adevărilor religioase. Astfel, caracterul metafizic al sistemelor creștin-filosofice nu numai se păstrează, dar se intensifică prin oficializarea oferită de biserică. Deci, postulatele metafizice de factură dogmatică, după adoptarea și consfințirea lor, se încorporează în orice sistem filosofic creștin, asigurând apriori un caracter metafizic insurmontabil al filosofiei.

Ultimul sistem creștin al antichității, marcat de cea mai mare detașare de filosofia greacă, a fost elaborat de Sfântul Augustin [82, p. 41-67]. Sub aspect gnoseologic, Augustin încearcă să

concilieze rațiunea și adevărurile credinței. În concepția gânditorului creștin, adevărul rațional este o confirmare a credinței, iar credința autentică duce la un adevăr rațional: „crede pentru ca să înțelegi” și „înțelege pentru ca să crezi” [48, p. 186]. Rațiunea dezvăluie și cunoaște adevărurile absolute. Cunoscând adevărurile veșnice, rațiunea dă dovadă de existența izvorului veșnic al adevărului, deoarece omul nu poate crea cunoștințe atemporale [260, p. 298]. Deci, aceste idei există obiectiv și veșnic în Dumnezeu. În așa mod, Sf. Augustin ajunge la postularea existenței transcendente a lui Dumnezeu, care este obiectul principal de interes filosofico-teologic al filosofiei creștine. Pornind de la concepțiile gnoseologice, Sf. Augustin fundamentează cele mai principale postulate metafizice, inclusiv existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului, creând un sistem metafizic de factură teocentrică. Concepția teocentrică se manifestă sub trei aspecte – ontologic, gnoseologic și etic, deoarece anume Dumnezeu este izvorul existenței, a cunoașterii adevărate și a binelui suprem. Sistemul filosofico-teologic al lui Augustin va îndeplini funcția de călăuză conceptual-problematică principală în filosofia scolastică timp de mai multe secole.

O sinteză a concepțiilor cu privire la filosofie, într-un spirit apologetic, a fost realizată de David Armeanul (prima jumătate a secolului al VI-lea), în opera monumentală *Introducere în filosofie*. Această lucrare prezintă un studiu unic pentru istoria metafilosofiei în contextul epocii în care a fost elaborată [228, p. 5]. Tractatul lui David Armeanul constituie o „summa philosophica” concisă, un compendiu ce pune în lumină perceperea filosofiei antice la intersecția dintre lumea antică și medievală. Filosoful armean analizează definițiile filosofiei oferite de Pitagora, Platon și Aristotel. El distinge șase definiții de bază: în primul rând cea care spune că „filosofia este cunoaștere a celor ce sunt ca fiind ceea ce sunt”; a doua: „cunoaștere a celor divine și omenești”; a treia: „pregătire pentru moarte”; a patra: „asemănare cu divinitatea pe cât îi stă omului în putință”; a cincea: „artă a artelor și știință a științelor”; a șasea: „filosofia este dragoste de înțelepciune” [108, p. 12]. David Armenul examinează fiecare definiție, încercând să găsească și unele repere comune între ele. Evaluând tratarea filosofiei de către predecesorii săi, David condamnă scepticismul și relativismul. El lansează propria concepție metafilosofică, împărțind filosofia în teoretică și practică. Filosofia teoretică trebuie să cerceteze lumea în scopuri ce corelează cu necesitățile practice ale omului, iar filosofia practică este menită să asigure cultivarea virtuților morale.

După ce religia a devenit un factor dominant în toate sferele vieții, în special în domeniul ideologic, unica formă de filosofie posibilă a fost cea religioasă, care în perioada între secolele al XI-lea și al XV-lea se desemnează în literatura istorico-filosofică prin conceptul de scolastică [82, p. 113-131]. Acest curent filosofic a dominat în instituțiile de învățământ religios și în

universitățile Europei, având ca scop elaborarea unui sistem metafizic pe baza raționamentelor logice, în care se reunesc elementele filosofiei greco-romane, în special filosofia lui Platon și Aristotel, cu învățătura creștină. Scopul principal al scolasticii nu constă în descoperirea și cercetarea unor fenomene noi, ci în explicarea cunoștințelor deja oferite de Sfânta scriptură și dogmele creștine. Orice contradicție dintre rațiune și revelație divină, conform postulatelor scolastice, provine fie dintr-o folosire falsă a rațiunii, fie dintr-o interpretare greșită a învățăturii creștine [48, p. 200]. În realizarea obiectivelor sale interpretative filosofia medievală a apelat la rațiune și logică. Aceasta a dus la dezvoltarea amplă a logicii, inclusiv a logicii predicatelor. De asemenea, în filosofia scolastică se atestă o avansare semnificativă a tehnicilor interpretative, fiind pus fundamentul hermeneuticii religioase și filologice. Acest ansamblu metodologic era determinat în primul rând de forma metafizică a filosofiei scolastice. Caracterul metafizic al filosofării era prestabilit prin însuși obiectul de studiu al filosofiei teocentrice – lumea supranaturală aflată dincolo de experiența senzorială. Ceea ce este dincolo de experiența senzorială poate fi cunoscut doar pe două căi – rațională și mistică. Pe calea mistică au fost oferite toate adevărurile religioase, care constituie fundamentul vieții omului medieval. Întrucât esența filosofiei scolastice rezidă în sprijinirea rațională a adevărilor incontestabile, fundamentul metodologic al acestei filosofii constituie raționalismul de factură logică.

Un alt aspect important al filosofiei medievale vizează problema naturii conceptelor generale pe care gânditorii epocii respective le numeau „universală”. Disputa (sau cearta) universală stă în centrul reflexiei metodologice a scolasticii, având o importanță majoră pentru forma metafizică de filosofare și paradigma metafizică în metafilosofie [18, p. 12-14]. Și aceasta deoarece negarea caracterului obiectiv al noțiunilor generale (universale) în cadrul așa numitului nominalism duce la subminarea validității raționamentelor și concluziilor filosofiei metafizice, care în acest caz nu ar descrie și nu s-ar referi la ceea ce există obiectiv [122, p. 131-141]. Prin aceasta se explică faptul că anume nominalismul a subminat scolastica, creând fundamentul metodologic pentru empirism, un „dușman” vehement al metafizicii. Deci, realismul constituie baza metodologică a formei metafizice de filosofare, deoarece negarea faptului că noțiunilor generale le corespunde ceva obiectiv în realitate duce la subminarea în general a posibilității și validității demersului metafizic al filosofiei scolastice.

Forma metafizică a filosofiei scolastice a fost întărită și prin faptul că în Evul mediu de cea mare influență s-au bucurat concepțiile filosofice ale lui Platon și Aristotel, care au creat sisteme metafizice exemplare ale antichității. În acest context, filosofia scolastică prezintă, în fond, o adaptare la dogmele creștine a acestor concepții antice grecești, trecute prin grila interpretativă a părinților bisericii și a unor filosofi romani. Din aceste considerente, cel mai de văză sistem

filosofic din perioada prescolastică, creat de Ioan Scotus Eriugena, prezintă, de fapt, o versiune creștină a neoplatonismului, care a fost dominant în antichitatea târzie. Din fundamentul neoplatonist derivă așa concepții ale lui Eriugena ca teoria emanației, panteismul agnostic, evoluționismul și ciclismul ontologic, realismul ș. a. [260, p. 330-332]. Fondatorul scolasticii ca atare se consideră Anselm din Canterbury. Ca și Eriugena, Anselm a fost adeptul realismului, instituind practica demonstrației raționale a dogmelor religioase, printre care cea mai cunoscută este demonstrația ontologică a existenței lui Dumnezeu. Anselm „...a formulat metoda filosofiei scolastice exprimată prin principiul „credeți ce cauți înțelegere”; el a început să edifice metafizica medievală” [260, p. 341]. Conform lui Anselm, pentru cunoașterea adevărului este nevoie atât de credință, cât și de rațiune. Rațiunea este liberă și autonomă doar în granițele dogmelor oficiale [18, p. 33]. Realismul lui Anselm duce la postularea raționalității lumii și a naturii lui Dumnezeu, care poate fi în mare parte cunoscut. În perioada lansării sistemului filosofico-teologic al lui Anselm, în filosofia medievală a fost dominantă forma dialectică și nesistemică de reflexie. Anselm este primul gânditor medieval care a elaborat un sistem metafizic creștin de factură scolastică. Sistemele metafizice de tipul celui creat de Anselm au devenit o normă abia în secolul al XIII-lea. Apogeul filosofiei scolastice a fost atins în cadrul metafizicii lui Thomas d’Aquino, care își lansează sistemul filosofic în perioada creșterii influenței filosofiei aristotelice și a celei arabe, în special a lui Averroes. Problema universalităților Thomas d’Aquino o soluționează prin distingerea celor trei tipuri de concepte generale: „ante rem” (există în intelectul divin), „in re” (există în forme materiale), „post rem” (există doar în gândire) [48, p. 211]. Realismul lui Thomas d’Aquino este unul moderat, acceptându-se în calitate de substanțe reale doar lucruri individuale [260, p. 418]. Problema raportului dintre credință și rațiune (știință, filosofie) Thomas d’Aquino o rezolvă prin postularea a două izvoare independente ale adevărului, care trebuie să fie „împăcate”. Ceea ce explică rațiunea nu are nevoie de credință, deoarece se demonstrează prin argumente logice. Credința intervine doar acolo unde rațiunea este limitată [18, p. 109-110]. În programul său de conciliere a rațiunii și credinței, Thomas d’Aquino demonstrează că teologia trebuie să fie o știință riguroasă bazată pe rațiune [112, p. 41-43]. Sub aspect ontologic, Thomas d’Aquino susține că Divinitatea supremă a creat lumea din nimic prin propria voință. Existența lui Dumnezeu este demonstrată de Thomas d’Aquino pe baza unui șir de argumente de tip cauză-efect. Natura lui Dumnezeu, în mare măsură, poate fi dezvăluită pe cale rațională, deși rămân dimensiuni ale ființei divine care se descoperă doar prin credință. Metafizica este definită știință rigidă despre esența și principiile esenței, fiind de fapt identificată cu teologia. Metafizica este doctrina sacră, întrucât prezintă o cunoaștere a lui Dumnezeu și a altor entități supranaturale. Dincolo de aceasta, metafizica este

prima filosofie, întrucât studiază primele cauze și principii [221, p. 34]. Datorită faptului că universalitățile și transcendențele se plasează în gândirea lui Dumnezeu, precum și în lucrurile reale și în gândirea oamenilor, este posibilă cunoașterea metafizică. Astfel, Thomas d'Aquino realizează una dintre cele mai grandioase sistematizări ale reflexiei creștin-filosofice de factură metafizică. Tomismul exprimă linia realistă, opunându-se nominalismului, care asigură fundamentarea gnoseologică a concepției anti-metafizice în metafilosofie.

Constituirea concepției anti-metafizice a avut loc în perioada dominării paradigmei metafizice, având la început forma unei critici moderate a realismului. Esența concepției anti-metafizice constă în postularea faptului că filosofia trebuie să renunțe la metafizică, privită ca o formă depășită, și să devină o cunoaștere „dincolo de” metafizică. În acest sens, au fost lansate multiple programe metafilosofice de reformare și de restructurare a filosofiei, obiectivul central al acestor reforme fiind „depășirea metafizicii” și crearea unei filosofii „extra-metafizice”. Concepția anti-metafizică a evoluat și a trecut printr-un șir de etape înainte de a căpăta statutul unei viziuni paradigmatică. În acest context pot fi distinse trei etape principale: 1) apariția viziunii anti-metafizice în condițiile dominării paradigmei metafizice (scolastica târzie); 2) dezvoltarea și coexistența concepțiilor metafizice și a celor anti-metafizice, corespunzând istoric filosofiei moderne; în această perioadă paradigma metafizică, fiind subminată de multiple concepții și sisteme anti-metafizice, trece prin etapa de criză; 3) concepția ne-metafizică devine paradigmatică și corespunde etapei constituirii și devenirii filosofiei contemporane, în timp ce adepții sistemelor metafizice în această perioadă, în fond, sunt marginalizați; majoritatea covârșitoare a programelor de reformare a filosofiei în perioada respectivă urmăresc depășirea metafizicii și crearea unei filosofii „dincolo de” metafizică.

În filosofia Evului mediu concepția anti-metafizică apare în forma unui scepticism antirealist moderat, reprezentantul principal fiind nominalistul britanic William Ockham, concepția căruia adeseori este catalogată ca „anti-metafizică” [178, p. XXXIX]. În acest sens, nominalismul britanic a oferit cadrul conceptual-metodologic pe baza căruia s-au născut primele teorii gnoseologice și ontologice de tip ne-metafizic, în timp ce realismul se caracterizează prin apologia incontestabilă a cunoașterii raționale și metafizice. Ockham a revăzut aparatul categorial al metafizicii, renunțând la mai multe concepte și categorii tradiționale, dar, totuși, nu și la metafizica ca atare [78, p. 355-358]. Ockham rămâne fidel tradiției scolastice, considerând că obiectul de studiu al metafizicii este esența (sau ființa). Deci, metafizica este menită să studieze ceea ce este, adică, conform lui Ockham, - „lucruri singulare”. Pe lângă aceasta, Ockham nu renunță la tradiția unificării teologiei și metafizicii, susținând că și Dumnezeu este „subiectul studiului metafizic” (în cadrul „teologiei naturale”) [178, p. XXXX]. Din punct de

vedere gnoseologic, Ockham afirmă că cunoașterea începe cu senzații și doar după aceasta apelează la rațiune, care prelucrează senzațiile. În acest context, Ockham se prezintă drept predecesor principal, alături de Roger Bacon și Duns Scotus, al empirismului britanic din perioada modernă, fiind în disonanță semnificativă cu poziția realistă dominantă, conform căreia metafizica este o cunoaștere a generalului care există obiectiv [78, p. 409-412].

A doua etapă în devenirea concepției nemetafizice corespunde epocii moderne, marcată de prima revoluție științifică în contextul secularizării vieții. La această etapă, pe de o parte, paradigma metafizică intră într-o criză de idei care se aprofundează din cauza atacurilor adepților empirismului și, pe de altă parte, se elaborează primele concepții antimetafizice consecvente de reformare a filosofiei pe baza teoriilor gnoseologice care demonstrează imposibilitatea edificării unei metafizici științifice. În filosofia modernă, discuțiile în privința naturii cunoașterii metafizice se împart, în dependență de viziunile gnoseologice, în două tabere: raționalismul, care acceptă, cel puțin potențial, științificitatea metafizicii, și empirismul, care demonstrează că metafizica, ca cunoaștere „dincolo de” experiența senzorială, depășește capacitățile cognitive ale omului și nu poate fi edificată pe baza unei metodologii științifice, de aceea filosofia, care pretinde a fi științifică, trebuie să renunțe la forma metafizică. Raționaliștii – R. Descartes, N. Malebranche, B. Spinoza, G. Leibniz etc. – elaborează marile sisteme metafizice, păstrând un șir de elemente provenite din filosofia scolastică, și anume: corelația strânsă dintre metafizică și teologie, cognoscibilitatea metafizică a lumii, unitatea filosofiei și metafizicii, realismul logic etc. René Descartes, ca fondator al raționalismului modern, justifică gnoseologic și metodologic posibilitatea metafizicii, invocând teoria ideilor înnăscute și concepția intuitivistă [46, p.18]. Filosofia, conform lui Descartes, se împarte în metafizică, care studiază primele cauze și principii (atributele lui Dumnezeu, caracterul imaterial al sufletului, structura cunoașterii etc.) și celelalte științe „filosofice” (fizica, medicina, mecanica, etica etc.), la baza cărora stă metafizica (prima filosofie) [200, p. 309]. Deci, sensul conceptului de filosofie la Descartes este unul larg, incluzând ceea ce astăzi se numește știință, iar înțelesului contemporan al conceptului de filosofie îi corespunde, în terminologia lui Descartes, noțiunea de metafizică sau prima filosofie. Descartes este fondatorul sistemului metafizic dualist, postulând existența independentă a două substanțe – materială și cugetătoare (*res extensa* și *res cogitans*) [49, p. 31-32]. Din dualismul „corp-spirit”, explicit formulat în sistemul ontologic al lui Descartes, derivă toate celelalte ambivalențe conceptuale care stau la baza problemelor metafizice de referință, printre ele și problema unificării subiectului și obiectului cunoașterii. Filosoful raționalist, Benedict Spinoza, încearcă să evite postularea dualismului substanțialist, creând un sistem metafizic monist de factură panteistă (sau paninteistă). Spinoza acceptă doar o singură substanță, care este *causa sui*

(Dumnezeu), având un număr infinit de atribute, dintre care se cunosc doar două - întindere și gândire [175, p. 355-360]. Lumea se constituie din modificării („modus”) infinite ale atributelor substanței divine. Problema interacțiunii dintre material și spiritual Spinoza o rezolvă prin elaborarea concepției ontologice a paralelismului dintre *ordo rerum* și *ordo idearum*, care derivă din faptul că întinderea și gândirea constituie două atribute ale uneia și aceleiași substanțe [175, p. 361-363]. Un rol important în sistemul metafizic al lui Spinoza are conceptul de cauzalitate. Spinoza postulează caracterul universal al cauzalității, ceea ce nu contravine libertății, deoarece substanța este absolut liberă în condițiile în care „procedează” conform propriei naturi. Spre deosebire de Spinoza, care este promotor al monismului substanțialist, Gottfried Leibniz elaborează un sistem ontologic de factură pluralistă, numit „monadologie” [49, p. 42-44]. Sistemul monadologic presupune postularea existenței independente a cantității infinite de substanțe, care sunt simple, indivizibile și impermeabile („monada nu are ferestre”). Tot ceea ce există se constituie fie dintr-o monadă, fie dintr-un ansamblu de monade [175, p. 393-399]. Monadele sunt „puncte metafizice” ale Universului, complet dematerializate și absolut incorporale. Problema legăturii dintre monade Leibniz o rezolvă prin postularea „armoniei prestabilite” care asigură acordul și sincronia lor. Deci, caracteristica dată monadelor de către Leibniz, ca elemente existențiale constitutive, denotă recunoașterea transcendenței ontologice și gnoseologice relative a acestora.

Critica modului metafizic de cunoaștere se localizează în filosofia empiristă, reprezentată de către J. Locke, G. Berkeley, D. Hume ș. a., care continuă un șir de tradiții logice și gnoseologice ale scolasticii britanice de factură nominalistă. Metafizica, prin simplul fapt că se bazează pe rațiune și studiază ceea ce este „dincolo de” experiență, se exclude de către empiriști din lista științelor. George Berkeley, care promovează într-o formă radicală sensualismul lui J. Locke, contestă într-un stil nominalist ideile generale, demonstrând concludent că ele constituie doar niște simboluri ale senzațiilor noastre, inclusiv și ideile matematice [111, p. 71-77]. În acest sens, Berkeley respinge existența „calităților” primare descrise de J. Locke, afirmând că și spațiul este un rod al senzației [45, p. 123]. Conform lui Berkeley, noțiunile metafizice de substanță, materie, spațiu, obiect etc. sunt doar niște ficțiuni nominale. Pe această cale, Berkeley demonstrează imposibilitatea deducțiilor metafizice. Subminând suportul obiectiv (material, substanțial) al empirismului, Berkeley ajunge la concluzia că lumea este doar un produs al senzațiilor noastre (idealism subiectivist). În pofida activismului postulat al spiritului uman în crearea și aranjarea senzațiilor, adevărata cauză, potrivit lui Berkeley, a percepțiilor noastre este Dumnezeu [49, p. 65]. David Hume, fiind un scepticist de factură sensualistă, îi critică pe „metafizicieni” pentru promovarea dogmatismului și psihologismului în cunoaștere [271, p. 164-

166]. Hume demonstrează că în realitate nu există cauzalitate, universalitate și necesitate, ele izvorând din psihologia umană. Deci, toate raționamentele metafizice despre substanță și materie sunt lipsite de temeii. De aceea, conform lui Hume, metafizica nu este posibilă ca știință, întrucât ea se bazează pe ideea succesiunii cauzale, care prezintă o creație fictivă a minții noastre.

Două viziuni opuse în privința posibilității metafizicii – empiristă și raționalistă – au fost sintetizate în concepția gnoseologică a lui Immanuel Kant. Filosoful german evidențiază patru sensuri ale conceptului „metafizică”: 1) metafizica naturală – dispoziția naturală a oamenilor de a pune întrebări metafizice; 2) metafizica în sens tradițional – care este imposibilă, întrucât capacitatea umană de cunoaștere este limitată de experiența posibilă; 3) metafizica naturii – un sistem de judecăți apriori sintetice despre natură; 4) metafizica ca teorie a cunoașterii [213, p. 348-349]. Deci, Kant recunoaște că metafizica în sens tradițional - ca cunoaștere a transcendentului - este imposibilă, afirmând că „...orice cunoaștere a noastră începe cu experiență” [75, p. 49]. Totodată, Kant afirmă că cunoștințele noastre nu provin în întregime din experiență, lăsând, în așa mod, loc pentru edificarea unei metafizici științifice. Dacă până la Kant conceptul de metafizică desemna o cunoaștere „de după” experiență (transcendentă), atunci Kant elaborează teoria cunoașterii metafizice „înainte de” experiență (transcendentală). Deci, filosoful german a valorificat critica empiristă a cunoașterii metafizice, elaborând o concepție apologetică a metafizicii la un nivel mai avansat și încercând să depășească criza profundă a paradigmei metafizice. Ca și Kant, G. W. F. Hegel desfășoară o critică multidimensională a metafizicii, acceptând, totodată, relevanța istorică a formei metafizice a filosofiei. Hegel schimbă esențial sensul tradițional al conceptului de metafizică (ca cunoaștere nesenzorială a inteligibilului general). Potrivit lui Hegel, modul metafizic de cunoaștere se distinge prin faptul că se bazează pe intelect și nu pe rațiune [191, p. 133-147], ceea ce provoacă situația în care metafizica se încurcă în contradicții din care nu poate ieși, exemplul clasic constituindu-l antinomiile și paralogisme enumerate de Im. Kant. Rațiunea, după Hegel, este acea capacitate de cunoaștere care stabilește unitatea contrariilor și depășește contradicțiile. Intelectul și metafizica se bazează pe logica formală și, de aceea, pe principiul „sau-sau”, având ca obiect de studiu lucruri finite, în timp ce rațiunea se bazează pe „logica” speculativă și, de aceea, se conduce de principiul „și-și”, examinând lucruri infinite. Totodată, după Hegel, metafizica constituie o etapă necesară în istoria filosofiei, fiind înlocuită cu „idealismul absolut”. Concepția conform căreia metafizica este istoric trecătoare și, de aceea, trebuie să fie înlocuită cu o formă de cunoaștere mai avansată a influențat semnificativ mișcarea anti-metafizică în perioada post-hegeliană, punându-se, în așa mod, temelia strategiei istorice de depășire a metafizicii.

O caracteristică importantă a filosofiei contemporane constă în renunțarea tranșantă la forma metafizică a filosofiei, ceea ce marchează o transformare revoluționară în gândirea metafilosofică. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la sfârșitul secolului al XX-lea, s-au lansat multiple proiecte de depășire a metafizicii și de creare a unei filosofii cu funcții și obiective ce diferă radical de cele tradiționale. Dominarea generală a proiectului anti-metafizic denotă instaurarea unei noi paradigme metafilosofice de factură nemetafizică. La baza acestei transformări stă distingerea filosofiei de metafizică, privită ca o formă deficientă a filosofiei, care trebuie să fie depășită. Totalitatea programelor de reformare a filosofiei lansate în epoca contemporană poate fi împărțită în două orientări – istorică și an-istorică. În acest context, dezvoltarea științei istorice a exercitat o influență majoră asupra filosofiei, în particular asupra strategiilor de depășire a metafizicii. Însuși proiectul depășirii metafizicii era de neînchipuit fără constituirea istorismului și a conștiinței istorice avansate. Dincolo de aceasta, metafizica, care își găsea apărarea în cadrul raționalismului, după ce filosofia contemporană, la baza căreia stau A. Schopenhauer, S. Kierkegaard, Fr. Nietzsche etc., a renunțat la cultul rațiunii, - își pierde ultimul său suport teoretico-metodologic. Critica metafizicii lansată de A. Comte, Fr. Nietzsche, K. Marx – poartă amprenta istorismului. Auguste Comte propune o concepție conform căreia cunoașterea omenească (sau spiritul omenesc – individual și social) trece prin trei etape de dezvoltare – teologică (sau fictivă), metafizică (sau abstractă), științifică (sau pozitivă) [176, p. 193]. Acestor etape de evoluție le corespund trei tipuri de filosofie, care se exclud reciproc. Metafizica, în opinia lui Comte, se caracterizează prin tendința de a explica fenomenele naturii prin apelarea la entități, idei sau forțe abstracte. Criticând modul metafizic de abordare a realității, Comte se pronunță pentru dezvoltarea metodologiei empiriste, negând specificitatea epistemologică a cunoașterii filosofice. Fondatorul filosofiei vieții, Friedrich Nietzsche, lansează o critică iraționalistă a metafizicii, subminând raționalismul european. De la bun început, Nietzsche apelează la origini afective, naturale pentru a explica predispoziția metafizică a omului. Cu timpul reflexiile anti-metafizice ale lui Nietzsche se îndreaptă spre depistarea izvorului istoric al metafizicii, fapt care va duce, în cele din urmă, la elaborarea metodei „genealogice” cu o încărcătură istoricistă pronunțată. Nietzsche ajunge la concluzia că soarta omului occidental nu depinde doar de „chimia” sau „corpul”, ci și de împrejurările istorice. În principala sa lucrare teoretico-filosofică, rămasă neterminată, *Voință de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor* (1901), se atestă prezența proiectului de găsire a unei alternative pentru metafizică [235, p. 710], care, în concepția lui Nietzsche, poartă principala vină pentru instaurarea „nihilismului” în Europa. Nihilismul, sub aspect axiologic, este o etapă în evoluția culturii europene care marchează caracterul epuizat, formal și neîntemeiat al moralei, religiei,

artei și științei occidentale. Nihilismul rezultă din prăbușirea metafizicii, adică a transcendenței absolute care fundamentează totul [276]. Potrivit lui M. Heidegger, nihilismul filosofic al lui Nietzsche marchează începutul declinului metafizicii [235, p. 711]. Metoda genealogică și proiectul de depășire a metafizicii în baza unui orizont istoric a exercitat o influență majoră asupra metodologiei filosofice din secolul al XX-lea. Un alt reprezentant de vază al filosofiei vieții, W. Dilthey, a elaborat un program grandios de reînnoire a metodologiei istoriei prin „critica rațiunii istorice”, care va asigura recunoașterea generală a științificității acesteia. Dilthey se pronunță pentru abordarea problemei naturii filosofiei din punct de vedere istoric [207, p. 21]. În cadrul cercetării asupra esenței filosofiei, gânditorul german distinge filosofii metafizice și nemetafizice. Sistemele metafizice sunt irelevante în încercarea lor de a oferi explicații universale și absolute fenomenelor din realitate. Întrucât sistemele metafizice sunt produse ale istoriei, nu există o filosofie validă pentru toate timpurile. Abordarea istorică a filosofiei la Dilthey marchează o etapă importantă în devenirea modelului istoricist de critică și depășire a metafizicii.

Martin Heidegger, reprezentantul filosofiei ființei, continuă linia depășirii istorice a formei metafizice de filosofare, lansând metoda destrucției. În opinia lui Heidegger, metafizica tradițională marginalizează întrebarea cu privire la sensul ființei [66, p. 5-8]. Funcția principală a destrucției, în concepția lui Heidegger, constă în „reamintirea” provenienței tradiției, pentru a reconstrui sensul ei original. Atitudinea lui Heidegger față de metafizică se schimbă pe parcursul carierei intelectuale. La început, Heidegger, de fapt, încearcă să repună metafizica în drepturi, reformulând obiectul de studiu și reconstituind problematica autentică a metafizicii, care trebuie să asigure „...ieșirea de dincolo de granița ființării” [266, p. 18]. În lucrarea *Introducere în metafizică* (1935), Heidegger, continuând linia reconstituirii metafizicii conform modelului original și genuin, afirmă că întrebarea de bază a metafizicii este „de ce este de fapt ființare și nu, mai curând, nimic?” [67, p. 9-18]. Metafizica, după Heidegger, reduce orizontul nostru doar la ființare, devenind un factor fundamental al nihilismului. Depășirea nihilismului este posibilă doar prin repunerea în drepturi a întrebării cu privire la ființă [196, p. 274], adică prin trecerea dincolo de limitele metafizicii, care reduce orizontul tematizării doar la ființare. În lucrarea *Depășirea metafizicii* (1954), Heidegger formulează întrebarea cu privire la sensul sintagmei „depășire a metafizicii” [266, p.177-179], încercând să elimine confuziile în acest sens. În cazul dat nu se are în vedere metafizica în sensul unei discipline academice. Metafizica, în contextul sintagmei în cauză, se leagă cu „soarta ființei” care a determinat uitarea ființei. Înțelegerea faptului că esența metafizicii constă în uitarea ființei, care stă la baza reducerii ființei la ființare, încă nu semnifică că metafizica poate fi respinsă și abandonată, întrucât depășirea metafizicii,

conform lui Heidegger, vizează nu în ultimul rând dimensiunea practică, deoarece modul metafizic de abordare a ființei s-a cristalizat în forme noi, incluzând modalitățile de muncă, de producție, de atitudine față de oameni și natură etc. Un alt sens al metafizicii, pe care îl distinge Heidegger, se referă la metafizica ca „dispoziție naturală” a omului, ce este de nedepășit în principiu [81, p. 43-52]. Astfel, Heidegger în pofida anunțării proiectului antimetafizic, considerat de importanță majoră (existențială), manifestă un scepticism crescând în privința fezabilității unui viitor nemetafizic al omenirii.

Influența proiectelor antimetafizice ale lui Nietzsche și Heidegger asupra filosofiei poststructuraliste și postmoderniste este general recunoscută, în special aceasta se referă la concepția deconstrucționistă a lui J. Derrida [282], [283]. Termenul „deconstrucție” (*déconstruction*) a fost conceput în rezultatul traducerii în limba franceză a latinescului germanizat *Destruktion* [203], [282]. De fapt, Derrida a completat și a dezvoltat proiectul inițial al lui M. Heidegger de depășire a metafizicii pe baza unei metodologii istorice. Deci, programul antimetafizic al lui Derrida continuă linia strategiei istorice de depășire a metafizicii „fono-logocentrice”, înscriindu-se în paradigma nemetafizică a metafilosofiei. O caracteristică distinctivă a istorismului lui Derrida constă în deantropologizarea demersului antimetafizic, ceea ce denotă influența structuralismului [284]. Conform lui Derrida, metafizica este un produs al istoriei, care își trasează granița, schițându-și sfârșitul. Totodată, istorismul și istoricitatea, după Derrida, constituie un rod al epocii metafizice, fiind o etapă „în istoria scriiturii”. În privința importanței dimensiunii istorice a proiectului deconstrucționist Derrida menționează următoarele: „Eu mă consider în mare măsură istoric... [...]. Deconstrucția pledează pentru o atitudine istorică mai consecventă...” [137, p. 130].

Linia an-istorică de critică și depășire a metafizicii se dezvoltă paralel cu cea istoricistă, izvorul de bază fiind pozitivismul lui A. Comte, deși acesta din urmă, ca exponent al pozitivismului clasic, atribuie un rol important, în concepția sa, dimensiunii istorice. Al doilea pozitivism (empiriocriticism, machism) respinge încărcătura istoricistă sau evoluționistă (H. Spencer) și aderă la un imanentism idealist, criticat foarte des pentru subiectivism și relativism. Empiriocriticismul se sprijină pe scepticismul și fenomenalismul lui D. Hume și pe idealismul imanentist (subiectivist) al lui G. Berkeley. Ideea centrală a reprezentanților empiriocriticismului constă în depășirea metafizicii prin demonstrarea imposibilității reducerii categoriilor acesteia la intuiții senzoriale ale subiectului, care constituie unica bază empirică incontestabilă a savantului [176, p. 189-197]. Fenomenalismul reprezentanților empiriocriticismului, într-o formă atenuată, este preluat de neopozitiviști (pozitivismul logic). Esența neopozitivismului constă în încercarea de a depăși metafizica prin metode logico-empirice, neglijând metodologia istoricistă de

abordare a problematicii respective. B. Russell, unul dintre gânditori apropiați neopozitivismului, fiind, totodată, și o sursă importantă de inspirație pentru neopozitiviști, lansează un program de reformare a metafizicii prin reducerea tuturor judecăților la cele „atomare”, după care urmează verificarea empirică a acestora. Propozițiile atomare ce au trecut controlul empiric se unesc în propoziții „moleculare”, după care în baza inducției se ajunge la un șir de generalizări empirice, constituind pe această cale o filosofie „științifică” [246, p. 10-53]. Conform lui Russell, o bună parte a problemelor filosofice și metafizice sunt pseudoprobleme, care apar în urma necunoașterii unor legități ale logicii limbajului sau a „gramaticii filosofice”. Russell nu acceptă programul depășirii totale a metafizicii, pledând pentru o metafizică științifică [80, p. 98-104]. Atomismul logic al lui B. Russell a influențat doctrina filosofică a lui L. Wittgenstein, denumită adeseori „transcendentalism lingvistic”. Wittgenstein, în lucrarea sa de tinerețe *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921), caută fundamente an-istorice și universale de ordin transcendental ale limbajului, asigurând în așa mod o depășire a metafizicii. „Logica limbajului”, structura căreia se stabilește aprioric, este neschimbătoare, determinând ceea ce poate fi spus și gândit. Metafizica, în concepția lui Wittgenstein, apare în rezultatul necunoașterii logicii limbajului, ceea ce duce la folosirea incorectă a acestuia. Problemele metafizice poartă forma unor „nonsensuri” [71, p. 104-121]. Despre problemele metafizice, inclusiv despre cele etice și estetice, întrucât ele nu pot fi gândite și, de aceea, verbalizate, trebuie să păstrăm tăcerea. În acest context, filosofiei îi revine rolul clarificării noțiunilor. O variantă empiristă a depășirii an-istorice a metafizicii o regăsim la reprezentanții Cercului de la Viena. Neopozitivismul pune accent pe dimensiunea empirică a cunoașterii, renunțând la apriorismul și transcendentalismul lingvistic. Filosofia tradițională se identifică cu metafizica, obținând o apreciere categoric negativă. Conform lui R. Carnap, reprezentantul de vază al Cercului de la Viena, filosofia trebuie să fie reformată prin eliminarea elementului metafizic din discursul filosofic. Programul reformativ al lui Carnap presupune reducerea tuturor propozițiilor științei și filosofiei la un șir de propoziții elementare („protocolare”), care ar constitui un fundament incontestabil al cunoașterii adevărate. Potrivit lui Carnap, un enunț are sens doar dacă poate fi redus la experiență și verificat. Acele enunțuri care nu au un denotat în experiență trebuie să fie eliminate din știință. În cadrul acestor enunțuri-fără-sens intră majoritatea propozițiilor metafizice. În lucrarea *Depășirea metafizicii prin analiza logică a limbajului* Carnap menționează: „În domeniul metafizicii (incluzând toată axiologia și teoria normelor) analiza logică ajunge la concluzia negativă, conform căreia propozițiile iluzorii ale acestui domeniu sunt absolut lipsite de sens” [214, p. 11].

Filosofia analitică la etapa postpozitivistă (filosofia limbajului comun sau ordinar) elaborează o strategie predominant lingvistică de critică și depășire a metafizicii. Stând la baza

acestei cotituri lingvistice în filosofia analitică, L. Wittgenstein propune o altă strategie de depășire a metafizicii și de reformare a demersului filosofic în general. Conform lui Wittgenstein, demersul filosofic are menirea să identifice capcanele conceptuale și lingvistice, depistând „...unele erori de interpretare ce minează teoriile noastre metafizice” [123, p. 24]. Filosofia clarifică neînțelegerile conceptuale, eliberează intelectul de nonsensuri ascunse, de confuzii și imagini greșite. G. Ryle, un alt reprezentant de vază al filosofiei limbajului comun, consideră că problemele metafizice apar în rezultatul greșelilor „categoriale”. Funcția filosofiei este analiza limbajului cu scopul de a clarifica conceptele, de a indica abordările necritice ale unor probleme tradiționale filosofice [245, p. 9-10]. Ca și Wittgenstein, Ryle exprimă o atitudine negativă față de metafizica tradițională, acordând o atenție deosebită problemei clasice a raportului „corp-spirit”. Conform lui Ryle, metafizica tradițională s-a constituit în rezultatul necunoașterii „geografiei logice” a limbajului ordinar.

În pofida atitudinii generale negative față de trecutul metafizic, filosofia analitică a lansat și unele proiecte de reabilitare parțială a metafizicii, protagoniștii acestui curent fiind Peter Fr. Strawson, Saul A. Kripke, W. Quine, D. M. Armstrong ș. a. În acest context, este important să menționăm că „metafizica” acceptată de unii reprezentanți ai filosofiei analitice diferă în mod semnificativ de ceea ce se numește metafizică în mod tradițional. De exemplu, „metafizica descriptivă” a lui Strawson presupune distingerea formelor fundamentale ale limbajului comun și explicitarea sensului ontologic al acestora [259, p. 120-156]. Deci, „reabilitarea” metafizicii în cadrul filosofiei analitice din a doua jumătate a secolului al XX-lea presupune depășirea extremelor conceptual-metodologice ale proiectelor neopozitiviste de depășire a metafizicii. În acest context se înscrie critica lui Quine a divizării judecăților în analitice și sintetice, precum și concepția lui despre dependența sensului judecăților atomare de contextul respectiv. Deci, în fond, o reînviere a metafizicii tradiționale în cadrul filosofiei analitice este exclusă. Astfel, filosofia analitică, bazându-se pe metodologia logico-analitică și lingvistică, se înscrie, cu unele devieri neesențiale, în ceea ce numim paradigma nemetafizică de orientare an-istorică.

Așadar, în baza revistei istorice a evoluției concepției anti-metafizice, începând cu Evul mediu și terminând cu filosofia postmodernă, se atestă, fără ambiguități, caracterul paradigmatic al doctrinei nemetafizice, întrucât se constată dominarea acestei concepții în cadrul proiectelor de reformare a filosofiei, ceea ce asigură un caracter fundamental și aprioric al acestei viziuni, și determină, în cele din urmă, cadrul problematic și metodologic al reflexiei metafilosofice în filosofia contemporană.

3.2. Științificitatea filosofiei: paradigmele cognitivă, științifică și nepragmatistă

Paradigma metafizică conferă filosofiei o funcție cognitivă supremă. Cunoașterea filosofică obține un statut privilegiat, fundamentând celelalte forme și tipuri ale demersului cognitiv. Superioritatea axiologică a obiectului de studiu al metafizicii submină valoarea cunoașterii empirice, acordând prioritate abordării raționale a realității. Natura inteligibilă a transcendenței, ca obiect de studiu al metafizicii, implică postularea caracteristicii raționale ca criteriu principal al științificității. Întrucât viziunea cognitivă asupra naturii filosofiei corelează cu concepția metafizică, criza paradigmei metafizice afectează inevitabil programul cognitiv al demersului filosofic. Deci, concepția metafilosofică, conform căreia filosofia este o cunoaștere supremă, constituie un reper teoretic important al evoluției gândirii metafilosofice. De aceea, analiza evoluției concepției cognitive asupra esenței și obiectivelor filosofiei, cu care corelează interpretarea și devenirea cunoașterii științifice, prezintă un subiect de importanță majoră pentru realizarea reușită a reconstrucției adecvate a istoriei metafilosofiei.

Devenirea concepției cognitive în metafilosofie a trecut printr-un șir de etape, pe parcursul cărora au fost lansate câteva versiuni ale teoriei cunoașterii, soldându-se, în cele din urmă, cu elaborarea concepției cunoașterii raționale, devenită dominantă în filosofia și cultura europeană. În baza criteriului cognoscibilității filosofiei, evidențiem două abordări metafilosofice – cognitivă și necognitivă. Concepția cognitivă cu privire la natura demersului filosofic a fost elaborată în filosofia antică grecească, fiind în strânsă legătură cu concepția metafizică. Concepția cognitivă a devenit paradigmatică, rămânând dominantă până la sfârșitul secolului al XIX-lea. O formulare explicită și sistematică a viziunii cognitive pentru prima dată a fost realizată de către Aristotel. Înainte de a obține un statut paradigmatic, concepția cognitivă a trecut prin așa zisa etapă preparadigmatică, care cuprinde perioada între secolele al VI-lea î. Hr., atunci când a fost introdus termenul „filosofie”, și al IV-lea î. Hr., în care a fost elaborat sistemul filosofic al lui Aristotel. Analiza devenirii concepției cognitive oferă noi detalii revelatoare cu privire la apariția și evoluția filosofiei ca fenomen unic al civilizației antice grecești.

Istoria apariției conceptului de filosofie, de obicei, se leagă cu numele lui Pitagora, care, conform mărturiilor lui Heracleis din Pont (390-310 î. e. n.), redată de istoricul filosofiei Diogene Laertius (secolul al III-lea), „...a fost cel dintâi care a întrebuințat termenul „filosofie” și s-a numit pe el însuși „filosof”..., spunând că nici un om nu este înțelept, ci numai zeul. Filosofia se numea mai înainte înțelepciune și cel care o profesa era numit înțelept, pentru a arăta că a ajuns la cel mai înalt grad de perfecțiune sufletească; filosof era însă iubitor al înțelepciunii. Înțelepții se mai numeau și sofiști, dar nu numai ei, ci și poeții” [50, p. 67]. Or, conceptul „filosofare” („φιλοσοφειν”) era cunoscut în Grecia antică în timpurile lui Pitagora și a

contemporanilor săi, având, de aceea, o proveniență populară și independentă de Pitagora (sau școala pitagoreică). Această concluzie reiese din faptul că Herodot (484-425 î. Hr.), în lucrarea sa monumentală *Istoriile*, redă adresarea lui Cresus (595-546 î. e. n.) către Solon (640-559 î. e. n), unde cel dintâi folosește cuvântul „φιλοσοφειν” (echivalentul românesc ar fi „filosofând”), înțelegând prin acest concept căutarea cunoștințelor și desfășurarea observațiilor. Același verb „φιλοσοφειν”, după redarea istorică a lui Tucidide (460-398 î. e. n.), folosește Pericle (490-429 î. Hr.) într-un discurs al său. Semnificația pe care o are aici verbul „φιλοσοφειν” este una pozitivă, opunându-se celei pitagoreice, deoarece presupune un demers de căpătare a cunoștințelor de dragul cunoștințelor. De notat că, în această perioadă este pe larg folosit conceptul de înțelepciune („σοφια”), însemnând ceea ce dețin înțelepții („σοφος”), adică cei care posedă cunoștințe generale și au o pricepere universală. Pitagora [64, p. 137-154], înființând o școală religioasă ce introduce elemente orientale și, de aceea, străine culturii grecești (în primul rând, gnoseologia psihologistă), interpretează verbul „φιλοσοφειν” într-o formă negativă (din punct de vedere cognitiv), găsind o „fisură” în structura etimologică a cuvântului. Pitagora instituie o înțelegere procesuală a conceptului în cauză, în sensul de aspirație și nu de atingere a înțelepciunii. O asemenea înțelegere derivă din concepția religioasă a pitagoricienilor. Pe baza verbului „φιλοσοφειν” în cadrul școlii pitagoreice sunt concepute neologismele „filosof” („φιλοσοφος”) și „filosofia” („φιλοσοφια”), cu scopul de a-i distinge pe membrii școlii respective, scoțând în evidență specificitatea demersului lor spiritual. Pe această cale, pitagoricienii devin „filosofi”, adică cei neînțelepți care sunt conștienți de acest fapt și care, de aceea, duc un mod de viață „filosofic”, în conformitate cu canoanele moral-religioase ale școlii. Principiul moral-religios de bază al școlii constă în tendința de a se asemui lui Dumnezeu, cu scopul apropiării de înțelepciunea lui, asigurând, pe această cale, posibilitatea obținerii înțelepciunii supreme după moartea fizică. Așadar, în baza reconstrucției istoriei utilizării conceptelor de filosofare, filosof și filosofie, pot fi distinse două interpretări de bază ale cuvântului „filosofare” (și, respectiv, „filosof” și „filosofie”) – pozitivă și negativă. În acest context, se reliefează două abordări ale problemei „înțelepciunii” – pro-*sophia* și anti-*sophia*. Interpretarea conceptului de filosofie în Grecia antică corelează cu atitudinea față de înțelepciune. În acest sens, unii cercetători contemporani explică emergența filosofiei în Grecia antică prin „moartea Înțeleptului”, în locul căruia vine Filosoful (A. Kojève, J. Deleuze, F. Guattari). Într-adevăr, datorită interpretărilor pitagoreice a devenit recunoscută concepția conform căreia înțelepciunea este de neatins, fiind un atribut al zeității. Deci, în Grecia antică înțeleptul cu timpul a fost „revocat” din pedestalul solitar, căpătând un „concurrent” în persoana Filosofului, într-o accepțiune anti-*sophia* (pitagoreică) a conceptului de filosofie. De aceea, o

parte din gânditorii greci (Pitagora, Socrate, Platon etc.) definesc filosofia ca o aspirație nerealizabilă spre înțelepciune, în timp ce un alt grup (Aristotel, cinicii, stoicii ș. a.) interpretează filosofia ca un demers de obținere a înțelepciunii („σοφία”). Primul grup fundamentează concepția necognitivă asupra naturii filosofiei, iar cel de-al doilea promovează concepția cognitivă, care a devenit paradigmatică.

Se disting câteva versiuni istorice ale concepției necognitive. Prima variantă istorică de tip religios a abordării necognitive a filosofiei (metafilosofia necognitivă) a fost elaborată în școala pitagoreică. Conceptul „filosofie”, în redarea pitagoreică, încadrează în sine unele implicații contradictorii. Și aceasta deoarece, pe de o parte, obiectivul fundamental al actului de filosofare este înțelepciunea, iar pe de altă parte, înțelepciunea este de neatins. Pe lângă cele menționate, caracterul controversat al accepțiunii inițiale a termenului „filosofie” se explică prin faptul că el include în sine trei elemente distincte: 1) elementul religios; 2) elementul moral; 3) elementul gnoseologic. Sensul mistico-religios al conceptului de filosofie la Pitagora este unul de bază, iar celelalte două derivă din el. Filosofarea ca apropiere de înțelepciune, din perspectiva practică, presupune un mod de viață moral, care asigură curățirea spirituală ca condiție indispensabilă a vieții de după moarte. Sub aspect gnoseologic, Pitagora susține o concepție psihologistă, deoarece obținerea înțelepciunii, adică a cunoașterii supreme, presupune în mod inevitabil o pregătire moral-spirituală, care asigură „deschiderea” capacității de cunoaștere pentru acest demers [15, p. 101-111]. Cu alte cuvinte, nu oricine poate deveni un posesor al înțelepciunii, o condiție necesară fiind practicarea unui mod de viață moral-religios. De aceea, sarcina de bază a filosofiei constă în pregătirea „ochilor” pentru a „vedea”. În acest context, se prezintă justificată concluzia conform căreia concepțiile metafilosofice de tip moral (Socrate), moral-cognitiv (Platon) și pur cognitiv (Aristotel), ce au fost lansate mai târziu, se conțineau într-o formă embrionară în cadrul concepției metafilosofice de origine pitagoreică.

Următoarea etapă importantă în evoluția înțelegerii filosofiei este legată de numele lui Socrate, care preia, după toate probabilitățile, termenul „filosofie” (și „filosof”) de la pitagoricieni, menținând componentele esențiale ale sensului inițial. Socrate a realizat o restructurare și reconsiderare a celor trei elemente menționate. În primul rând, este menținută poziția anti-*sophia*, adică convingerea în imposibilitatea atingerii înțelepciunii [26, p. 47-65]. În controversele sale cu sofistii, Socrate se declară neștiutor, iar scopul lui de bază constă în dezvoltarea pseudoînțelepciunii și amoralității sofistilor, cărora el se opune ca „filosof” (neînțelept, nebogat, nepragmatic) [16, p. 21-24]. În al doilea rând, Socrate păstrează elementul religios al filosofării, atenuând importanța anterioară acestuia în favoarea dimensiunii morale. Socrate nu neagă existența zeilor, fiind convins în posibilitatea vieții de după moarte. De aceea,

filosofia, în interpretarea lui Socrate, se asociază în prima instanță cu un mod de viață moral și virtuos. Pe lângă aceasta, putem afirma că Socrate sporește importanța elementului rațional-cognitiv. Rolul istoric al lui Socrate constă în critica poziției pro-*sophia* și promovarea conceptului de filosofie în sensul de aspirație nerealizabilă spre înțelepciune. Până la Socrate, filosofia și filosofii se asociau cu un cult închis și ezoteric, precum era, de pildă, școala pitagoreică (cel puțin la primele etape). În acest context, Socrate se prezintă ca întemeietor al metafilosofiei necognitive de factură moral-etică.

Intellectualismul etic al lui Socrate, conform căruia cunoașterea binelui asigură un mod de viață virtuos, a stat la baza teoriei ideilor lui Platon. Viziunea gnoseologică a lui Platon se bazează pe concepția „cunoașterii ca amintire”, sau „anamneză” („ἀνάμνησις”) [101, p. 67-84]. Dimensiunea cognitivă a demersului filosofic la Platon este mai pronunțată decât la Socrate. Conform lui Platon, viața morală asigură cunoașterea adevărată, iar cunoașterea, la rândul său, sporește puritatea morală. Cunoașterea adevărată presupune o recunoaștere a ideilor în cadrul lumii materiale, care prezintă o copie a lumii ideilor. Reamintirea ideilor morale (bine, dreptate, virtute ș. a.) asigură un mod de viață virtuos, ceea ce, la rândul său, creează condiții necesare de ordin spiritual pentru o mai bună reamintire a ideilor [29, p. 99-102]. Din aceste considerente, Platon nu renunță în totalitate la gnoseologia psihologistă, deși definește filosofia ca o cunoaștere a transcendentului inteligibil. Psihologismul gnoseologiei platoniene este de formațiune morală. Conform lui Platon, filosoful adevărat prezintă un ideal moral, deoarece are grijă de sufletul său și se pregătește de moarte. Moralitatea demersului filosofic este justificată prin religie și mitologie. În acest sens, în viața de după moarte cei care au avut grijă de sufletul său (ca filosofii) vor fi răsplățiți cu fericirea supremă, iar cei somatosofi („σοματοσοφον”), adică „îndrăgostiți” de corp, vor fi pedepsiți. Deci, Platon, ca și Socrate, desfășoară o apologie moral-religioasă a filosofiei. Specificitatea metafilosofiei lui Platon constă în introducerea și întărirea funcției cognitive a filosofiei. Această transformare a stat la baza unei atitudini dualiste față de înțelepciune: Platon poate fi catalogat atât ca un adept al poziției pro-*sophia*, cât și ca un opozant al acesteia. Teoria despre cunoaștere ca reamintire este menită să evite aceste două poziții diametral opuse. Pe de o parte, se recunoaște că înțelepciunea presupune cunoașterea ideilor, pe care noi le putem „însuși” doar înainte de naștere și după moarte. Pe de altă parte, și în cadrul vieții terestre, filosofând, omul poate să se apropie de înțelepciune. Acest dualism, de fapt, marchează trecerea de la metafilosofia necognitivă la cea cognitivă.

Aristotel produce o transformare radicală în perceperea rolului și funcțiilor demersului filosofic, elaborând concepția cognitivă de factură nepsihologistă cu privire la esența filosofiei. Aristotel elimină din demersul cognitiv încărcătura etico-religioasă și psihologică. Demersul

filosofic, pentru Stagirit, este un act de obținere a cunoștințelor. Reușita cognitivă a demersului filosofic nu depinde de morală, religie sau deosebiri psihologice. În acest sens, Aristotel reorientează teoria cunoașterii spre rădăcinile ei greco-arhaice, eliminând elementul mistico-religios de origine egipteană. Totodată, el reactualizează sensul tradițional grec al conceptului „filosofare”, extinzându-i înțelesul și asupra conceptelor de filosof și filosofie. Deci, filosofia, în interpretarea lui Aristotel, devine o ocupație pur intelectuală cu un scop cognitiv. Întrucât funcția de bază a filosofiei este cunoașterea care duce spre înțelepciune, Aristotel renunță la concepția anti-*sophia*.

Teoria cunoașterii pe care o dezvoltă Aristotel stă la baza unei alte concepții metafilosofice importante, conform căreia filosofia trebuie să fie „știință”. Echivalentul cel mai apropiat al conceptului de știință în limba greacă este termenul „ἐπιστήμη”, deși, în dependență de context, prin conceptul „știință” au fost traduse așa noțiuni ca „τέχνη”, „μαθημα”, „ματεσις”. În dialogurile lui Platon, conceptele care se referă la cunoaștere sunt următoarele: „τέχνη”, „ἐπιστήμη”, „ειδηναι”, „ματησις”, „μαθημα”, „γνοσις”, „αληθεια”. Rezultatul filosofării, după Platon, este cunoașterea adevărată – „ἐπιστήμη”. Platon neagă posibilitatea cunoașterii adevărului („αληθεια”) pe cale senzorială, deoarece cunoașterea senzorială oferă doar opinii subiective și aparente („δόξα”), precum afirma, bunăoară, și Parmenid. „Ἐπιστήμη” este rezultatul cunoașterii prin amintire care cuprinde generalul. Aristotel efectuează o reconsiderare a conceptului de „ἐπιστήμη”, oferindu-i un sens mai îngust decât la Platon prin delimitarea termenului „ἐπιστήμη” de „τέχνη”. Pe lângă aceasta, Aristotel evidențiază cel puțin două domenii în cadrul cunoașterii de tip „ἐπιστήμη” – tematizarea cognitivă a naturii („φυσις”) și tematizarea aspectelor superioare, dincolo de natură („metafizică”, sau „prima filosofie”). Înțelepciunea („σοφία”) este cunoașterea, adică „ἐπιστήμη”, a primelor cauze („πρωτον αιτια”) și a principiilor („αρχη”). Deci, filosofia, conform lui Aristotel, este știința („ἐπιστήμη”) și, totodată, este una dintre științe, cea mai importantă dintre toate. Conceptul de filosofie, în calitate de căutare intenționată a cauzelor, se referă atât la „prima filosofie”, cât și la „fiziologie”. În lucrarea *Metafizica*, Aristotel propune divizarea filosofiei în științe teoretice, practice și poetice (de creație) [2, p. 240]. Filosofii sunt toți acei care tind să cunoască adevărul despre lumea înconjurătoare, fiind stimulați de mirare, sau uimire [2, p. 55-59]. Clasificarea științelor, propusă de Aristotel, stă la baza apropierii semnificației conceptelor de știință și filosofie, ceea ce se atestă prin sintagma „științe filosofice”, care se regăsește în originalul grec. Așadar, Aristotel este întemeietorul concepției științifice în metafilosofie în varianta epistemică a acesteia. Concepția epistemică asupra filosofiei presupune următoarele componente: a) filosofia

(„prima filosofie”) este una dintre științe; b) filosofia trebuie organizată ca știință; c) esența filosofiei derivă, ca și în cazul celorlalte științe, din obiectul ei de studiu. În acest context, conceptul de știință („ἐπιστήμη”) se folosește într-un sens mai larg decât cel tradițional (contemporan), însemnând o cunoaștere intenționată, sistemică și rațional-logică a lumii și a fundamentelor acesteia, realizată din motive de dorință firească de a cunoaște.

Conceptul de știință atât în antichitate („ἐπιστήμη”) cât și în Evul mediu („scientia”) nu coincide semnificativ cu conceptul contemporan. Și aceasta deoarece știința, în sensul contemporan al termenului, încă nu s-a constituit ca fenomen în acea perioadă. De aceea, afirmarea faptului că în antichitate a fost fondată concepția științifică în metafilosofie implică inevitabil unele precizări conceptuale, pentru a evita reconstrucții anacronice și prezentiste, care ar submina descrierea fidelă a trecutului.

Știința este un fenomen care a evoluat pe parcursul istoriei, adoptând diferite forme ale raționalității. Una dintre cele mai recunoscute viziuni în epistemologia contemporană constă în afirmarea faptului că știința se formează în secolul al XVII-lea, atunci când apare mecanica și se constituie metoda experimentală. Determinarea criteriilor științificității implică rezolvarea problemei demarcației științei de neștiință, o problemă fundamentală a epistemologiei contemporane. Majoritatea tentativelor de a rezolva această problemă au purtat un caracter anistoric și s-au bazat pe metodologia logico-analitică. În timp ce știința și filosofia sunt entități ce evoluează atât din perspectiva conținutului cât și din perspectiva formei. Pe lângă aceasta, conceptele de știință și filosofie sunt impregnate de tradiții și „pre-judecăți”, care trebuie să fie verbalizate și raționalizate. Istoria filosofiei și științei se axează asupra conținutului, marginalizând studierea filosofiei din perspectiva evoluției formal-structurale. O viziune metafilosofică general recunoscută constă în aceea că filosofia ca fenomen „apare” în Grecia antică, tot atunci și „ajunge” la forma și structura ei finală, în timp ce evoluția ulterioară a filosofiei vizează preponderent conținutul ei fără a se răsfrânge esențial asupra formei. Aceeași viziune se afirmă și în privința formei științifice de cunoaștere care a apărut, după părerea general recunoscută, în secolul al XVII-lea, iar dezvoltarea ulterioară nu a schimbat substanțial sensul inițial al demersului științific. Toate tentativele de cercetare sistematică înainte de constituirea metodei științifice în secolul al XVII-lea se cataloghează tradițional ca proto-știință. În acest context, putem distinge cel puțin două sensuri ale conceptului de știință – larg și îngust. Sensul larg se referă la știința antică și medievală, desemnând un demers cognitiv intenționat și sistematic care urmărește descrierea lumii și a fundamentelor acesteia. Sensul îngust al conceptului în cauză exprimă știința în forma dezvoltată începând cu secolul al XVII-lea. Așadar, Aristotel este întemeietorul concepției științifice în metafilosofie în sensul larg al

conceptului de știință, ca demers cognitiv intenționat și sistematic care urmărește scopul descrierii lumii din perspectiva primelor cauze.

Teoria cunoașterii elaborată de către Aristotel fundamentează o altă concepție metafilosofică de importanță majoră, conform căreia cunoașterea filosofică poartă un caracter nepragmatic și prezintă valoare în sine. Conform lui Aristotel, prima filosofie nu trebuie să aibă o aplicare sau dimensiune utilitară [2, p. 58]. Prima filosofie ca „ἐπιστήμη” este o cunoaștere de dragul cunoașterii, deoarece omul de la natură aspiră să cunoască, neurmărind obiective practice. Această concepție neutilitaristă corelează cu viziunile predecesorilor lui Aristotel. În dialogurile sale timpurii, în care este mai pronunțată opoziția față de sofști, Platon recunoaște caracterul neutilitarist al filosofiei, afirmând că filosofii nu împărtășesc idealurile practice și pragmatice, ci se gândesc la puritatea sufletului și se pregătesc de moarte. În dialogurile sale târzii, Platon conferă filosofiei o funcție social-politică, care se include parțial în sfera pragmaticului și utilității practice. Dar „utilitarismul” platonician este unul aparent, deoarece funcțiile politice ale filosofiei se realizează într-un „stat ideal”, fiind supuse de la bun început unui scop de factură moral-etică și religioasă. Deci, dacă la Platon fundamentarea cunoașterii filosofice poartă un caracter moral-religios, atunci la Aristotel se atestă apelarea la un sprijin naturalist al cunoașterii filosofice prin postularea faptului că „toți oamenii poartă în fire aspirația de a ști” [2, p. 55]. Așadar, „ἐπιστήμη” este o cunoaștere ce prezintă valoare în sine și nu datorită efectelor sau implicațiilor practice. Mai mult decât atât, Aristotel menționează că inutilitatea constituie unul dintre criteriile principali în baza căruia se distinge „ἐπιστήμη” de „τέχνη” și „δόξα”.

Concepția neutilitaristă, elaborată în cadrul filosofiei clasice grecești, a fost condiționată de un șir de factori de ordin obiectiv. În acest context, în primul rând, trebuie să menționăm că știința în perioada antică încă nu a ajuns la nivelul la care ar putea produce implicații practice utile pentru progresul tehnic și social-politic. Grecii nu puteau să anticipeze faptul că cercetarea naturii poate să se soldeze cu distingerea legilor obiective, folosirea cărora ar îmbunătăți viața oamenilor de zi cu zi. Utilitatea practică a științei s-a manifestat pe deplin tocmai în secolul al XIX-lea, odată cu revoluția industrială. În al doilea rând, un rol important a avut atitudinea tradițională a cetățenilor liberi ale *polis*-ului față de munca fizică, care era desconsiderată ca ceva nedemn și prescris doar pentru sclavi. În al treilea rând, trebuie să remarcăm că utilitatea practică, în viziunea filosofilor greci, se asocia cu meșteșugul, desconsiderat pentru faptul că urmărește obiective de ordin pragmatic, ceea ce se egala cu deservirea corpului. În timp ce filosofia și știința erau menite să asigure necesitățile spirituale.

În perioada elenistică și în antichitatea târzie concepțiile cognitivă, științifică și nepragmatistă s-au confruntat cu teoriile metafilosofice de alternativă, câștigând în cele din urmă

recunoaștere generală și devenind paradigmatică. Filosofia elenistică este reprezentată de scepticism, cinism, stoicism, epicureism, philonism etc. Școlile filosofice de factură morală (cinism, epicureism, stoicism) promovează o metafilosofie etico-cognitivă, esența căreia se reduce la intelectualismul etic, filosofia fiind un demers cognitiv care contribuie la modul de viață virtuos. În acest context, se atestă o prezență mai pronunțată în școlile de origine romană a dimensiunii morale în detrimentul celei cognitive (de exemplu, stoicismul roman). Antisfene, care este fondatorul școlii cinice, pune pe prim plan virtutea, iar interesul său filosofic se concentrează asupra problemelor de ordin etic [260, p. 118-121]. Cei care urmează concepția morală a cinicilor ating independență și apatie totală, devenind pe această cale înțelepți. Filosofia, consideră Antisfene, l-a învățat să ducă un dialog cu sine însuși, având, de fapt, o funcție de pregătire și de călăuză în viața unui cinic. Deci, filosofia este o pregătire cognitivă care contribuie la realizarea unui ideal de viață morală. Discipolul lui Antisfene, Diogene, aplică în viața de zi cu zi normele și principiile etice. Diogene în mare măsură a reactualizat înțelesul socratic al filosofării, ca ocupație ce are grijă de suflet, oferind o susținere morală pentru a suporta greutățile vieții. De aceea, filosofia îl ajută pe om să atingă idealul său moral și să devină un înțelept fericit, iar înțelepciunea este o știință a modului de atingere a fericirii. Un alt cinic proeminent, Crates, care a fost dascălul fondatorului stoicismului Zenon din Citius, promovează în linii mari concepția lui Diogene, interpretând filosofia ca un demers (cognitiv) de realizare a idealului cinic, care ajută, de fapt, pe un începător să înțeleagă tezele morale ale cinismului. Conform lui Crates, un adept al cinismului are nevoie de filosofie până la etapa în care va obține o integritate morală și pricepere necesară, devenind pe această cale un înțelept care duce un mod de viață impecabil din punct de vedere moral. Astfel, filosofia, în concepția cinicilor, obține o dimensiune practică, „utilitarismul” lor fiind de factură moral-etică, de aceea, cunoașterea de dragul cunoașterii era exclusă.

Stoicismul, în persoana lui Zenon din Citium, împărtășește concepția etico-cognitivă asupra obiectivelor filosofiei [260, p. 197-201]. Zenon lansează modelul de clasificare a științelor, conform căruia filosofia se împarte în fizică, etică și logică, reactualizând, în mare măsură, taxonomia lui Xenocrate. Împărtășind concepția cognitivă și științifică, Zenon este opozantul reducerii filosofiei la problematica etică. Fondatorul stoicismului înțelege prin filosofie un demers cognitiv mai mult sau mai puțin organizat. Evoluția ulterioară a stoicismului denotă o intensificare a rolului problematicii etice. Cu toate acestea, abandonarea liniei etico-gnoseologice pentru a trece pe poziții exclusiv necognitive așa și nu s-a produs, chiar și în cadrul stoicismului roman. Conform lui Cicero, filosofia ne învață să trăim, elaborând legile, ne îndeamnă să fim virtuoși. Seneca, care formulează mai multe definiții ale filosofiei (în special,

cele realuate de Epicur), spune că filosofia este o teorie și, totodată, artă despre modul de viață corect. Epictet consideră că filosofia este menită să depisteze carențele sufletului nostru, asigurând capacitatea de a discerne ceea ce ne stă în putință să facem și ceea ce nu. Epictet menține împărțirea filosofiei în etică, logică și fizică [65, p. 153-166].

La începutul erei noastre, spiritul grec (precum și cel roman) este supus unei influențe de origine orientală (iudaică). Dacă pitagoreismul a fost absorbit și prelucrat de cultura greacă, atunci creștinismul a subminat fundamentele civilizației greco-romane. Influența creștinismului asupra filosofiei antice se rezumă la formarea filosofiei religioase de factură teologică. Pe lângă aceasta, în filosofia creștină se consolidează forma metafizică de filosofare, determinată de postularea faptului că Dumnezeu este obiectul principal al reflexiei filosofice. Prima concepție filosofică de factură religioasă pronunțată a fost elaborată de Philon din Alexandria. Philon manifestă scepticism în privința capacităților gnoseologice ale omului, afirmând că adevărul autentic este dat oamenilor de către Dumnezeu prin revelație, iar o cale alternativă rațională de obținere a acestui adevăr suprem este imposibilă. Mai mult decât atât, Philon acceptă forme iraționale de cunoaștere, precum este contemplarea sau extazul. Gânditorul iudaic definește filosofia în felul următor: „Filosofia este o cercetare a preaînțelepciunii, care prezintă cunoașterea lucrurilor divine și omenești și a cauzelor acestora... Filosofia este o roabă a preaînțelepciunii” [253, p. 219]. Deci, Philon, fiind un exeget proeminent al Vechiului Testament, pune temelia metafilosofiei teocentrice de tip rațional-hermeneutic [177, p. 771]. Esența acestei concepții metafilosofice constă în raționalizarea hermeneutică a adevărilor supreme date prin revelația divină, subminând, în așa mod, concepția cognitivă. Pe baza unei interpretări adecvate, Philon aspiră să reconstruiască o filosofie adevărată. Scopul filosofiei este de a contribui la apropierea de adevărul suprem, după care nu va mai fi nevoie de acest demers intelectual, cunoașterea filosofică neavând valoare în sine însuși [253, p. 222]. Dorința firească a omului de a filozofa, în concepția lui Philon, constituie o aspirație imanentă de a-l cunoaște de Dumnezeu. Deși teocentrismul lui Philon nu a schimbat esențial peisajul metafilosofic al filosofiei antice, concepția interpretativă în privința funcției filosofiei va deveni o teorie metafilosofică centrală în filosofia scolastică.

Concepțiile filosofice ale lui Philon, inclusiv cele de ordin metafilosofic, au fost în linii mari preluate și dezvoltate de Climent din Alexandria și de Origene. Filosofia creștină, în primele secole după nașterea lui Hristos, trece prin așa numita etapă apologetică, în care se formează concepțiile teologico-filosofice centrale, iar deja începând cu secolul al III-lea apar primele sisteme filosofice creștine. Cea mai importantă realizare filosofică în această perioadă, care a marcat și filosofia religioasă de factură creștină, a fost neoplatonismul, ultimul sistem

filosofic al antichității. Neoplatonismul, având o încărcătură religioasă bogată și înscriindu-se în linia generală de intensificare a reflexiei teologice, după constituirea sa, a jucat rolul unui opozant păgân al creștinismului [255, p. 11]. Plotin, fondatorul neoplatonismului, a încercat să adapteze filosofia lui Platon la circumstanțele culturale noi, elaborând un sistem metafizic, în care optimismul gnoseologic a fost atenuat prin postularea cognoscibilității limitate a Absolutului [25, p. 33-43]. Cunoașterea filosofică își obține relevanța și importanța axiologică prin contribuirea la apropierea de Dumnezeu. Deși sistemul lui Plotin a fost teocentric, precum majoritatea sistemelor filosofice din această perioadă, el nu postulează contradicție dintre adevăr teologic și cel rațional-filosofic. Mai mult decât atât, sistemul teologic al lui Plotin derivă, în mare parte, din reflexiile filosofice, scopul lor de bază fiind cunoașterea Absolutului în toate ipostazele. De aceea, neoplatonismul se înscrie, mai ales din perspectiva implicită, în paradigma metafilosofică cognitivă, ca și majoritatea sistemelor filosofice de origine greacă.

Neoplatonismul a fost valorificat de filosofia creștină din antichitatea târzie. Filosofia creștină a trecut prin două etape – apologetică și sistematică. În prima etapă a fost elaborată majoritatea concepțiilor creștin-filosofice. Întrucât, pe de o parte, Evanghelia conținea mai multe locuri confuze, iar pe de altă parte, doctrina apostolică nu cuprindea elemente metafizice, a fost nevoie de elaborări și precizări conceptual-filosofice respective, o muncă intelectuală realizată în primul rând de apologeții. Aceste raționalizări și adaptări se făceau pe baza filosofiei grecești. De fapt, filosofia creștină reprezintă o sinteză a doctrinei lui Hristos și a mai multor concepții filosofiei antice grecești: din aristotelism s-a preluat concepția conform căreia Dumnezeu este cauza primară a lumii, din platonism abordarea idealistă a lumii și prioritatea spiritualului asupra materialului, din cinism postulatul indiferenței față de valorile materiale trecătoare etc. [260, p. 265]. Deci, filosofia, ca dragoste de înțelepciune, se transformă în dragostea față de Dumnezeu, după spusele lui Ioan Damaschin. Justin Martirul, numit și Filosoful, definește filosofia în felul următor: „filozofia este bunul cel mai mare și cel mai vrednic de Dumnezeu. Ea singură poate să ne înalțe până la Dumnezeu și să ne apropie de el; iar sfinții, cu adevărat, sunt numai aceia care-și deprind mintea cu filosofia” [48, p. 173]. Clement din Alexandria pune în discuție problema raportului dintre creștinism și filosofie. Conform lui Clement, filosofia a fost dată de Dumnezeu ca să-i pregătească pe păgânii pentru creștinism. „Teologia, prin doctrina revelației, e stăpână, iar filozofia este slujnică” [48, p.176]. Rolul filosofiei este de a pregăti calea spre credința adevărată. De aceea, filosofia poate fi utilă dacă ea este pusă în slujba apărării credinței. Această contribuție „pozitivă” constă în înțelegerea naturii și puterii lui Dumnezeu, precum și în explicarea unor locuri dificile din Sfânta Scriptură. Tot în această perioadă, la sfârșitul secolului al II-lea, s-a dezvoltat gnosticismul, o școală filosofico-teologică din Alexandria care a încercat

să transforme adevărurile credinței în știință pe baza filosofiei grecești. „Gnosticii au încercat să raționalizeze dogmele creștine, să facă un creștinism filosofic” [48, p. 178]. Deși gnosticismul nu a fost acceptat de biserica creștină, din cauza schematizărilor și abstractizărilor filosofice ce contravin fundamentelor creștinismului, acest curent a influențat filosofia creștină.

Următoarea etapă în dezvoltarea filosofiei creștine este cea sistematică, reprezentată de Origene, Grigore de Nyssa, Aurelius Augustin etc. Origene continuă linia lui Clement în problema raportului dintre credință și filosofie, încercând să obțină, prin filosofie, o explicație rațională a adevărurilor pe care le furnizează credința creștină [260, p. 280-284]. Esența concepției creștin-filosofice a lui Origene, sub aspect metafilosofic, constă în tendința de a concorda adevărurile creștine cu concluziile filosofiei într-o formă sistematică. Având-l în calitate de dascăl, ca și Plotin, pe Ammonius Saccas, Origene a elaborat un sistem filosofico-teologic care se aseamănă cu cel neoplatonist. Procesul sistematizării gândirii de factură creștină a fost continuat de Grigore de Nyssa, care a fost nevoit să se conducă de postulatele adoptate de Biserică. După stabilirea principalelor dogme s-a schimbat raportul dintre știință rațională și credință. De acum încolo caracterul adevărat al dogmelor nu trebuia să fie demonstrat, deoarece ele erau adevărate prin definiție, filosofiei revenindu-i funcția de explicare interpretativă [260, p. 287]. Ca și Origene, Grigore de Nyssa a promovat concepția care postulează armonia dintre știință liberă (filosofia rațională) și credință. Din aceste considerente, a fost înaintată viziunea conform căreia adevărurile credinței pot fi demonstrate pe cale rațională [17, p. 105]. Demonstrațiile lui Grigore de Nyssa și ale altor filosofi creștini, de fapt, urmăreau scopuri explicativ-hermeneutice, deoarece dogmele nu aveau nevoie de confirmări teoretice. De aceea, scopul de bază al demonstrației se reducea la „traducerea” adevărului religios în limbajul rațiunii. Grigore de Nyssa a demonstrat diferite postulate creștine: existența lui Dumnezeu, natura unică și perfectă a lui Dumnezeu, nemurirea sufletului, postulatul despre Sfânta Treime etc. Un alt teolog și filosof de tradiție capadociană a fost Grigore din Nazianz, cunoscut și ca Grigore Teologul. El a fost influențat de neoplatonism și filosofia cinică [17, p. 109-121] Ca și ceilalți filosofi sistematici, Grigore Teologul a încercat să exprime adevărurile religioase în termenii filosofiei raționale. Creștinismul, conform lui Grigore din Nazianz, trebuie să preia tot ceea ce este mai bun din cultura greacă, adăugând că studierea științelor și filosofiei păgâne nu prezintă un pericol pentru creștinism. Mai mult decât atât, Grigore Teologul a reînviat ideea lui Clement, conform căreia filosofia păgână a fost „furată” de la creștini, fiind o reflectare denaturată a Vechiului Testament.

Ultimul sistem filosofic creștin al antichității a fost elaborat de Aurelius Augustinus, care prezintă tradiția vestică de filosofie, marcată de o independență mai mare de gândirea greacă. Sf.

Augustin menține concepția cu privire la concordanța dintre credință și religie. Specificitatea gnoseologiei lui Augustin constă în caracterul ei introspectiv și individualist. Sf. Augustin se conduce de principiul „înțelege pentru ca să crezi” și „crede pentru ca să înțelegi” [48, p. 186]. Deci, adevărul rațional confirmă credința și o intensifică. Augustin dezvăluie calea găsirii unor adevăruri raționale absolute, care confirmă postulatele credinței creștine [4, p. 88-99, p. 135-137]. În acest mod, el demonstrează existența sufletului, existența lui Dumnezeu, natura perfectă a lui Dumnezeu ș. a. Filosofia nu trebuie să descopere adevărul, deoarece el se conține deja în Cărțile sfinte, ci doar să-l explice prin demonstrații. O altă cale relevantă ar fi deducerea adevărului din Sfânta scriptură care are o formă alegorică și metaforică [48, p. 188]. Augustin consideră că interesul gnoseologic al omului trebuie să se concentreze doar asupra lui Dumnezeu, iar științele „exterioare” sunt de prisos. Raționalismul Sfântului Augustin este mai atenuat decât la ceilalți filosofi sistematici creștini, punându-se un accent mai mare pe voință și credință ca izvoare ale cunoașterii [260, p. 303]. De aceea, adevărul nu este accesibil pentru toți, ci doar pentru cei aleși (iluminismul cognitiv).

Astfel, în perioada elenistică și în antichitatea târzie gândirea metafilosofică nu renunță la concepția conform căreia funcția fundamentală a filosofiei este cea cognitivă. Totodată, trebuie să menționăm că cognitivismul „pur”, înaintat de Aristotel, nu este promovat în marea majoritate a sistemelor și curentelor filosofice lansate în perioadele ulterioare. Filosofia elenistică se conduce de concepția etico-cognitivă (stoicism, epicureism, cinism, neopitagorism, academism, peripatetism etc.), conform căreia filosofia este o cunoaștere epistemică, scopul fundamental al căreia constă în promovarea modului virtuos de viață. Apariția creștinismului și răspândirea acestei religii pe tot teritoriul Imperiului Roman a influențat forma și conținutul filosofiei antice târzii, determinând constituirea filosofiei creștine. În cadrul filosofiei religioase funcția cognitivă a filosofiei, ca cunoaștere rațională, în mare parte este recunoscută și menținută. La prima etapă, denumită apologetică, filosofia creștină se dezvoltă nesistematic, lansând diferite concepții de ordin teologic și filosofic pentru a crea o concepție metafizică încheată pe baza religiei creștine. În a doua etapă, sunt elaborate sistemele metafizice de factură creștină. Problema raportului dintre rațiune (știință, filosofie) și credință se rezolvă prin postularea reductibilității elementelor religioase la legile rațiunii. Esența metafilosofiei la etapa religioasă, care include și curentele necreștine, constă în promovarea concepției cognitiv-religioase (teocentrice), conform căreia filosofia este o cunoaștere a lui Dumnezeu și pentru Dumnezeu. Demonstrarea adevărilor religioase prin rațiune acordă filosofiei un statut de știință autentică. Întrucât creștinismul promovează teocentrismul, științele „exterioare” (neteologice), spre deosebire de științele metafizice (filosofia), sunt marginalizate. Din aceste considerente, teocentrismul condiționează

reducerea științei la filosofia de tip metafizic. Deci, se atestă menținerea concepției științifice asupra filosofiei inclusiv la etapa devenirii gândirii religioase, deși era prezent și curentul iraționalist și antiscentist. Cel mai de văză antiraționalist a fost apologetul latin Tertullian, care a renunțat la încercarea de a concilia rațiunea și adevărul dat prin revelație, afirmând că cunoașterea rațional-științifică este inutilă, limitată și chiar dăunătoare. Totodată, trebuie să menționăm că și concepția nepragmatistă continuă să fie promovată cu un specific religios, esența căruia constă în postularea faptului că „utilitatea” filosofiei se asigură prin contribuția la cultivarea dimensiunii moral-religioase a sufletului uman, în timp ce folosul pragmatic nu se ia în considerație.

Filosofia medievală, cuprinsă între secolele IX-XIV, în linii mari se alătură concepției cognitive și științifice în metafilosofie. Filosofia medievală se înalță pe ruinele civilizației antice [82, p. 115-131]. Întrucât majoritatea operelor filosofice antice au fost pierdute, în calitate de izvoare istorico-filosofice de bază, o perioadă îndelungată, au servit scrierile Părinților Bisericii [79, p. 36-75]. O adevărată renaștere a filosofiei antice a avut loc datorită savanților arabi, care au adus în Europa, în secolul al XII-lea și în prima jumătate a secolului al XIII-lea, o bună parte a filosofiei antice grecești în traduceri arabe, însoțite de comentariile respective. Traducerile din limba greacă în latina s-au început abia în secolul al XIII-lea. Scolastica, ca filosofie distinctivă a Evului Mediu, apare în secolul XI, iar înflorirea ei are loc în secolul al XII-lea și mai ales în secolul al XIII-lea, corelând cu formarea universităților și a altor centre de cultură și știință. Înălțarea scolasticii coincide cu popularizarea filosofiei lui Aristotel, care va căpăta o autoritate imensă în filosofia medievală. Influența filosofiei lui Aristotel a fost intensificată datorită filosofiei arabe, care în mare parte a fost de orientare peripatetică (cu încrustații platoniste). În linii mari, anume datorită reînvierii și valorificării filosofiei lui Aristotel, care devine regula și norma tuturor adevărilor explicabile prin rațiune, pe de o parte, și adaptării acesteia la teologia creștină oficială, pe de altă parte, scolastica va promova forma metafizică de filosofare, în care filosofiei îi revine rolul raționalizării dogmelor religioase, ceea ce presupune demonstrarea logică a acestor adevăruri. Din această cauză, filosofia scolastică a fost sortită să deservească interesele teologiei în calitate de „ancilla theologiae” (Petrus Damianus), scopul fundamental fiind întărirea credinței prin intermediul instrumentelor rațiunii. Scolastica a promovat modelul raționalist-hermeneutic de filosofare care, de fapt, reprezintă o concepție cognitivă deghizată, deoarece raționalizarea unor adevăruri religioase presupune „traducerea” lor în limbajul rațiunii, ceea ce implică inevitabil demonstrația logică și rațională a acestor postulate religioase. Deci, rațiunea „redescoperă” caracterul adevărat al dogmelor credinței, îndeplinind, în așa mod, o funcție gnoseologică mascată. Dominarea formei metafizice a filosofiei a dus la

marginalizarea științelor empirice, considerate fără folos și nedemne de a fi practicate. Forma metafizică a științei a condiționat promovarea metodelor raționale de cunoaștere, în primul rând a metodelor logice. Pe lângă concepțiile cognitivă și științifică, filosofia scolastică promovează concepția neutilitaristă asupra cunoașterii științifice și filosofice. Utilitatea practică a științei și filosofiei nu se admitea, „folosul” filosofiei metafizice fiind redus la întărirea credinței și autorității bisericești.

Fiind un adept al Sfântului Augustin, fondatorul scolasticii, Anselm din Canterbury, a reactualizat o serie de idei ale marelui gânditor creștin din antichitatea târzie, inclusiv și concepția cu privire la raportul dintre rațiune și credință [82, p. 41-68]. Anselm încearcă să evite două extreme reprezentate, pe de o parte, de dialecticeni, care manifestau un optimism raționalist, și pe de altă parte, de antidialecticeni, care contestau capacitățile rațiunii în explicarea dogmelor credinței. Anselm consideră că omul, stimulat de credință, tinde să-și explice dogmele religioase, transpunându-le inevitabil pe un plan rațional [18, p.32-33]. Totodată, rațiunea nu este izvorul adevărului, asigurând doar explicarea hermeneutică și demonstrarea rațională a adevărilor supreme [48, p. 209]. Pentru realizarea cunoașterii adevărului este nevoie atât de credință, cât și de rațiune. Înțelegerea se asigură prin rațiune, iar fără înțelegere o credință autentică este imposibilă. De aceea, scopul de bază al filosofiei constă în lămurirea și explicarea adevărilor credinței [260, p. 339].

O concepție opusă celei lansate de Anselm, a fost promovată de adepții așa numitului misticism filosofic, care constituie un curent important al filosofiei medievale. La temelia misticismului medieval a stat Sf. Bernard de Clairvaux. Ca și scolastica, misticismul urmărește scopul cunoașterii lucrurilor supranaturale, dar acordă prioritate unei singure căi – neraționale, în forma de contemplare sau extaz mistic [260, p. 344]. Sf. Bernard a reconstituit gnoseologia psihologistă, afirmând că pentru cunoașterea lui Dumnezeu trebuie să trecem o cale lungă de pregătire emoțională, în care rolul de bază îi revine dragostei sincere față de Dumnezeu. Trecând printr-un șir de etape, omul ajunge la cunoașterea intuitivă extatică a lui Dumnezeu, ceea ce nu poate fi asigurat pe o cale rațională. Din aceste considerente, Sf. Bernard condamnă știința ca expresie a rațiunii inutile, precum și educația laică și teologică [260, p 346]. O variantă moderată a misticismului îmbinat cu scolastică a fost elaborată de Hugues de Saint-Victor, care era un adept consecvent al științelor raționale. El a elaborat o taxonomie originală a științelor, propunând clasificarea lor în teoretice, practice, mecanice și logice. Hugues de Saint-Victor postulează importanța corelării științelor cu experiența. Totodată, el respinge ideea reducerii totale a științei la experiență, apelând în acest context la exemplul geometriei [260, p. 349]. Pe lângă cunoașterea „externă”, reprezentată de știință, Hugues de Saint-Victor, ca și Augustin,

vorbește despre cunoașterea internă (introspectivă), care este mai veridică și independentă de deformările venite din exterior. Această cunoaștere este de factură mistică. Dumnezeu poate fi cunoscut doar pe cale mistică. Științele descoperă lumea obiectelor, în timp ce existența lui Dumnezeu se dezvăluie prin intuiție. Conform lui Hugues de Saint-Victor, se disting patru tipuri de adevăr: deductibile din rațiune, corespunzătoare rațiunii, în afara rațiunii și împotriva rațiunii. Adevărul deductibil din rațiune nu este obiectul credinței, ci al cunoașterii. Totodată, nu poate fi obiectul credinței adevărul care contravine rațiunii. Concepția raportării credinței la rațiune, elaborată de Hugues de Saint-Victor, a exercitat o influență semnificativă asupra întregii filosofii medievale. Dintre discipolii săi cel mai proeminent a fost Richard de Saint-Victor, care a încercat să demonstreze dogmele religiei pe cale rațională, înlocuind, de fapt, credința cu rațiunea aflată în corelație strânsă cu experiența empirică. În același timp, Richard de Saint-Victor a fost un teoretician al misticismului, elaborând o clasificare a stărilor mistice, ceea ce înseamnă că misticismul în fond dezvoltă gnoseologia psihologistă. Următoarea generație a misticismului, reprezentată de Walter de Saint-Victor, a reînviat misticismul antiraționalist și antiscentist al lui Sf. Bernard de Clairvaux, marginalizând dimensiunea rațională a cunoașterii.

În secolul al XIII-lea filosofia medievală își atinge apogeul, lansând o serie de sisteme filosofice, care reprezintă exemple clasice ale reflexiei scolastice. La începutul secolului al XIII-lea, lumea latină se familiarizează cu gândirea arabă. Aristotelismul devine o mișcare filosofică dominantă. Dintre filosofi arabi cel mai cunoscut în această perioadă este Averroes. Deși își propunea să comenteze operele lui Aristotel, Averroes a elaborat unele concepții originale, inclusiv cu privire la problema raportului dintre religie și filosofie. Conform acestei concepții, religia și filosofia nu se contrazic, ci descriu același lucru prin modalități diferite. Religia oferă adevărul în forma de imagini, fiind accesibilă pentru toți oamenii datorită simplității sale, ceea ce nu se poate afirma cu privire la filosofie, care operează cu noțiunile abstracte complexe. Încercarea de a sintetiza, pe baza augustinismului, credința și rațiunea, mistica și scolastica, a întreprins-o Sfântul Bonaventura. Cu privire la problema universalilor, Bonaventura afirmă că conceptele apar pe cale empirică, dar pentru a distinge minciună de adevăr avem nevoie de idei veșnice [18, p. 85-87]. De aceea, cunoașterea rațională este posibilă datorită faptului că rațiunea conține idei absolute. Izvorul acestor adevăruri perene este însuși Dumnezeu. Cunoașterea completă a lui Dumnezeu poate avea loc doar pe cale mistică prin intuiție extatică. Teologia este definită de Bonaventura ca știință speculativă de factură practică, care stă la baza tuturor științelor laice, ce constituie împreună filosofia. De aceea, cadrul problematic al filosofiei se determină de teologie. Sarcina rațiunii constă în regăsirea lui Dumnezeu prin examinarea empirică a lumii, fiecare fragment al căreia reprezintă o „urmă” a lui Dumnezeu.

Cel mai important sistem filosofic de factură scolastică din secolul al XIII-lea a fost elaborat de Thoma d'Aquino, „doctrinarul cel mai zelos și cel mai fidel al catolicismului” [48, p. 210]. Adaptând sistemul metafizic al lui Aristotel la realitățile creștine, Thoma d'Aquino argumentează necesitatea abordării rațional-filosofice a fundamentelor credinței creștine. El postulează două izvoare de bază ale cunoașterii – rațiunea și credința. Ceea ce explică rațiunea nu are nevoie să fie crezut. Credința intervine numai acolo unde rațiunea este limitată. Deci, toate adevărurile credinței nu pot fi dovedite, fiindcă sunt dogme ce depășesc puterile rațiunii. Cu toate că unele adevăruri depășesc rațiunea, ele nu vin în contradicție cu rațiunea [260, p. 417]. Adevărul dublu, precum afirmau adepții lui Averroes, nu poate exista. Afirmând că intelectul uman este o copie imperfectă a intelectului divin, Thoma d'Aquino intensifică elementul rațional al scolasticii. Procedura demonstrării raționale a unor adevăruri fundamentale formează o bună parte a filosofiei lui Thoma d'Aquino. Diferența dintre filosofie și teologie constă în următoarele: filosofia se construiește exclusiv pe principiile rațiunii, iar teologia – pe baza revelației divine. Filosofia deservește teologia doar din perspectiva apărării și sporirii credinței [82, p. 244-254]. Thoma d'Aquino a reconstituit intelectualismul aristotelic, opunându-se voluntarismului și misticismului psihologist. Concepția lui Thoma d'Aquino a devenit doctrina oficială a Bisericii. O bună parte a ideilor lui Thoma d'Aquino au fost dezvoltate de John Duns Scotus, care a sintetizat augustinismul și tomismul. Duns Scotus menține distincția tomistă dintre rațiune și credință, dar menționează că rațiunea nu poate demonstra toate adevărurile enumerate de Thoma d'Aquino, fiind cu mult mai limitată. Deci, Duns Scotus lărgeste sfera credinței în detrimentul științei (filosofiei) și rațiunii [18, p. 135-151]. El renunță la programul scolastic de a transforma credința în cunoaștere rațională. Conform lui Duns Scotus, cunoașterea rațională nu se reduce doar la cea abstractă, incluzând și intuiția, ca cunoaștere imediată a individualului și existențialului, în timp ce cunoașterea abstractă examinează doar generalul și esențialul din lucruri. Spre deosebire de Thoma d'Aquino, care susținea că rațiunea stă la baza voinței și o conduce, Duns Scotus afirmă că voința conduce cu rațiunea, constituind fundamentul cunoașterii.

Scotismul, transformându-se într-un curent important al filosofiei scolastice, a marcat începutul mișcării criticiste în filosofia medievală din secolul al XIV-lea. Întrucât scolastica s-a bazat pe dogmatism, realism și raționalism - mișcarea critică, care s-a născut în sânul scolasticii, a promovat antidogmatismul, antiraționalismul și antirealismul, renunțând la construcția sistemelor metafizice. Astfel, școala critică se baza pe nominalism, scepticism și empirism. Criticismul de formațiune nominalistă a fost inițiat de William Ockham, cel mai de văză reprezentant al mișcării criticiste din secolul al XIV-lea. În baza argumentelor nominaliste,

Ockham a contestat capacitățile gnoseologice ale rațiunii, adoptând o atitudine sceptică față de validitatea concluziilor filosofiei scolastice [260, p. 451-458]. Pe prim plan în filosofia lui Ockham au ieșit problemele de ordin gnoseologic. Desfășurând o critică a optimismului raționalist, Ockham ajunge să promoveze un scepticism de tip fideist. În locul rațiunii discursive vine intuiția ca expresie a cunoașterii nemijlocite. Nominalismul lui Ockham se asortează cu conceptualismul psihologist, implicând postularea individualismului ontologic. Ockham contestă statutul științific al teologiei, subminând principiul cauzalității, pe care se bazează majoritatea demonstrațiilor raționale de ordin filosofico-teologic [38, p. 47-61]. În pofida acestui fapt, postulatele teologiei, conform lui Ockham, sunt adevărate deoarece derivă din revelația divină. Universaliiile sunt reflectări psihice și lingvistice ale existenței individuale. Gândirea abstractă nu poate cunoaște lumea, deoarece lumea se constituie din entități individuale, care pot fi cunoscute doar pe cale intuitivă. Așadar, ockhamismul este o filosofie medievală care pune începutul subminării scolasticii. Cotitura epistemologică produsă în filosofia lui Ockham va constitui fundamentul filosofiei moderne.

Astfel, pe parcursul dezvoltării filosofiei medievale se atestă consolidarea paradigelor metafizică, cognitivă și științifică, în pofida faptului că funcția filosofiei în mod declarativ se reducea la interpretarea rațională a adevărilor incontestabile ale doctrinei creștine. Creșterea importanței cunoașterii raționale și afirmarea funcției cognitive a filosofiei pe parcursul dezvoltării scolasticii a fost afectată de înălțarea reflexiei criticiste de factură nominalistă. Contestările nominaliste implică în mod inevitabil favorizarea cunoașterii empirice. Lupta dintre realism și nominalism a fost reactualizată în cadrul controverselor dintre raționalism și empirism. Caracterul antisistemic al mișcării criticiste a reînviat modelul dialectic al filosofării, dominant în perioadele timpurii ale filosofiei medievale. Filosofarea dialectică presupune tematizarea desfășurată a unor subiecte controversate. Criticismul scolasticii târzii a pus în centrul atenției problemele de natură gnoseologică, condiționând cotitura gnoseologico-metodologice care caracterizează filosofia timpurilor noi. Deci, în pofida unor devieri metafilosofice explicite și implicite, restabilirea legăturii cu filosofia antică a condiționat continuarea, în gândirea scolastică, a programelor conceptual-metodologice anterioare, ducând la consolidarea matricei metafilosofice ce s-a conturat în filosofia antică.

3.3. Criza proiectului filosofiei științifice: paradigmele necognitivă, nescientifică și pragmatistă

Constituirea filosofiei moderne marchează următoarea, după scolastică, etapă importantă în evoluția gândirii metafilosofice. Scepticismul antirealist care s-a conturat în filosofia scolastică târzie a fost consolidat în cadrul empirismului modern, declanșând criza paradigmelor metafilosofice tradiționale. Totodată, trebuie să remarcăm că în pofida criticii empiriste a metafizicii, concepțiile metafizică, cognitivă și științifică își păstrează statutul său dominant în cadrul filosofiei moderne. Mai mult decât atât, starea de criză, care s-a aprofundat pe parcursul timpului, a condiționat intensificarea demersului apologetic de natură raționalistă și, ca urmare, elaborarea sistemelor culminante ale filosofiei clasice germane.

Filosofia modernă s-a format în rezultatul dezvoltării filosofiei medievale, pe de o parte, și sub influența mai multor factori de ordin nefilosofic (cultural, religios și social-economic), pe de altă parte. Logica interioară a evoluției filosofiei medievale a scos în evidență unele contradicții conceptual-teoretice și axiologice, depășirea cărora a fost posibilă doar prin elaborarea unor noi forme de filosofare, provocând schimbări radicale la nivel de gândire metafilosofică la etapa formării modelului modern de filosofare. Dincolo de aceasta, filosofia timpurilor noi a fost influențată de o serie de transformări revoluționare în cadrul mai multor sfere ale vieții – știință, religie, cultură, economie etc. În acest context, remarcăm importanța majoră a unor asemenea factori ca revoluția științifică din secolul al XVII-lea, fenomenul Renașterii, formarea protestantismului, constituirea capitalismului comercial etc. Analiza acestor premise conceptual-teoretice, ideologice și culturale elucidează originea și esența filosofiei timpurilor noi.

În pofida unei atitudini pronunțat negative față de scolastică, care a fost învinuită de cele mai multe ori de lipsă de conținut concret și de practicarea pseudoștiinței, filosofia modernă, în linii mari, s-a dezvoltat, sub aspect metafilosofic, pe traiectoria profilată în gândirea scolastică. Cele două orientări fundamentale ale filosofiei moderne, raționalismul și empirismul, reprezintă o continuare actualizată a controverselor dintre curentele de bază ale filosofiei medievale – realismul și nominalismul. Realismul asigură o fundamentare gnoseologică a filosofiei scolastice, dat fiind faptul că edificarea sistemului metafizico-teologic este posibilă doar pe baza acceptării caracterului obiectiv al cunoașterii raționale. Critica realismului, efectuată de nominaliștii din secolul al XIV-lea, contestă fundamentul gnoseologic al filosofiei scolastice, implicând formarea unui anti-raționalism de factură empiristă. Întrucât filosofia scolastică este o filosofie metafizică exemplară, nominalismul submină forma metafizică a filosofiei și, prin urmare, contestă potențialul cognitiv al metafizicii. Dincolo de aceasta, nominalismul criticist din secolul al XIV-lea oferă întâietate ierarhică problematicii logico-gnoseologice, determinând,

pe această cale, caracterul epistemologic al filosofiei timpurilor noi. În filosofia modernă realismul a fost reactualizat în cadrul raționalismului, care atribuie rațiunii statutul de izvor principal al cunoașterii științifice (ceea ce nu implică negarea izvorului empiric). Fundamentarea cunoașterii inteligibile în cadrul raționalismului se bazează pe postularea raționalității lumii. Deci, raționalismul promovează forma metafizică de filosofare, oferindu-i o fundamentare gnoseologică și ontologică. Empirismul submină posibilitatea cunoașterii transcendenței, deoarece suprasensibilul transcendent poate fi cunoscut doar pe două căi - rațională și mistico-intuitivă, amândouă contestate de empirism. Astfel, empirismul, având o atitudine critică față de posibilitatea cunoașterii metafizice, promovează un scepticism metafilosofic, în timp ce raționalismul dezvoltă linia constructiv-optimistă [59, p. 28-34].

Constituirea filosofiei moderne corelează cu formarea științelor naturii în secolul al XVII-lea [42, p. 43-56]. Elementul conceptual-teoretic central al revoluției științifice din secolul al XVII-lea prezintă concepția epistemologică cu privire la metoda științifică. Deci, gnoseologia modernității este o gnoseologie de factură metodologică, în aceasta constând cea mai importantă contribuție inovatoare la teoria ne psihologistă a cunoașterii. Spre deosebire de filosofia medievală care rezumă științificitatea la abordarea rațională, filosofia modernă lansează concepția conform căreia doar în baza unei metode relevante poate fi realizată o cunoaștere științifică ca izvor al adevărului autentic. Metodologismul gnoseologic a exercitat o influență majoră și asupra gândirii metafilosofice, condiționând formarea concepției conform căreia doar prin identificarea unei metode filosofice relevante sau prin aplicarea în filosofie a unei metode științifice eficiente este posibilă crearea unei filosofii (metafizici) științifice. Proiectul științific, conform căruia filosofia trebuie să devină știință, în cadrul filosofiei moderne a obținut o formulare explicită, devenind obiectivul principal al creației filosofice pe tot parcursul modernității. Din aceste considerente, filosofia modernă obține o dimensiune epistemologică pronunțată, ceea ce înseamnă că problematica logico-metodologică și gnoseologică se bucură de întâietate valorică în conglomeratul tematic al reflexiei filosofice moderne. Promovarea proiectului științific implică, prin definiție, postularea funcției cognitive a filosofiei, întrucât știința este menită să asigure o reflectare adecvată a realității obiective. Deci, statutul paradigmatic al concepțiilor cognitive și științifice în modernitate a devenit incontestabil.

Dezvoltarea științelor naturii, în mare parte, a fost condiționată de mișcarea renașcentistă [36, p. 254-260]. Renașterea ca fenomen cultural se caracterizează prin reactualizarea valorilor lumii antice. Dincolo de aceasta, renașterea este marcată de afirmarea omului și a valorilor umane. Deci, mișcarea renașcentistă, din punct de vedere cultural-axiologic, promovează antropocentrismul și umanismul. Dacă în epoca medievală omul și viața terestră nu prezentau

valoare în contextul teocentrismului dominant, atunci în epoca renașcentistă ființei umane i-a fost oferită o întâietate ierarhică în scara valorică. Schimbarea accentelor axiologice a determinat transformări revoluționare în toate sferele vieții, de la artă și știință până la sfera politică și viața civilă. Arta renașcentistă elogiază frumusețea corpului și sufletului uman, o temă marginalizată pe parcursul Evului mediu, pentru care, din contra, este caracteristic ascetismul. Subminarea teocentrismului reorientează atenția savanților de la Dumnezeu spre lumea terestră, condiționând dezvoltarea prolifică a științelor naturii. Redescoperirea naturii și umanizarea culturii a provocat transformări importante la nivel de reflexie filosofică. Filosofia renașcentistă include două mari compartimente – filosofia omului și filosofia naturii. Filosofia umanistă se opune tranșant scolasticii și clericalismului, introducând cu acest scop și termenul special „medium aevum”. Având o atitudine critică față de aristotelism ca întruchipare a modelului scolastic de filosofie, gânditorii renașcentiști reactualizează ideile lui Platon și ale neoplatonismului antic. O parte importantă a filosofiei umaniste formează concepțiile social-politice și etice lansate de N. Machiavelli, T. Morus, Erasmus din Rotterdam, T. Campanella etc., în care se pun bazele științelor socio-umanistice [38, p. 297-323]. Dezvoltarea prodigioasă a filosofiei naturii, având în calitate de protagoniști pe Paracelsus, B. Telesio, Leonardo da Vinci, G. Bruno, J. Kepler, N. Copernicus etc., a creat premisele necesare pentru elaborarea metodei experimentale și constituirea științelor naturii. Totodată, reactualizarea ideilor lui Platon și Pitagora a stimulat dezvoltarea astronomiei și matematicii (N. Cusanus), ceea ce a determinat apelarea amplă la instrumentele matematicii și geometriei în cadrul cercetărilor naturale, constituind o etapă importantă în formarea modului științific de abordare a realității (matematizarea lumii).

Umanizarea tuturor sferelor vieții a schimbat esențial perceperea rolului cunoașterii ca fenomen [42, p. 63-69]. De acum înainte, cunoașterea trebuie să slujească intereselor omului. Teocentrismul gnoseologic este contestat în epoca Renașterii, promovându-se, în schimb, antropocentrismul. Pe această bază, în secolul al XVII-lea, se constituie concepția pragmatistă cu privire la cunoașterea științifică. În acest sens, modernitatea vine cu lozincă revoluționară - „cunoașterea este putere”. Caracterul inovator al acestei deizive contrastează cu faptul că „puterea” cunoașterii științifice în timpurile în care ea a fost formulată de Fr. Bacon încă nu a fost exemplificată. Deci, caracterul util al cunoașterii științifice prezintă o intuiție revelatoare a filosofiei moderne. Esența utilitarismului antropocentric nu se reduce la dimensiunea moral-etică sau religioasă. Acest gen de utilitarism este de natură pragmatistă, adică presupune implicații sau efecte practice. Sensul utilității practice constă în îmbunătățirea vieții umane de zi cu zi, urmărind scopul atingerii fericirii „terestre”. Datorită antropocentrismului, care acceptă dimensiunea naturalistă (corporală) a eudemonismului, a devenit posibilă formularea

obiectivelor pragmatice ale științei. Dincolo de aceasta, necesitatea îmbunătățirii vieții umane, postulată de gânditorii renașterii, a stat la baza elaborării mai multor proiecte social-politice de formațiune utopică. Pe acest fundament, în modernitate s-a profilat ideea progresului social, care poate fi asigurat în primul rând prin dezvoltarea cunoașterii științifice.

Întrucât metafilosofia modernă promovează proiectul creării unei filosofii științifice, utilitarismul epistemologic a exercitat o influență și asupra gândirii metafilosofice. În acest context, trebuie să remarcăm că utilitarismul epistemologic, cu unele condiționări, obține o susținere și în cadrul metafilosofiei moderne. Utilitatea practică a metafizicii este recunoscută din punct de vedere al implicațiilor pozitive ale acesteia asupra progresului cunoașterii științifice, în condițiile în care metafizica stă la baza ansamblului științelor. Apelând la metafora oferită de R. Descartes, putem spune că metafizica este o „rădăcină” a „copacului” roditor, fiind doar un element necesar al mecanismului care oferă efecte practice. Astfel, efectele nemijlocite de factură pragmatică din partea reflexiei filosofico-metafizice nu se încadrează în matricea metafilosofică modernă, în pofida postulării utilitarismului epistemologic. Deci, în modernitate utilitarismul metafilosofic se acceptă cu condiția caracterului implicit sau indirect al foloaselor pragmatice ale cunoașterii filosofice. Așadar, concepția tradițională despre cunoașterea de dragul cunoașterii este respinsă în metafilosofia modernă, iar utilitatea etico-morală a metafizicii devine o concepție depășită.

În metafilosofia modernității, promovarea concepțiilor cognitive și științifice se efectuează în cadrul raționalismului, care le oferă o formă constructivă, și în cadrul empirismului, care promovează o abordare critico-destructivă. Raționalismul încearcă să realizeze programul edificării unei metafizici științifice, în timp ce empirismul desfășoară o critică a acestor tentative, bazându-se pe argumentele gnoseologice și metodologice. Din aceste considerente empirismul denotă criza proiectului clasic de elaborare a unei filosofii științifice.

Raționalismul, promovând paradigma științifică în metafilosofie, acordă o mare atenție dezvoltării metodologiei raționale cu scopul aplicării ei în filosofie ca condiție necesară a edificării unei filosofii științifice. René Descartes, părintele raționalismului modern, elaborează o concepție epistemologică care pune la dispoziția cercetătorului principii și reguli metodologice de călăuză în atingerea adevărului științific [49, p. 24]. În realizarea proiectului edificării unei metafizici științifice, Descartes apelează la exemplul științelor matematice, ceea ce este caracteristic pentru raționalismul modern în general [36, p. 277-296]. Cu scopul de a atinge în metafizică o certitudine caracteristică pentru științele matematice, Descartes elaborează așa numita metodă a îndoielii universale [39, p. 57-83]. Depășind îndoiala universală, filosoful ajunge la o serie de idei evidente și, de aceea, incontestabile, pe care le califică ca înnăscute. O

altă metodă fundamentală pentru edificarea metafizicii științifice, în concepția lui Descartes, este metoda deductivă: ajungând la adevăruri evidente și incontestabile, cu un caracter general, cercetătorul urmează să recurgă la deducerea logică a unor enunțuri mai concrete din aceste adevăruri fundamentale. În abordarea problemei clasificării științelor, Descartes apelează la o comparație originală, conform căreia întregul ansamblu științific, numit adeseori „filosofie”, se identifică cu un arbore a cărui rădăcină este metafizica, tulpina este fizica, iar principalele ramuri sunt mecanica, medicina și morala. Benedict Spinoza, ca și Descartes, încearcă să aplice metodologia matematică în construirea unei filosofii științifice [102, p. 168-171]. Invocând exemplul geometriei, Spinoza începe să-și expună propria concepție filosofică cu definiții și axiome, din care se deduc teoremele, iar deja în baza lor sunt formulate enunțuri cu un conținut descriptiv mai concret. În formularea axiomelor Spinoza se conduce de principiul cartezian al evidenței intelectuale absolute, excluzând, în așa mod, necesitatea demonstrațiilor suplimentare [102, p. 164-168]. Tentativa lui Spinoza de a-și expune propria concepție filosofică într-o manieră „geometrică” urmărește scopul creării unei științe filosofice valide pentru toate timpurile, precum, de exemplu, este geometria lui Euclid. Ca și Descartes, Spinoza elaborează un sistem metafizic care pretinde a fi științific, datorită faptului că operează cu metodologia științifică consacrată. Concepția gnoseologică a raționalistului Gottfried W. Leibniz se formează în rezultatul controversei cu empirismul de formațiune sensualistă. Oponentul lui Leibniz, J. Locke, criticând teoria ideilor înnascute, a lansat principiul conform căruia „nimic nu este în intelect care să nu fi fost mai înainte în simțuri”, la care Leibniz a adăugat - „în afară de intelectul însuși”. Deci, Leibniz susține că intelectul nu poate fi redus în întregime la experiența senzorială, precum se sugera în varianta sensualistă a empirismului, ceea ce prezintă un argument esențial în favoarea raționalismului [102, p. 189-192]. Apelând la deducții și demonstrații de natură rațională, Leibniz a elaborat concepția „monadologică” asupra lumii, care continuă seria marilor sisteme metafizice ale modernității [36, p. 311-323]. Astfel, datorită eforturilor lui Leibniz, care este un apărător al autonomiei rațiunii ca izvor al adevărilor necesare și universale, teoria raționalistă a cunoașterii a primit un nou impuls conceptual-metodologic, deschizând noi perspective pentru dezvoltarea filosofiei metafizice.

Empirismul, continuând linia profilată încă în secolul al XIV-lea în cadrul filosofiei criticiste britanice, nu-și propune ca scop elaborarea sistemelor metafizice, concentrându-se predominant asupra problemelor de ordin gnoseologic și metodologic [12, p. 27-30]. Empirismul se dezvoltă predominant în Marea Britanie, având la bază tradiția nominalistă, care, de asemenea, s-a localizat cu precădere în Anglia [118, p. 157-191]. Francis Bacon, considerat adeseori fondator al empirismului modern, elaborează o serie de concepții gnoseologice și

metodologice novatoare, printre care cele mai importante sunt inductivismul și teoria „idolilor”. Bacon este un adept convins al metodologismului epistemologic, susținând că doar în baza unei metodologii potrivite poate fi atins adevărul scontat. Fiind promotorul „noului organon” al științelor, Bacon afirmă că izvorul principal al adevărului îl constituie experiența. Analiza faptelor experienței și generalizarea lor pe baza inducției deschide calea spre descoperirea legilor în natură [49, p. 6]. Cunoașterea legilor formează izvorul puterii omului, care pe această cale devine stăpân al naturii [258, p. 34-36]. Conform lui Bacon, parcurgerea drumului spre adevăr este împiedicată de o serie de prejudecăți și superstiții („idolii rațiunii”), eliminarea cărora este o condiție necesară a reușitei demersului cognitiv. Bacon adoptă o atitudine negativă față de reflexia metafizică tradițională, pledând pentru o apropiere cât mai mare a demersului științific de natură [258, p. 70-81]. În clasificarea științelor Bacon pornește de la ideea că rațiunea umană include trei componente: memoria, imaginația și intelectul. Filosofia este un rod a intelectului [258, p. 36-44]. Obiectul de studiu al filosofiei include trei probleme: Dumnezeu, natura și omul. Deci, filosofia se împarte în teologia naturală, filosofia naturală și doctrina despre om. Aceste trei domenii de cercetare alcătuiesc „a doua filosofie”, care cuprinde toată știința teoretică, adică reprezintă cunoașterea care descoperă și destăinuiește natura lucrurilor, opunându-se în acest sens „primei filosofii”. „Prima filosofie” (înțelepciune) este o știință a științelor ce întrunește axiomele și principiile generale ale tuturor științelor. Pe lângă sistematizarea principiilor generale ale tuturor științelor, „prima filosofie” prezintă un studiu al categoriilor fundamentale (transcendentaliile). În interpretarea lui Bacon, conceptul „metafizică” nu se identifică cu „prima filosofie”: metafizica este o parte a filosofiei naturale, care studiază cauzele finale.

Problemele de ordin gnoseologic ocupă un loc central în gândirea lui John Locke, întemeietor al sensualismului, care reprezintă o variantă mai radicală a empirismului. În spiritul vremii, Locke postulează importanța primordială a problematicii gnoseologice, invocând faptul că înainte de a ne angaja în procesul cunoașterii, trebuie să ne întrebăm asupra capacităților cognitive ale minții omenești [49, p. 47]. Pe această cale, intelectul uman se transformă în obiectul privilegiat al reflexiei filosofice. Locke desfășoară o critică multidimensională a teoriei ideilor înnascute, ajungând la concluzia că toate cunoștințele pe care le posedă intelectul uman, inclusiv cele matematice și logice, provin din senzații. În pofida sensualismului promovat, concepția gnoseologică a lui Locke denotă o recunoaștere a autonomiei limitate a rațiunii umane, sugerându-se caracterul înnăscut al capacității intelectuale, ceea ce exclude, totuși, vreo referire la conținutul nesenzorial al cunoașterii. George Berkeley, fiind un sensualist consecvent, întemeiază o versiune idealist-subiectivă a empirismului [102, p. 80-94]. Criticând teoria lui Locke despre calitățile „primare” și „secundare”, Berkeley ajunge la concluzia că toate calitățile

„primare” sunt de fapt „secundare”, de aceea existența lucrurilor obiective și independente, în afara minții omenești, nu poate fi demonstrată (antisubstanțialism). Unica formă de existență autentică este senzația. Din aceste considerente, ceea ce nu se percepe - nu există (principiul „esse percipi”). Conform lui Berkeley, noțiunile generale sunt lipsite atât de sens, cât și de conținut [49, p. 64]. Această concluzie submină baza gnoseologică și metodologică a metafizicii raționaliste. Contestarea transcendenței gnoseologice la Berkeley obține forma radicală de negare a existenței obiective. Sensualismul lui J. Locke, în interpretarea oferită de David Hume, a obținut o conotație scepticistă și psihologistă. Hume a supus unei critici fenomenaliste o serie de concepții filosofice consacrate, printre care concepția despre cauzalitate și metodologia inductivistă. Dincolo de aceasta, scepticismul lui Hume a contestat concepția legilor naturii, sugerând că legile sunt doar niște obișnuințe psihologice. Din aceste considerente, ideea cauzalității este o creație fictivă a minții omenești care nu provine din experiența senzorială. Deci, știința și filosofia sunt practic imposibile, deoarece cunoașterea obiectivă presupune precizarea viitorului, adică postularea cauzalității, obiectivitatea căreia este negată de Hume [102, p. 99-108]. Deci, reflexia lui Hume prezintă o formă exemplară de filosofare criticistă de natură empirică, cu înclinații anti-raționaliste și anti-metafizice pronunțate.

Filosofia iluministă, în special în Franța, ca o parte importantă a filosofiei moderne, a lansat o abordare rațională și științifică a aspectelor religioase, a problemelor de ordin social-politic și economic, promovând o viziune seculară asupra lumii și o orientare generală către progres și perfecționare [49, p. 69-88]. Iluminismul exprimă esența modernismului ca paradigmă culturală și axiologică. Iluminismul promovează cunoașterea științifică care trebuie să se bazeze pe rațiunea eliberată de sub jugul autorității bisericești. Pentru filosofii-ilumiști necesitatea dezvoltării cunoașterii nu este dictată de o simplă curiozitate, ci în prima instanță derivă din oportunitatea de a folosi în mod practic cunoștințele, contribuind în așa fel la progresul societății. Deci, pragmatismul gnoseologic și epistemologic obține o susținere sporită în cadrul iluminismului. Din punct de vedere al apartenenței gnoseologice, pentru filosofia iluministă este caracteristică o atașare mai mare față de empirism și materialism, adoptându-se o atitudine predominant negativă vizavi de trecutul metafizic de factură scolastică.

Încercarea de a reafirma proiectul edificării unei metafizici științifice, luând în considerație obiecțiile legitime de natură gnoseologică ale empiriștilor, a fost întreprinsă de Immanuel Kant, promotorul îmbinării constructive a empirismului și raționalismului. Demersul „critic” declanșat de Kant a urmărit determinarea granițelor capacității umane de cunoaștere [111, p. 111-121]. Filosoful german ajunge la concluzia conform căreia cunoașterea obiectivă a realității, calificată ca „obiect în sine” sau „noumen”, este imposibilă. Întrucât obiectul în sine este „dincolo de”

experiența senzorială, realitatea obiectivă reprezintă o transcendență cognitivă. Cunoașterea transcendenței, urmărită în cadrul metafizicii tradiționale, depășește capacitățile cognitive ale omului. În schimb, Kant propune o filosofie (metafizică) științifică de tip „transcendental”, în cadrul căreia, pe o cale apodictică și rațională, se descrie structura capacității de cunoaștere ce se proiectează ontologic asupra lumii fenomenale. Deci, cunoașterea transcendențială, conform lui Kant, întrunește criteriile unei cercetări științifice autentice, dintre care cel mai important criteriu fiind caracterul apodictic al afirmațiilor formulate. Pe această bază Kant își propune crearea unei metafizici științifice, care ar fundamenta toate științele concrete. Așadar, Kant reafirmă concepțiile cognitive și științifice asupra filosofiei pe baza unui sistem epistemologic de sinteză, marcat de reactualizarea raționalismului în contextul avansării științelor empirice. Elaborând un sistem filosofic dualist, Kant a determinat cadrul problematic al filosofiei clasice germane, care s-a dezvoltat pe direcția depășirii opoziției dintre subiectul și obiectul cunoașterii [185, p. 68-99]. Gândirea metafilosofică ulterioară se caracterizează prin încercarea de a crea filosofia științifică în contextul depășirii transcendenței incognoscibile. J. G. Fichte renunță la obiectul în sine în realizarea proiectului elaborării „doctrinei științei” ca filosofie științifică dedusă pe cale apodictică. Fichte lansează o versiune raționalistă a idealismului subiectivist, încercând să deducă în mod necesar obiectul („non-Eu-I”) din subiect („Eu-I”) [185, p. 200-228]. „Doctrina științei” ca filosofie superioară trebuie să stea la baza tuturor științelor concrete. Sub influența romantismului, problema unificării subiectului și obiectului cunoașterii F. W. J. Schelling o rezolvă prin apelarea la dimensiunea intuitivă a cunoașterii transcendentale [109, p. 11-24]. Contribuția principală a lui Schelling constă în postularea identității subiectului și obiectului ca condiție necesară a cunoașterii autentice [185, p. 267-284]. Reafirmarea rațiunii în edificarea ansamblului cunoștințelor științifice se atestă la W. F. Hegel, întemeietor al idealismului absolut [40, p. 181-190]. Hegel este un promotor consecvent al proiectului creării unei filosofii științifice, care ar fi de folos pentru societate, asigurând progresul moral și social-politic. Acceptând relevanța criticilor lansate de empiriști, Hegel ajunge la concluzia că elaborarea unei filosofii științifice este posibilă doar după depășirea modului metafizic de abordare a realității. Conform lui Hegel, filosofia lui Kant este un exemplu elocvent al metafizicii, care se bazează pe „intelect” ca teren al contradicțiilor aparent insurmontabile. Cunoașterea adevărată se asigură prin „rațiune”: „ceea ce este real este rațional, ceea ce este rațional este real”, postulează Hegel. Realismul, ca bază a cunoașterii filosofice, este fundamentat prin postularea unității subiectului și obiectului cunoașterii. Doar pe cale rațională se deschide adevărul suprem și absolut, care se dezvăluie în filosofie ca știință supremă ce stă la baza tuturor științelor concrete [186, p. 433-467]. Caracterul privilegiat al filosofiei științifice derivă din natura cunoașterii filosofice, care

este una rațională, generală, necesară și esențială. Deci adevărul ca expresie a realității nu poate fi irațional, concret și contingent. Astfel, Hegel reafirmă paradigmele cognitivă și științifică, precum și concepția pragmatistă asupra cunoașterii științifice, accentuând dimensiunea pragmatică implicită și a demersului filosofic.

Depășirea filosofiei hegeliene constituie o premiză importantă a filosofiei contemporane. Critica panraționalismului hegelian stă la baza afirmării iraționalismului în filosofia contemporană din secolul al XIX-lea. Funcția cognitivă a filosofiei, insistent promovată de Hegel, este marginalizată, iar proiectul filosofiei științifice devine obiectul unor atacuri critice convergente în filosofia contemporană. Totodată, criza paradigmatelor științifice și cognitive, urmată de pierderea statutului paradigmatic, a fost determinată mai întâi de toate de dezvoltarea prodigioasă a științelor naturii, începând cu secolul al XVII-lea. În acest sens, dezvoltarea perpetuă a științei a determinat profilarea particularităților distinctive ale cunoașterii științifice. Reliefarea formei autentice a demersului științific a dus la o sporire continuă a decalajului dintre știință și filosofie „științifică”. Mai mult decât atât, recunoașterea incomensurabilității metafizicii și științei s-a consolidat și în urma încercărilor zădărnice de a „savantiza” filosofia. Distanțarea filosofiei de știință a determinat postularea specificității filosofiei ca fenomen spiritual deosebit, având, ca urmare, intensificarea fără precedent a discursului metafilosofic în filosofia contemporană începând cu secolul al XIX-lea.

Creșterea autorității cunoașterii științifice corelează cu transformările pozitive de ordin social-economic și tehnologic, ce au avut loc în rezultatul revoluției tehnico-științifice din secolul al XIX-lea. În acest context, știința în secolul al XIX-lea oferă primele „roade” de ordin social-economic și tehnologic, demonstrând incontestabil utilitatea pragmatică și puterea reformatoare a cunoașterii științifice. Deci, știința devine un factor decisiv al progresului tehnologic, care duce la schimbarea spre bine a vieții de zi cu zi. Reliefarea dimensiunii pragmatice a cunoașterii științifice scoate și mai mult în evidență natura abstractă, detașată și nepractică a filosofiei metafizice. Postularea necesității apropiării filosofiei de realitățile vieții, prin renunțarea la forma metafizică a filosofării, conducându-se de exemplul pozitiv al științei, a stat la baza celor mai importante orientări din filosofia contemporană (filosofia vieții, filosofia pozitivistă, antropologia filosofică etc.). Pe această cale concepția pragmatistă de ordin implicit asupra filosofiei, dominantă în perioada modernității, este înlocuită cu concepția de natură explicită, care se rezumă la revendicarea unor efecte practice imediate ale demersului filosofic. Deci, pragmatismul metafilosofic, ce s-a profilat în secolul al XVII-lea, trecând printr-un șir de transformări evolutive, devine – deja în cadrul filosofiei contemporane (mai ales în secolul al XX-lea) - o concepție care explicit postulează necesitatea redimensionării practice a demersului

filosofic. Ca urmare, în metafilosofia contemporană se constituie curentul acționalist-hermeneutic, esența cărui rezidă în renunțarea la ambițiile cognitive și stabilirea obiectivelor interpretative ale filosofiei ca platformă hermeneutică. În același timp, afirmarea concepției utilitariste cu privire la natura demersului filosofic stă la baza lansării unor proiecte pragmatiste radicale precum sunt „consilierea filosofică”, „filosofia pentru copii” [270], [72, p. 22-52], bioetica [121] etc., de asemenea, părți componente ale orientării acționalist-hermeneutice. Consilierea filosofică este menită să clarifice, pe o cale dialogal-analitică, unele aspecte conceptuale marginalizate ale discursului, având o finalitate quasi-psihologică și pragmatică pronunțată. Spre deosebire de consilierea filosofică, în filosofia pentru copii predomină dimensiunea pedagogică a pragmatismului metafilosofic. Astfel, înălțarea filosofiei „practice” [180, p. 478-518], la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, denotă ascensiunea concepției pragmatice asupra naturii și obiectivelor filosofiei, care obține un statut paradigmatic.

Subminarea concepției științifice și cognitive a reactualizat problema determinării esenței și obiectivelor filosofiei [277]. În acest context, în metafilosofia contemporană se lansează o serie de proiecte și programe conceptual-metodologice, care pot fi clasificate în felul următor: a) conservative, esența cărora constă în reafirmarea paradigmelor științifice și cognitive în corelație cu concepția pragmatistă (materialismul dialectic, neokantianismul, fenomenologia transcendentă etc.); b) necognitive de tip parascientific, în care se urmărește limitarea demersului filosofic la funcția de deservire a intereselor științei (pozitivismul clasic, neopozitivismul, raționalismul critic etc.); c) necognitive de tip nescientific, esența cărora constă în postularea finalităților de tip necognitiv ale demersului filosofic, fiind exclusă deservirea intereselor științei (Wittgenstein, Jaspers, Rorty, Derrida etc.).

Lansarea concepțiilor conservative în cadrul filosofiei contemporane semnalează faptul că renunțarea la o paradigmă metafilosofică prezintă un proces treptat. Promovarea paradigmei științifice în filosofia contemporană în mare parte se rezumă la reactualizarea unor sisteme filosofice (gnoseologice și metafizice) clasice ale modernității. Cele mai reușite încercări de a adapta viziunile clasice la noile împrejurări conceptual-teoretice s-au realizat în cadrul neohegelianismului, neokantianismului și neocartezianismului.

Materialismul dialectic este o filosofie neohegelianistă de formațiune materialistă. Filosofia marxistă ca izvor al adevărului suprem a pretins să aibă un caracter științific, din care cauză s-a poziționat ca o concepție valabilă pentru toate timpurile. Dincolo de aceasta, marxismul continuă linia metodologistă a metafilosofiei moderne, elaborând o metodologie „dialectică” universală. Adoptând o formă dogmatică în cadrul filosofiei sovietice, marxismul s-a

transformat într-o variantă contemporană a filosofării de tip scolastic, deoarece funcția principală a demersului filosofic în perioada sovietică s-a rezumat la adaptarea adevărilor „perene” la realitățile social-politice, economice și ideologice noi („ancilla ideologiae”). Deci, sub aspect metafilosofic, marxismul în varianta sovietică (neomarxismul sovietic) prezintă nu altceva decât o rămășiță „reacționară” a proiectului metafilosofic modernist, contrastând pronunțat cu spiritul și logica dezvoltării gândirii metafilosofice contemporane. Sub influența neohegelianismului de formațiune marxistă (sovietică) a fost elaborată și una dintre cele mai recunoscute concepții metafilosofice în sfera academică din spațiul postsovietic, conform căreia filosofia reprezintă o concepție despre lume („Weltanschauung”, „Worldview”, «мировоззрение»). Viziunea conceptual-filosofică („Weltanschauung”) asupra naturii și obiectivelor cunoașterii filosofice a fost elaborată pe câteva direcții (scientistă, ideologică, axiologică etc.). Versiunea scientistă a acestei viziuni conceptual-filosofice („Weltanschauung”) asupra naturii filosofiei conferă acesteia funcția de generalizare și sistematizare a performanțelor științei. În acest context, în metafilosofia sovietică o importanță majoră a obținut problema relației dintre tabloul științific al lumii și tabloul filosofic. Spre deosebire de marxismul sovietic, filosofia academică postsovietică, trecând prin procesul deideologizării, a adoptat o viziune predominant eclectică asupra izvoarelor conceptual-teoretice și ideologice ale filosofiei ca concepție istoric trecătoare despre lume, incluzând aici cunoașterea științifică, reflexia filosofică, arta, tradițiile etc. În acest context, filosofia se transformă într-un demers de prelucrare și de generalizare constructivă a dimensiunii filosofice a tuturor „formelor conștiinței sociale”. Această viziune metafilosofică, conform căreia filosofia este o concepție istorică dominantă despre lume, prezintă, de fapt, o reconstituire modernizată a concepției hegeliene asupra filosofiei, care se resumă la identificarea filosofiei cu spiritul epocii respective.

Conservatismul neokantianismului se rezumă la reactualizarea fundamentalismului metafilosofic, dominant în filosofia modernă, ceea ce presupune postularea faptului că filosofia trebuie să stea la baza tuturor științelor, fiind o cunoaștere superioară de generalitate supremă. Specificitatea neokantianismului, spre deosebire de neohegelianismul materialist, constă în acordarea întâietății ierarhice și cognitiv-axiologice demersului filosofic, care în rezultatul cercetării autonome elaborează concepția despre lume, ce stă la baza științei și nu derivă din știință. Neokantianismul a influențat proiectul metafilosofic al lui Husserl, care constituie o îmbinare a transcendentalismului kantian și gnoseologiei carteziene. Husserl lansează programul de creare a unei filosofii științifice – nenaturaliste și nepsihologice – pe baza metodei fenomenologice, care se va constitui din elemente cognitive de evidență și certitudine absolută, creând, pe această cale, fundamentul imuabil și universal pentru științele concrete.

Neocartezianismul fenomenologic prezintă cea mai fidelă reconstituire a gnoseologiei și metafilosofiei moderniste.

Al doilea grup de concepții metafilosofice – parascientifice de natură necognitivă – prezintă o consecință a înalțării și dominării scientismului, pentru care este caracteristică marginalizarea formelor neștiințifice de cunoaștere, contestându-le valoarea cognitivă. Concepțiile parascientifice pornesc de la ideea că filosofia nu este știință și nu poate fi știință. În cadrul versiunilor radicale ale concepțiilor parascientifice se lansează explicit ideea transformării filosofiei într-o „*ancilla scietiae*”. Întemeietorul acestei concepții metafilosofice este A. Comte. Deși viziunile metafilosofice ale lui Comte sunt controversate, se distinge o linie conceptuală dominantă în considerațiile sale, conform căreia filosofia prezintă o sistematizare și ordonare logică a cunoștințelor științifice, fiind o teorie a științei cu o conotație metodologică [8, p. 114-118]. Această concepție metafilosofică, expusă explicit, este susținută și pe cale implicită de A. Comte prin propriul demers filosofic. De notat că, în concepția lui Comte, sistematizarea nu are forma unei generalizări și prelucrări constructive a performanțelor cunoașterii științifice ca în cazul concepției metafilosofice asupra filosofiei drept „*Weltanschauung*”, ci este o ordonare de factură enciclopedică, asemănătoare cu cea realizată de iluminiștii D. Diderot și D`Alembert. În acest context, se promovează deobicei actualizarea demersului filosofic, care se transformă într-o anexă a științei cu funcții metodologice și educative. Evoluția ulterioară a pozitivismului se caracterizează prin menținerea acestui program metafilosofic, transformându-se practic în filosofia științei. J. S. Mill acordă o mare atenție elaborării metodologiei inductiviste relevante, apelarea la care ar accelera progresul cunoașterii științifice. Neopozitivismul, sub influența atomismului logic, promovează o concepție metafilosofică necognitivă de factură acționalist-hermeneutică, esența căreia constă în negarea funcției tradiționale cognitive a filosofiei și înlocuirea acesteia cu funcția hermeneutică, obiectul interesului filosofiei devenind sensul, iar rezultatul de bază - clarificarea și înțelegerea mai bună a sensului. Dimensiunea acționalistă a acestei abordări metafilosofice marchează caracterul pragmatic al filosofării, care este privită ca o activitate orientată spre un rezultat concret, adică filosofia ca reflexie abstractă se consideră depășită și ineficientă. Abordarea acționalist-hermeneutică este caracteristică în special pentru acele orientări în filosofia contemporană care se înscriu în așa numita „cotitură lingvistică” („*linguistic turn*”). În cazul dat, analiza limbajului constituie strategia metodologică de bază în soluționarea problemelor de ordin filosofic și metafilosofic, limbajul devenind terenul de lucru al filosofului contemporan. Fondatorii abordării acționalist-hermeneutice în metafilosofie sunt ideologii „atomismului logic” – B. Russell și L. Wittgenstein. Procesul filosofării, după Russell, constă în trecerea de la o claritate și precizie insuficientă la o claritate și exactitate mai bună în

urma analizei logice a limbajului [246, p. 5]. O bună parte a problemelor filosofice și metafizice sunt calificate de către Russell ca pseudoprobleme, care apar în urma necunoașterii unor legități ale logicii limbajului sau a „gramaticii filosofice” [246, p. 96]. Afirmând că toate problemele filosofiei tradiționale (metafizica) sunt lipsite de sens, Wittgenstein prescrie filosofiei o dimensiune acționalistă, evitând, în așa mod, „sfârșitul” filosofiei, care nu trebuie să fie o teorie sau doctrină, ci o activitate practică ce urmărește clarificarea logică a gândurilor (propozițiilor) [124, p. 55]. Aceste considerații metafilosofice au stat la baza cadrului conceptual-metodologic al întregii filosofii analitice [105, p. VIII]. Concepțiile metafilosofice lansate de atomismul logic au obținut o nouă interpretare în cadrul pozitivismului logic (Cercul de la Viena, Școala Lvov-Varșovia ș. a.). Liderul Cercului de la Viena, Moritz Schlick, promovează concepția necognitivă asupra naturii demersului filosofic, afirmând că filosofia nu este știință, de aceea nu poate exista o filosofie adevărată sau falsă [244, p. 69]. Conform lui Schlick, filosofia este un demers special care face posibilă depistarea și determinarea sensului propozițiilor. Prin intermediul filosofiei propozițiile se explică, prin intermediul științei ele se verifică. De acum încolo filosofia, după Schlick, se va reduce la căutarea și însușirea sensului [244, p. 74]. Clarificarea logică a limbajului urmărește scopul creșterii certitudinii cunoașterii științifice prin intermediul scutirii științei de încărcătura metafizică. Așadar, concepțiile parascientifice de factură necognitivă postulează o corelație strânsă a filosofiei cu știința, contestând, în spirit scientist, dimensiunea cognitivă a filosofiei, care trebuie să se transforme într-un demers hermeneutic sau metodologic cu obiectivul promovării, în mod direct sau indirect, a cunoașterii științifice.

Al treilea grup de concepții metafilosofice contemporane – nescientifice de factură necognitivă - se caracterizează prin detașare de scientism și sublinierea autonomiei demersului filosofic. Depășirea neopozitivismului în cadrul filosofiei analitice a determinat elaboarea unor programe metafilosofice nescientifice, marcate de dominarea metodologiei și problematicei lingvistice. La temelia acestei cotituri metafilosofice de proporții stă concepția lingvistico-filosofică a lui Wittgenstein din perioada târzie. Viziunea lui Wittgenstein asupra filosofiei obține o conotație pragmatică mai pronunțată. Demersul filosofic, în concepția lui Wittgenstein, are menirea să identifice capcane lingvistice și conceptuale, depistând „unele erori de interpretare ce minează teoriile noastre metafizice” [123, p. 24]. Filosofia trebuie să clarifice neînțelegerile conceptuale, eliberând, în așa mod, intelectul de nonsensuri ascunse, de confuzii și imagini greșite [123, p. 149-156]. Rolul filosofiei este preponderent critic, iar rezultatul demersului filosofic este unul terapeutic și nicicum cognitiv [123, p. 160]. Deci, considerațiile metafilosofice ale lui Wittgenstein II se înscriu în orientarea acționalist-hermeneutică, devenită dominantă în gândirea metafilosofică din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În spiritul

filosofiei limbajului comun sunt realizate studiile metafilosofice ale lui G. Ryle, care susține că problemele filosofice apar în rezultatul greșelilor „categoriale”. Filosofia, în concepția lui Ryle, nu prezintă un demers cognitiv, de aceea scopul ei nu constă în stabilirea adevărilor absolute. Funcția filosofiei se rezumă la analiza limbajului cu scopul clarificării conceptelor, indicând, pe această cale, abordările necritice ale unor probleme tradiționale metafizice [245, p. 9-10]. Obiectul și instrumentele filosofării sunt oferite de limbajul ordinar. Întrucât conceptele se împart în diferite „categorii logice”, constituind „geografia logică” a limbajului, „încurcarea” categoriei logice prin plasarea unei noțiuni în categoria greșită cauzează apariția contradicțiilor, care stau la baza paradoxurilor și problemelor filosofico-metafizice [245, p. 19-20].

Linia necognitivă de factură nescientifică se promovează și în cadrul filosofiei postmoderne [90, p. 351-360]. Una dintre caracteristicile marcante ale postmodernismului constă în antiscientismul pronunțat. Critica scientismului a subminat concepția conform căreia cunoașterea autentică se realizează doar pe cale științifică, admițându-se astfel formele complementare ale cogniției, printre care arta și filosofia [289]. Deconstructivismul, fondatorul căruia este J. Derrida, ca bază tehnico-metodologică a poststructuralismului, continuă linia necognitivă și antimetafizică a metafilosofiei contemporane. Filosofia ca deconstrucție se rezumă la scoaterea în evidență a elementelor metafizice în discursul cultural. Ca urmare a realizării obiectivelor deconstrucției, filosofia se transformă într-o practică critico-hermeneutică fără funcții cognitive tradiționale. În același timp, însăși filosofia deconstructivistă urmează să devină un obiect legitim al deconstrucției, fiind în mod inevitabil un rod al metafizicii [131, p. 32]. O lucrare exemplară de abordare sistematică a problematicii metafilosofice într-un spirit postmodernist este monografia poststructuraliștilor francezi G. Deleuze și F. Guattari *Ce este filosofia?* (1992). Filosofia este definită ca „artă de a formula, inventa, confecționa conceptele” [201, p. 6], fiind un rezultat al „morții Înțeleptului” în civilizația antică greacă [201, p. 6-7]. Conceptele sunt idei fundamentale ale unui sistem filosofic, precum, de exemplu, substanța la Aristotel, *cogito*-ul cartezian, monada la Leibniz, aprioric-ul kantian etc. O altă noțiune metafilosofică importantă a studiului în cauză este conceptul de „imanență”, sau „plan de gândire”, definit de autori ca mod istoric de gândire (de exemplu, contemplarea în antichitate, reflexia în modernitate, comunicarea în contemporaneitate). Planul imanenței distinge în haosul gândirii conceptele relevante pentru a determina o formă de filosofie [201, p. 136]. Concepția metafilosofică a lui Rorty, ca reprezentant de vază al neopragmatismului postmodernist, constă în identificarea filosofiei cu o „conversație edificatoare”: „Scopul filosofiei edificatoare este mai degrabă păstrarea conversației decât găsirea unui adevăr obiectiv” [159, p. 377]. Conform lui Rorty, filosofia nu este și nu poate fi o disciplină academică. Totodată, filosofia edificatoare, în

profida caracterului său neacademic, nu implică „sfârșitul” filosofiei [159, p. 179]. Deci, filosofia, după Rorty, trebuie să îndeplinească funcții critico-hermeneutice cu o ancorare pronunțată în sfera social-politică și culturală [252, p. 266].

Deși pragmatismul s-a transformat într-un pilon al culturii contemporane, afirmarea paradigmei pragmatiste întâmpină unele greutăți conceptual-metodologice și axiologice [280]. În ciuda încercărilor insistente de a realiza proiectul praxiologic, filosofia contemporană, în special cea academică, contrastează în continuare cu spiritul pragmatist al societății occidentale. În acest context, în cadrul gândirii metafilosofice contemporane se atestă o continuă reluare a concepției nepragmatiste asupra filosofiei ca fenomen spiritual. Apologia viziunii nepragmatiste actualizate are la bază câteva premize importante. În primul rând, distanțarea filosofiei de știință a scos în evidență natura specială a acestui demers intelectual, punându-se sub îndoială valoarea cognitivă a filosofiei. În al doilea rând, critica scientismului a demonstrat importanța „vitală” a formelor de cunoaștere neștiințifică în profida caracterului nepragmatic al acestora. În al treilea rând, tematizarea filosofică a ființei umane a ilustrat importanța majoră a dimensiunii spirituale. Deci, curentul nepragmatist în metafilosofia contemporană scoate în evidență „utilitatea” de alt gen a filosofiei ca teren al manifestării spiritului uman, relevând „folosul” pedagogico-educativ al filosofiei. În acest caz, starea de lucruri în ceea ce ține de concepția pragmatistă nu poate fi caracterizată univoc, deoarece, pe de o parte, concepția pragmatistă se afirmă, întâmpinând rezistență din partea paradigmei „vechi”, pe de altă parte, concepția pragmatistă trece printr-o etapă de criză, deoarece dincolo de revendicările pragmatiste, discursul metafilosofic nu a dat dovadă de o ilustrație convingătoare a unor asemenea „mostre” filosofice. Este cert faptul că însăși apologia nepragmatistă a filosofiei prezintă o dovadă indirectă a dominării unor viziuni metafilosofice noi.

Astfel, analiza **diacronică** s-a axat pe evoluția de tip conceptual-metodologic a gândirii metafilosofice, elucidând transformarea ideii de filosofie în formele implicită și explicită, care a dus la modificarea filosofării în general și a metodologiei filosofice în particular. Formarea filosofiei în Grecia antică presupune configurația în care paradigmele metafizică, cognitivă, științifică și nepragmatistă se suprapun și constituie un ansamblu organic, ceea ce înseamnă că nici o concepție paradigmatică dintre cele menționate nu poate exista izolat. Și aceasta deoarece metafizica ca formă a filosofiei implică un program cognitiv care se realizează pe baza unei cunoașteri raționale și, de aceea, științifice. Iar întrucât dimensiunea pragmatică a cunoașterii sistematice încă nu s-a manifestat, „utilitatea” filosofiei se reducea la implicații etico-religioase. Aceste paradigme originare constituie o teorie metafilosofică sintetică, care poate fi desemnată ca **meta-paradigmă clasică**, deoarece cuprinde o etapă reprezentativă a filosofiei occidentale. Deci, încercarea de a examina rațional și sistematic transcendența, fără o impunere pragmatică,

constituie esența fenomenului filosofiei la apariția acesteia, fiind un produs exclusiv al civilizației antice grecești.

Ca și știința, filosofia, înainte de a se constitui, a trecut prin așa numita etapă a „proto-filosofiei”. Spre deosebire de civilizația greacă antică, în celelalte culturi antice, în special de origine orientală, etapa proto-filosofică așa și nu a fost depășită. În acest context, în istoria occidentalizată a filosofiei se apelează tradițional la sintagma „filosofie orientală”, prin care se recunoaște, de fapt, filosoficitatea acestor reflexii oferite de gânditorii orientali. În pofida similitudinilor evidente, aceste versiuni ale reflexiei constituie, de fapt, niște forme alternative de abordare abstract-speculativă a realității, de aceea concepțiile metafizico-religioase orientale, în termenii culturii europene, trebuie să fie catalogate ca quasi-filosofii. Pe lângă formele „neortodoxale” de filosofare caracteristice pentru așa-numita proto-filosofie, în istoria filosofiei occidentale, deja după constituirea fenomenului filosofiei, au avut loc unele „devieri” de la linia generală de filosofare, ceea ce nu a cauzat, totuși, dispariția filosofiei în sensul tradițional occidental al conceptului [85]. Exemplul cel mai elocvent îl oferă filosofia medievală, care, în unele perioade, atât explicit, cât și implicit a promovat o formă „deviantă” de filosofare, prin subminarea raționalismului și funcției cognitive a demersului filosofic.

Specificitatea filosofiei contemporane nu rezidă în reactualizarea progresistă a metaparadigmei clasice, ci în elaborarea unei concepții metafilosofice noi, care în secolul al XX-lea a obținut un statut paradigmatic. Esența modelului paradigmatic contemporan constă în elaborarea paradigmelor nemetafizică, necognitivă, nescientifică și pragmatistă. În discursul metafilosofic actual a devenit dominantă versiunea hermeneutico-praxiologică a modelului paradigmatic contemporan. Aceste paradigme alternative constituie un ansamblu organic, formând o paradigmă sintetică contemporană, sau **meta-paradigmă contemporană**. Programul metafilosofic al metaparadigmei contemporane este în curs de realizare la ora actuală. De aceea, astăzi, încă este prematur să vorbim despre o filosofie neclasică, adică despre o filosofie care realizează integral „programul de cercetare” al paradigmelor nemetafizică, necognitivă, nescientifică și pragmatistă. Metafilosofia contemporană, din punct de vedere explicit, elaborează un model neclasic, dar din punct de vedere implicit, denotă o legătură strânsă cu modelul clasic de filosofare. De aceea, paradigma sintetică contemporană este doar explicit o metaparadigmă neclasică. Deconstrucția matricei clasice de filosofare încă nu s-a realizat până la capăt, ceea ce denotă faptul că gândirea metafilosofică contemporană marchează o etapă de tranziție de la modelul clasic spre cel neclasic. Iar întrucât majoritatea proiectelor anti-metafizice și necognitive ale metafilosofiei contemporane nu au fost puse în practică, filosofia contemporană, din perspectiva conținutului său ideatic, poate fi considerată ca o înșiruire de

programe metafилософice nerealizate. La ora actuală, filosofia este în căutarea propriei identități, care s-ar deosebi de identitatea tradițională. Din aceste considerente are loc o intensificare fără precedent a discursului metafилософic. Criza identității filosofice a fost aprofundată și de încheierea luptelor ideologice [265, p. 6-26]. Gândirea metafилософică contemporană a formulat definiția negativă a filosofiei viitorului, fără a trasa bine calea spre acest viitor.

Analiza **sincronică** se abstractizează de conținutul concret al paradigmatelor metafилософice, concentrându-se asupra formei „pure” și organizării „transcendentale” a evoluției metafилософiei, având ca rezultat reliefaarea unor structuri și etape repetitiv-ciclice, care sunt comune tuturor paradigmatelor metafилософice analizate sub aspect dinamic [283]. Realizând analiza sincronică a evoluției paradigmatică a gândirii metafилософice, ajungem la următoarele constatări și generalizări:

1. într-un context istorico-filosofic potrivit, concepțiile metafилософice trec prin următoarele etape: etapa preparadigmatică, etapa paradigmatică, criza paradigmei metafилософice, pierderea statutului paradigmatic (tranziția de la o paradigmă la alta);

2. la diferite etape istorice o concepție metafилософică poate avea statutul paradigmatic și neparadigmatic. Statutul neparadigmatic presupune două configurații diferite: a) o concepție metafилософică este neparadigmatică la etapa preparadigmatică; b) o concepție metafилософică este neparadigmatică la etapa postparadigmatică, adică după ce și-a pierdut statutul respectiv;

3. doar o parte a concepțiilor metafилософice lansate vor obține, în cele din urmă, un statut paradigmatic, deoarece în permanență se formulează concepții care sunt neparadigmatice *apriori*, adică în principiu, întrunind o serie de caracteristici care zădărnicesc obținerea ipotetică a statutului paradigmatic;

4. constatarea faptului că o viziune metafилософică este neparadigmatică în principiu depinde de soluționarea problemei criteriilor filosoficității, de aceea, atâta timp cât nu au fost identificate criteriile generale ale filosoficității, toate concepțiile neparadigmatice, ce nu au ajuns la etapa paradigmatică, trebuie să aibă un statut preparadigmatic, deoarece nu este exclusă situația în care una dintre aceste concepții va obține o recunoaștere paradigmatică;

5. etapa preparadigmatică presupune două situații premergătoare: a) concepția metafилософică preparadigmatică nu este precedată de o viziune paradigmatică, iar cadrul formării ei este marcat de rivalitatea diferitor viziuni metafилософice, soldându-se cu recunoașterea generală a unor concepții în detrimentul altora (de exemplu, concepțiile metafizică, cognitivă și științifică, devenind concepții paradigmatică, nu au avut „premergători” paradigmatici); b) concepția metafилософică preparadigmatică vine să înlocuiască o viziune paradigmatică;

6. înlocuirea unei viziuni metafilosofice cu alta presupune următoarele momente: I) apariția viziunii preparadigmatică în forma de critică a concepției paradigmatică dominante, fără a se opune explicit acestei paradigme; II) criza concepției paradigmatică, care este marcată, de obicei, de încercări active și, pe alocuri, disperate de a „salva” paradigma veche, viziunea preparadigmatică fiind dezvoltată accelerat în această perioadă; III) recunoașterea treptată a relevanței și validității concepției preparadigmatică, prin contrapunerea viziunii paradigmatică, ceea ce este identic cu obținerea treptată a statutului paradigmatic; acest proces este marcat de apariția unui număr crescând de filosofi proeminenți care formulează în mod explicit conținutul și sarcinile viziunii metafilosofice noi;

7. declinul paradigmei se începe în perioada crizei concepției metafilosofice cu conștientizarea faptului că ideea de filosofie promovată prin paradigma respectivă nu este una relevantă, ceea ce rezultă din suprapunerea factorilor intafilosofici și factorilor de ordin extrafilosofic (știință, religie, politică etc.);

8. trăsături distinctive ale crizei paradigmei metafilosofice:

- conștientizarea clară a lacunelor proiectului metafilosofic respectiv;
- lansarea unor concepții metafilosofice de alternativă;
- sporirea „siguranței” conceptual-metodologice a paradigmei vechi, ceea ce implică elaborarea unor sisteme apologetice de o complexitate crescândă, menite să facă față noilor atacuri împotriva paradigmei;

9. coexistența concepțiilor metafilosofice alternative implică două procese paralele: pe de o parte, scade intensitatea reînnoirii și capacitatea adaptării concepției vechi, iar pe de altă parte, crește intensitatea tentativelor de dezvoltare a concepției metafilosofice alternative;

10. creșterea complexității sistemelor filosofice cu scopul de a realiza programul metafilosofic derivă din avansarea atacurilor oponentilor concepției metafilosofice respective, constituind esența **progresului filosofiei**;

11. constatarea progresului filosofic este relevantă doar în contextul realizării unei paradigme metafilosofice, de aceea, instaurarea unei paradigme alternative schimbă inevitabil criteriul progresului reflexiei filosofice la etapa respectivă;

12. instaurarea unei paradigme metafilosofice noi implică transformarea demersului filosofic din punct de vedere al conținutului (problematica) și din punct de vedere al formei de practicare (metodologie);

13. imediat după instaurarea unei paradigme noi, predomină tematica metafilosofică, deoarece programul de reformare a filosofiei necesită adaptări și precizări conceptual-metodologice;

14. paradigma nouă, ce vine în locul celei vechi la etapa tranziției, este mai adaptată la realitățile culturale și intelectuale respective, obținând o susținere crescândă din partea comunității filosofice, reprezentată, de obicei, de o nouă generație de filosofi;

15. tranziția de la o paradigmă la alta este un proces treptat de schimbare a percepției filosofiei în comunitatea filosofică și intelectuală: procesul renunțării generale la o paradigmă durează un timp relativ îndelungat, ceea ce se explică, mai întâi de toate, prin faptul că filosofia, ca fenomen spiritual, este profund ancorată în propria ei istorie, condiționând un conservatism pronunțat al mentalității filosofice; dincolo de aceasta, filosofia, nefiind o formă de creație intelectuală empiric verificabilă, se caracterizează prin oferirea importanței deosebite adevărului bazat pe autoritate, în pofda faptului că filosofia este cea mai „liberă” formă de gândire;

16. transformarea paradigmatică a metafilosofiei are un caracter evolutiv și treptat, fără „salturi” și „răsturnări” bruște; transformările mutaționiste și revelațiile revoluționare se produc doar în conștiința unui număr restrâns de filosofi, autori ai concepției metafilosofice noi, fiind o caracteristică indispensabilă a creației intelectuale, nu și a afirmării concepției metafilosofice;

17. cadrul problematic al paradigmei metafilosofice noi diferă semnificativ de cel precedent, de aceea problemele tradiționale sunt declarate drept pseudo-probleme, iar fundamentul metodologic anterior se consideră, de obicei, depășit și irelevant;

18. schimbarea paradigmei metafilosofice duce la „reclădirea” istoriei filosofiei, determinând transformarea tendențioasă a istoriei filosofiei, ca o implicație inevitabilă a constituirii unei imagini noi asupra filosofiei.

Astfel, distingerea mecanismului transformării gândirii metafilosofice prin elucidarea „logicii” evoluției formei „pure” a filosofiei prezintă într-o altă lumină devenirea gândirii filosofice, demonstrând potențialul cognitiv și euristic înalt al abordării paradigmatică în cercetările istorico-metafiosofice. În acest context, o concluzie importantă rezidă în recunoașterea faptului că promovarea viziunilor perimate în contextul dominării unei paradigme alternative condiționează marginalizarea concepției filosofice respective. De exemplu, concepția filosofică a lui L. Bлага, fiind o versiune reînnoită a monadologiei lui Leibniz [13], reprezintă un model de realizare a programului metaparadigmei clasice, în timp ce versiunea originală a existențialismului elaborată de E. Cioran [23] rezonază cu metafilosofia contemporană prin contururile antimetafizice și antiscientiste, ceea ce explică, în fond, notorietatea incomparabilă în Europa a acestor doi mari gânditori români.

Analiza paradigmatică a „logicii” evoluției gândirii metafilosofice oferă o nouă perspectivă în tratarea subiectelor tradiționale de ordin metafiosofic. În acest context, au fost conturate unele „soluții” inedite care vizează următoarele probleme: incommensurabilitatea tradițiilor filosofice,

evoluția cadrului problematic al filosofiei, problema progresului în filosofie, problema criteriilor „validității” concepției filosofice etc. Reconsiderarea ansamblului problematic al metafilosofiei denotă valoarea metodologică a modelului prezentat de înfățișare a evoluției gândirii metafilosofice, fiind un argument în plus în favoarea importanței dimensiunii istorice în tratarea tematicii metafilosofice. În contextul elaborării modelului dezvoltării metafilosofiei este important să invocăm exemplul edificator al epistemologiei, în cadrul căreia au fost lansate mai multe „aproximații” istorice ale creșterii cunoașterii științifice, ceea ce înseamnă că modelul paradigmatic propus este doar un prototip al unui mecanism complex al evoluției „cunoașterii” metafilosofice, implicând cercetări suplimentare în acest domeniu.

Așadar, în cadrul investigației efectuate a fost soluționată **problema științifică importantă a cercetării** care rezidă în fundamentarea logico-metodologică a relevanței abordării istorice în general și a modelului paradigmatic în particular pentru studiul metafilosofic disciplinar, având ca rezultat evidențierea paradigmei metafilosofiei dominante pe parcursul istoriei pe baza aparatului conceptual-metodologic congruent, în vederea întregirii și consolidării epistemologice a procesului general al disciplinarizării metafilosofiei contemporane. Soluționarea problemei menționate a fost posibilă prin confirmarea **ipotezei de lucru**, ceea ce s-a realizat prin relevarea și cercetarea tendințelor și orientărilor de natură tacită și nearticulată în cadrul gândirii metafilosofice, din perspectivele diacronică și sincronă, la nivel de formă și conținut, constituind, pe tot parcursul devenirii sale, matricea conceptual-metodologică și problematică a gândirii filosofice. Pentru aceasta, în prealabil, au fost determinate instrumentele conceptual-teoretice și logico-metodologice relevante pentru elaborarea unei reconstrucții adecvate a evoluției concepțiilor metafilosofice pe tot parcursul devenirii istorice, în așa mod fiind asigurată avansarea pe calea disciplinarizării studiilor metafilosofice contemporane. Favorizarea cercetării istorice a urmărit obiectivul consolidării științificității raționamentelor, evaluărilor și concluziilor formulate, ceea ce presupune obținerea unui tablou mai obiectiv și amplu asupra esenței și destinației filosofiei ca fenomen. Astfel, **scopul cercetării** a fost atins, în condițiile în care s-a efectuat examinarea evoluției concepțiilor metafilosofice pe baza abordării paradigmatică în contextul asigurării disciplinarizării studiului metafilosofic, soldată cu relevarea și caracterizarea paradigmei metafilosofiei pe tot parcursul devenirii istorice. Reconstrucția gândirii metafilosofice, exemplificată prin studiul istorico-metafiosofic, a demonstrat, fără ambiguități, valoarea cognitivă, conceptual-metodologică, euristică și disciplinară a **reorientării istorice a metafilosofiei** ca abordare de bază în tratarea problematicii metafilosofice.

3.5. Concluzii la capitolul 3

1. Din analiza paradigmatică, care are drept scop elaborarea nivelului teoretic al istoriei metafilosofiei, fiind aplicată asupra viziunilor metafilosofice implicite și explicite, lansate de-a lungul istoriei, rezultă identificarea concludentă a unui șir de concepții metafilosofice paradigmatică și neparadigmatică în istoria gândirii metafilosofice, începând cu perioada antică și finisând cu filosofia contemporană, ceea ce denotă eficiența și validitatea logico-metodologică a abordării paradigmatică, precum și relevanța și congruența aparatului conceptual-teoretic elaborat.

2. Din perspectiva diacronică, analiza paradigmatică a identificat paradigmele metafizică și nemetafizică, științifică și nesciintifică, cognitivă și necognitivă, pragmatistă și nepragmatistă, care corelează cu evoluția gândirii filosofice, oferind o serie de explicații conceptual-metodologice complementare cu un potențial euristic înalt.

3. Concepțiile paradigmatică se află într-o legătură strânsă, ceea ce asigură o sincronizare cronologică și conceptual-metodologică în obținerea sau pierderea statutului paradigmatic. Sincronizarea concepțiilor paradigmatică fundamentează suprapunerea lor din care derivă constituirea unor suprastructuri conceptual-metodologice complexe. Aceste conglomerate de concepții paradigmatică constituie teorii metafilosofice sintetice, care pot fi desemnate ca meta-paradigme. În istoria metafilosofiei s-au format două metaparadigme – clasică, care cuprinde concepțiile metafizică, cognitivă, științifică și nepragmatistă, și neclasică (contemporană), care cuprinde concepțiile nemetafizică, necognitivă, nesciintifică și pragmatistă.

4. Analiza paradigmatică de factură sincronică scoate în evidență un alt profil al gândirii metafilosofice prin identificarea și caracterizarea formei „pure” a filosofiei, având ca rezultat reliefarea unor structuri și etape repetitiv-ciclice, care sunt comune tuturor paradigmatelor metafilosofice analizate, independent de conținutul ideatic al acestora. Relevarea acestor structuri și tendințe demonstrează potențialul cognitiv și euristic înalt al abordării paradigmatică în cercetările istorice.

5. Evidențierea și examinarea etapelor evoluției unei concepții paradigmatică denotă legături latente strânse între concepția metafilosofică și cadrul problematic și conceptual-metodologic al sistemului filosofic.

6. Bazându-se pe caracterul repetitiv al acestor contururi structurale ale evoluției gândirii metafilosofice, devine posibilă o anticipare relevantă a viitorului filosofiei cu o probabilitate relativ înaltă. Dincolo de aceasta, abordarea paradigmatică oferă un teren hermeneutic favorabil pentru înfățișările interpretative concludente ale situației actuale în filosofie, pornind de la metaparadigma contemporană în gândirea metafilosofică.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Problema științifică importantă soluționată în cercetare rezidă în fundamentarea logico-metodologică a relevanței abordării istorice în general și a modelului paradigmatic în particular pentru studiul metafilosofic disciplinar, având ca rezultat evidențierea paradigmelor metafilosofiei dominante de-a lungul istoriei pe baza aparatului conceptual-metodologic congruent, în vederea întregirii și consolidării epistemologice a procesului general al disciplinarizării metafilosofiei contemporane.

În urma cercetării efectuate în prezenta lucrare, putem formula următoarele **concluzii** de substanță și generalizări:

1. Examinarea și evaluarea studiilor metafilosofice disciplinare și explicite, realizate predominant în cadrul filosofiei analitice, denotă o **marginalizare substanțială a dimensiunii istorice a gândirii metafilosofice**. Din această cauză, proiectul disciplinarizării studiilor metafilosofice, lansat în anii '70 ai secolului al XX-lea, semnaleză și astăzi curențe logico-metodologice semnificative, ceea ce constituie, în viziunea noastră, obstacolul principal în calea aducerii discursului metafilosofic la forma unei discipline academice de factură filosofică [277]. Din aceste considerente, se impune necesitatea elaborării unui studiu istorico-metafilosofic sistematic ca condiție indispensabilă a realizării unei abordări științifice a problemei naturii filosofiei [275].

2. Constatarea relevanței efectuării unui studiu istoric asupra evoluției gândirii metafilosofice ca element constitutiv al disciplinarizării discursului metafilosofic implică edificarea nivelului teoretic al cercetării preconizate, ceea ce presupune elaborarea aparatului conceptual ajustat și identificarea metodologiei valide [288]. În baza determinării formelor, tipurilor și nivelurilor discursului metafilosofic, examinării metodologiei istorico-filosofice existente și valorificării modelelor de înfățișare a creșterii cunoașterii științifice, am constatat relevanța **modelului paradigmatic** pentru studiul istorico-metafilosofic prin elaborarea conceptului de **paradigmă metafilosofică** [273], [287].

3. Aplicarea analizei paradigmatică în realizarea reconstrucției istorice a gândirii metafilosofice și determinarea temeiurilor diferențierii și clasificării concepțiilor metafilosofice permite evidențierea **paradigmelor metafilosofiei**: metafizică și nemetafizică, științifică și nesciențifică, cognitivă și necognitivă, pragmatistă și nepragmatistă, care corelează cu evoluția gândirii filosofice, oferind explicații conceptual-metodologice complementare cu un potențial euristic înalt [272], [277], [279].

4. Din suprapunerea sincronizată a concepțiilor paradigmatică derivă formarea unor suprastructuri conceptual-metodologice complexe. Aceste grupări de concepții paradigmatică constituie teorii metafilosofice sintetice, care pot fi desemnate ca **meta-paradigme**. În așa mod, se reliefează două metaparadigme: **clasică**, care cuprinde concepțiile metafizică, cognitivă, științifică

și nepragmatistă, și **neclasică** (contemporană), care cuprinde concepțiile nemetafizică, necognitivă, nescientifică și pragmatistă.

5. În rezultatul analizei sincronice a evoluției gândirii metafilosofice se conturează unele soluții inedite ale problemelor metafilosofice majore: incomensurabilitatea tradițiilor filosofice, evoluția cadrului problematic al filosofiei, problema progresului în filosofie, problema criteriilor „validității” concepției filosofice etc.

6. Examinarea **mecanismului evoluției gândirii metafilosofice** s-a soldat cu evidențierea etapelor repetitiv-ciclice, cuprinzând etapele preparadigmatică, paradigmatică și postparadigmatică. S-a constatat că transformarea paradigmatică a metafilosofiei are un caracter evolutiv și treptat, fără „salturi” și „răsturnări” bruște; transformările mutaționiste și revelațiile revoluționare se produc doar în conștiința unui număr restrâns de filosofi, autori ai concepției metafilosofice noi [287].

Așadar, **avantajul elaborărilor** propuse constă în realizarea investigațiilor prin valorificarea dimensiunii istorice a gândirii metafilosofice, asigurând o avansare conceptual-metodologică semnificativă în direcția disciplinarizării metafilosofiei. **Noutatea și originalitatea științifică** a elaborărilor propuse rezidă în determinarea paradigmelor metafilosofiei și elucidarea mecanismului evoluției metafilosofiei, oferind o platformă comprehensiv-euristică favorabilă pentru reconsiderarea și completarea istoriei filosofiei în baza evidențierii tendințelor și legităților imanente. **Impactul** elaborărilor propuse asupra dezvoltării științelor filosofice constă în consolidarea logico-metodologică (disciplinară) a studiului metafilosofic prin elaborarea reconstrucției gândirii metafilosofice.

În conformitate cu concluziile expuse, propunem următoarele **recomandări**:

1. Dezvoltarea cercetărilor metafilosofice contemporane implică în continuare o aprofundare a investigațiilor metodologice inițiate în prezenta lucrare, care ar concretiza și ar lărgi aparatul conceptual-metodologic deja elaborat.

2. Reconstrucția istorică, efectuată în prezenta lucrare, nu pretinde a cuprinde tot ansamblul ideatic al metafilosofiei occidentale, fapt care impune necesitatea realizării în continuare a unor studii istorico-metafiosofice mai ample și detaliate.

3. Modelul evoluției gândirii metafilosofice propus constituie o primă aproximație a mecanismului transformării viziunilor metafilosofice, de aceea recomandăm dezvoltarea cercetărilor de perspectivă în direcția elaborării unui model optimal de descriere a dezvoltării gândirii metafilosofice, apelând la experiența epistemologiei contemporane.

4. Evidențierea curențelor logico-metodologice ale abordărilor metafilosofice tradiționale denotă relevanța elaborării cursului universitar cu denumirea „Metafilosofie”, ca o completare conceptual-metodologică mai avansată a „propedeuticii filosofice”.

BIBLIOGRAFIE

1. Afloroaei Șt. Cum este posibilă filosofia în Estul Europei. Iași: Polirom, 1997. 287 p.
2. Aristotel. Metafizica. București: Humanitas, 2007. 539 p.
3. Aron R. Introducere în filosofia istoriei. București: Humanitas, 1997. 511 p.
4. Augustin. Solilocvii. Despre natura binelui. Despre lupta creștină. Cluj Napoca: Editura „Dacia”, 2003. 296 p.
5. Bachelard G. Dialectica spiritului științific modern. Vol. I. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 388 p.
6. Bachelard G. Dialectica spiritului științific modern. Vol. II. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 561 p.
7. Bagdasar N., Herseni Tr., Bărsănescu S. Volumul V. Filosofia românească de la origini până astăzi. București: Tiparul Universitar, 1941. 806 p.
8. Bagdasar N. Teoria cunoștinței. București: Editura Univers Enciclopedic, 1995. 364 p.
9. Bălan S. Între istorie și filosofie. Sistemul lui R. G. Collingwood. București: Editura Academiei Române, 2009. 204 p.
10. Benea C. Modelarea explicației științifice. Cluj-Napoca: Agronaut, 2005. 250 p.
11. Biemel W. Heidegger. București: Humanitas, 1996. 205 p.
12. Biriș I. Conceptele științei. București: Editura Academiei Române, 2010. 364 p.
13. Blaga L. Diferențialele divine. București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1940. 212 p.
14. Bobână Gh. Cercetări în domeniul istoriei filosofiei în Republica Moldova. În: Revista de filosofie, sociologie și științe politice, 2008, nr. 3 (148), p. 5-10.
15. Bobână Gh. Filosofia antică. Curs de prelegeri. Partea I. Chișinău: Biotehdesign, 2012. 126 p.
16. Bobână Gh. Filosofia antică. Curs de prelegeri. Partea II. Chișinău: Biotehdesign, 2013. 150 p.
17. Bobână Gh. Filosofia Evului Mediu. I. Patrística. Curs de prelegeri. Chișinău: Biotehdesign, 2014. 199 p.
18. Bobână Gh. Filosofia Evului Mediu. II. Scolastica. Curs de prelegeri. Chișinău: Biotehdesign, 2015. 198 p.
19. Bobână Gh. Valențe ale științei filosofice în Republica Moldova din a doua jumătate a secolului al XX-lea. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2012, nr. 3, p. 212-222.
20. Boboc Al. Cunoaștere și comprehensiune. Hermeneutica și științele umane. București: Editura Paideia, 2001. 280 p.
21. Boboc Al. Filosofia contemporană în texte alese și adnotate. Partea a II-a. București: Tipografia Universității din București, 1990. 526 p.

22. Botez A. Dialectica creșterii științei: o abordare epistemologică. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 227 p.
23. Botez A. Gânditorii români în filosofia vieții (trăirism: Nae Ionescu, Emil Cioran și Mircea Vulcănescu). În: Revista de Filosofie, 2012, Tomul LIX, iulie-august, p. 567-583.
24. Braga M. Pragmatismul lui John Dewey și pedagogia americană. În: Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific: Conferință științifică interuniversitară. Materialele comunicărilor științifice. Chișinău: UTM, 2010, p. 46-53.
25. Bréhier É. Filosofia lui Plotin. Timișoara: Editura AMARCORD, 2000. 179 p.
26. Brun J. Socrate. București: Humanitas, 1996. 142 p.
27. Bunge M. Știință și filosofie. București: Editura Politică, 1984. 456 p.
28. Capcelea V. Raportul dintre filosofia socială și științele socio-umanistice. În: Rolul filosofiei în contextul științei contemporane: Conferința Științifică Internațională. Chișinău: ASEM, 2008, p. 54-62.
29. Căldare D. V., Chiticari M. T. Gândirea filosofică în lumea antică. Chișinău: CE USM, 1994. 196 p.
30. Coandă Sv. Constantin Noica despre esența și importanța filosofiei și a istoriei filosofiei. În: Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific: Conferință științifică interuniversitară : Materialele comunicărilor științifice. Chișinău: Tehnica-UTM, 2013, p. 44-48.
31. Coandă Sv. Corelația dintre filosofie și știință în concepția lui Lucian Blaga. În: Filosofia și cunoașterea economică: Aspecte teoretice, etice și politice: Culegere de lucrări științifice. Chișinău: Editura ASEM, 2012, p. 164-173.
32. Coandă Sv. Filosofia – manifestare a încrederii în puterea spiritului. În: Studia Universitas. Seria Științe umanistice, 2011, nr. 10 (50), p. 125-128.
33. Coandă Sv. Teorii ale adevărului: pragmatismul. În: Științe socio-umanistice și progresul tehnico-științific. Chișinău: UTM, 2010, p. 18-24.
34. Coandă Sv. Valoarea formativă a filosofiei naționale. În: Materialele Conferinței Internaționale: „Filosofia, sociologia, politica și tânără generație”. Chișinău: CE USM, 2003, p. 136-141.
35. Codoban A. Semn și interpretare. O introducere postmodernă în semiologie și hermeneutică. Cluj-Napoca: Dacia, 2001. 144 p.
36. Colțescu V. Istoria filosofiei: epoca veche, medie și modernă. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2002. 410 p.
37. Comte A. Discurs asupra spiritului pozitiv. București: Editura Științifică, 1999. 129 p.
38. Copleston Fr. Istoria filosofiei. III. Filosofia medievală târzie și renescentistă. București: Editura ALL, 2011. 448 p.

39. Copleston Fr. Istoria filosofiei. IV. Raționaliștii. De la Descartes la Leibniz. București: Editura ALL, 2011. 350 p.
40. Copleston Fr. Istoria filosofiei. VII. Filosofia germană din secolele XVIII și XIX. București: Editura ALL, 2012. 386 p.
41. David. Introducere în filosofie. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977. 128 p.
42. Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere: (Aspecte filosofice). Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2015. 216 p.
43. Devitt M., Sterelny K. Limbaj și realitate. O introducere în filosofia limbajului. Iași: Polirom, 2000. 304 p.
44. Dezza P. Filosofia. Sinteză scolastică. Iași: Editura Ars Longa, 1997. 271 p.
45. Dicționar de filosofia cunoașterii. Editat de J. Dancy și E. Sosa. Volumul I. București: Editura Trei, 1999. 423 p.
46. Dicționar de filosofia cunoașterii. Editat de J. Dancy și E. Sosa. Volumul II. București: Editura Trei, 1999. 454 p.
47. Dilthey W. Construcția lumii istorice în științele spiritului. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1999. 141 p.
48. Din istoria gândirii filosofice. Partea I. (De la Antichitate la Renaștere): Manual. Chișinău: USM, 1999. 317 p.
49. Din istoria gândirii filosofice. Partea II. (Epoca modernă și contemporană): Manual. Chișinău: USM, 1999. 438 p.
50. Diogenes Laertios. Despre viețile și doctrinele filosofilor. Iași: Polirom, 1997. 624 p.
51. Dodul D. Paradigme ale cunoașterii istorice și interpretarea istoriei în contemporaneitate. În: Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe Umanistice, 2015, Nr. 10(90), Chișinău: CEP USM, p. 135-143.
52. Dogan M., Pahre R. Noile științe sociale. Interpretarea disciplinelor. București: Editura Alternative, 1997. 279 p.
53. Dumitraș T. Filosofia și societatea contemporană – probleme și aspirații. În: Dezvoltarea învățământului filosofic universitar în Republica Moldova: Materialele conferinței naționale. Chișinău: CEP USM, 2008, p. 90-96.
54. Dumitraș T. Filosofia și știința economică: convergențe, divergențe ori schimb de coroane. În: Filosofia în contextul științei contemporane: Conferința Științifică Internațională. Chișinău: ASEM, 2010, p. 20-42.
55. Ekkehard M., Schnadelbach H. Filosofie. Curs de bază. București: Editura Științifică, 1999. 656 p.
56. Fellmann F. Istoria filosofiei în secolul al XIX-lea. București: ALL EDUCATIONAL, 2000. 320 p.

57. Flonta M. *Cognitio. O introducere critică în problema cunoașterii*. București: Editura ALL, 1994. 199 p.
58. Flonta M. *Perspectivă filosofică și rațiune științifică. Presupoziții filosofice în știința exactă*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985. 393 p.
59. Flonta M., Stoenescu C., Ștefanov Gh. *Teoria cunoașterii. (Teme-Texte-Literatură)*. București: Editura Universității din București, 1999. 280 p.
60. Florian M. *Filosofie generală. Metafizică și epistemologie*. București: Editura Garamond International, 1995. 227 p.
61. Foucault M. *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*. București: Editura Univers, 1996. 471 p.
62. Gadamer H.-G. *Adevăr și metodă*. București: Editura „Teoria”, 2001. 736p.
63. Godfrey-Smith P. *Filosofia științei. O introducere critică în teoriile moderne*. București: Editura Herald, 2012. 398 p.
64. Guthie W. K. C. *O istorie a filosofiei grecești. Vol. 1*. București: Editura Teora, 1999. 424 p.
65. Hadot P. *Ce este filosofia antică*. Iași: Polirom, 1997. 336 p.
66. Heidegger M. *Ființă și timp*. București: Humanitas, 2003. 707 p.
67. Heidegger M. *Introducere în metafizică*. București: Editura Humanitas, 1999. 278 p.
68. Husserl E. *Criza umanității europene și filosofia*. București: Editura Paideia, 1997. 205 p.
69. Husserl E. *Ideea de fenomenologie și alte scrieri filosofice*. Cluj-Napoca: Editura Grinta, 2002. 157 p.
70. Hügli A., Lübcke P. *Filosofia în secolul al XX-lea. Vol. 1*. București: Editura ALL EDUCATIONAL, 2003. 544 p.
71. Hügli A., Lübcke P. *Filosofia în secolul al XX-lea. Vol. 2*. București: Editura ALL EDUCATIONAL, 2003. 520 p.
72. Iftode Cr. *Filosofia ca mod de viață: sursele autenticității*. Pitești: Paralela 45, 2010. 271 p.
73. Ioan P. *Introducere în protologie*. Iași: Editura „Ștefan Lupașcu”, 2008. 358 p.
74. James W. *Introducere în filosofie*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 2001. 143 p.
75. Kant I. *Critica rațiunii pure*. București: Univers Enciclopedic Gold, 2009. 606 p.
76. Kuhn Th. *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas, 2008. 279 p.
77. Kuhn Th. *Tensiunea esențială*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. 407 p.
78. Libera A. *Cearța universalilor. De la Platon la sfârșitul Evului mediu*. Timișoara: Editura Amarcord, 1997. 553 p.
79. Libera A. *Gândirea Evului Mediu*. Timișoara: Editura Amarcord, 2000. 306 p.

80. Lobonț Fl. Noua metafizică engleză – o regretabilă necunoscută. București: Editura Trei, 2002. 171 p.
81. Mărculescu Cojocă M. Critica metafizicii la Kant și Heidegger. București: Editura Trei, 2005. 271 p.
82. Mesaroș C. Filosofia cerului: o introducere critică în gândirea Evului mediu. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2005. 324 p.
83. Mihai N. Introducere în filozofia și metodologia științei. Chișinău: Editura ARC, 1996. 159 p.
84. Moraru A. Metodologia istoriei. (Teoria și practica investigațiilor științifice). Chișinău: Editura Labirint, 2007. 152 p.
85. Nakamura N. Orient și occident: o istorie comparată a ideilor. București: Editura Humanitas, 1997. 547 p.
86. Nietzsche Fr. A doua considerație inoportună: despre folosul și neajunsurile istoriei pentru viață. București: Editura Ararat, 1994. 112 p.
87. Noica C. Cuvânt împreună despre rostirea filosofică românească. București: Editura Humanitas, 1996. 399 p.
88. Ojovanu V. La izvoarele constituirii învățământului filosofic autohton. În: Dezvoltarea învățământului filosofic universitar în Republica Moldova : Materialele conferinței naționale. Chișinău, 2008, p. 18-23.
89. Ortega y Gasset J. Ce este filosofia? Ce este cunoașterea? București: Editura Humanitas, 1999. 408 p.
90. Pascaru A. Postmodernismul și post-modernismul în societate. În: Studii și cercetări în domeniul științelor socio-umanitice, 2007, Vol. 16, p. 351-360.
91. Pascaru A. Societatea contemporană între conflict și conciliere: cazul Republicii Moldova. Chișinău: „Tipogr.-Sirius”, 2012. 192 p.
92. Pârvu I. Introducere în epistemologie. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1984. 479 p.
93. Pârvu I. Cum se interpretează operele filosofice. București: Editura Punct, 2001. 76 p.
94. Petrescu A. Lucian Blaga: o nouă paradigmă în filosofia științei. Timișoara: Eurobit, 2003. 265 p.
95. Popescu I. C. Schiță pentru o metafilosofie marxistă. București: Editura Politică, 1980. 106 p.
96. Popper K. R. Logica cecetării. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988. 460 p.
97. Popper K. R. Mizeria historicismului. București: Editura ALL, 1996. 116 p.
98. Putnam H. Rațiune, adevăr și istorie. București: Editura Tehnica, 2005. 283 p.
99. Râmbu N. Prelegeri de hermeneutică. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1998. 200 p.
100. Ricœur P. Istorie și adevăr. București: Editura Anastasia, 1996. 400 p.

101. Robin L. Platon. București: Editura Teora, 1996. 334 p.
102. Roșca I. N. Filosofia modernă (Empirismul și Raționalismul). București: Editura Fundației „România de Măine”, 2006. 200 p.
103. Ross D. Aristotel. București: Editura Humanitas, 1998. 295 p.
104. Rumleanski P. Epistemologia economică. Chișinău: ASEM, 2000. 282 p.
105. Russell B. Problemele filosofiei. București: BIC ALL, 2004. 176 p.
106. Saharneau E. Probleme actuale ale filosofiei contemporane. În: Dezvoltarea învățământului filosofic universitar în Republica Moldova: Materialele Conferinței naționale. Chișinău: CEP USM, 2008, p. 7-17.
107. Saharneau E. Sensul și orientările procesului istoric contemporan. Iași: Editura „Ștefan Lupășcu”, 2002. 144 p.
108. Sandu A. Introducere în filosofie. Iași: Lumen, 2011. 135 p.
109. Schelling F. W. J. Sistemul idealismului transcendențial. București: Editura Humanitas, 1995. 318 p.
110. Schlick M. Formă și conținut: o introducere în gândirea filosofică. Giurgiu: Pelican, 2003. 266 p.
111. Surdu Al. Filosofia modernă. Orientări fundamentale. București: Paedeia, 2002. 352 p.
112. Thoma de Aquino. Summa Theologiae. Despre Dumnezeu. Opere I. București: Editura Științifică, 1997. 471 p.
113. Tudosescu I. Filosofia și condiția umană. București: Editura Fundației *România de Măine*, 2006. 172 p.
114. Tudosescu I. Metafilosofie. București: Editura Fundației „România de Măine”, 1997. 255 p.
115. Țapoc V. Aspecte ale interacțiunii dintre filosofie și știință. În: Conferința Științifică Integrare prin cercetare și inovare: Rezumate ale comunicărilor : Științe umanistice. Chișinău: CEP USM, 2013, p. 45-47.
116. Țapoc V. Filosofia – factor al dezvoltării civilizatoare: cazul filosofiei americane. În: Bioetica, Filosofia și Medicina în strategia de asigurare a securității umane: Materialele Conferinței a 16-a Științifice Internaționale. Chișinău: Editura Print-Caro, 2010, p. 153-156.
117. Țapoc V. Filosofia și știința în interacțiunea lor: tendințe dominante. În: Filosofia în contextul științei contemporane: (Conferința Științifică Internațională 23 octombrie 2009). Chișinău: ASEM, 2010, p. 9-20.
118. Țapoc V. Inițiere în istoria filosofiei universale. Chișinău: USM, 2002. 247 p.
119. Țapoc V. Orientarea constructivistă în epistemologie: repere metodologice. În: Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe Umanistice, 2015, Nr. 10(90), Chișinău: CEP USM, p. 106-114.

120. Țapoc V. Teoria și metodologia științei contemporane: concepte și orientări. Chișinău: CEP USM, 2005. 213 p.
121. Țârdea T. Bioetică: origini, dileme, tendințe: Suport de curs. Chișinău: CEP Medicina, 2005. 234 p.
122. Vlăduțescu Gh. Ontologie și metafizică la greci: Platon. București: Editura Academiei Române, 2005. 202 p.
123. Wittgenstein L. Cercetări filosofice. București: Humanitas, 2004. 416 p.
124. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. București: Humanitas, 2001. 192 p.
125. Wright G. H. Explicație și înțelegere. București: Humanitas, 1995. 235 p.
126. Audi R. The Cambridge Dictionary of Philosophy. 2nd Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 1039 p.
127. Botez A. Confluences of Historicist Philosophy of Science (Th. Kuhn, M. Polanyi, C. O. Schrag) Lucian Blaga's philosophy. În: Revue Roumaine Philosophie, 2013, Tome 57, nr. 2, Juillet-December, p. 185-197.
128. Bunnin N., Jiyuan Yu. The Blackwell Dictionary of Western philosophy. Oxford: Blackwell, 2004. 776 p.
129. Bynum T. W., Reese W. L. Editor's Introduction. În: Metaphilosophy, 1970, v. 1, issue 1, January, p.1.
130. Bynum T. W. Editor's Introduction. În: Metaphilosophy, 1989, v. 20, issues 3-4, July-October, p. 201.
131. Caputo J. Deconstruction in Nutshell. A Conversation with J. Derrida. New York: Fordham University Press, 1997. 215 p.
132. Chalmers D. J., Manley D., Wasserman R. Metametaphysics: new essays on the foundations of ontology. Oxford: Oxford University Press, 2009. 241 p.
133. Couture J., Nielsen K. Méta-Philosophie. Reconstructing philosophy? New essays on metaphilosophy. Calgary, Alberta: University of Calgary Press. 217 p.
134. Dallery Arleen B., Scott Charles E., Roberts Holey P. Crises in continental philosophy. Albany, New York: State University of New York Press, 1990. 289 p.
135. Derrida J. Ethics, Institutions, and the Right to Philosophy. New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2002. 111 p.
136. Derrida J. Eyes of the university: Right to philosophy 2. Stanford, California: Stanford University Press, 2004. 308 p.
137. Derrida J. Limites Inc. Evanston, Illinois, 1988. 181 p.

138. Derrida J. Who's afraid of philosophy: Right to philosophy 1. Stanford, California: Stanford University Press, 2002. 211 p.
139. Double R. Metaphilosophy and free will. New York, Oxford: Oxford University Press, 1996. 176 p.
140. Hirsch E. D. Validity in interpretation. New Haven and London: Yale University Press, 1967. 287 p.
141. Horwick P. Wittgenstein's Metaphilosophy. Oxford: Oxford University Press, 2013. 227 p.
142. Joll N. Contemporary Metaphilosophy. În: Internet Encyclopedia of Philosophy, 2010. (<http://www.iep.utm.edu/con-meta/>) (vizitat 28.08.2016)
143. Lachs J., Talisse R. American Philosophy: an encyclopedia. New York: Routledge, 2007. 872 p.
144. Lazerowitz M. A Note on „Metaphilosophy”. În: Metaphilosophy, 1970, vol. 1, № 1, p. 91.
145. Lefebvre H. Métaphilosophie. Prolégomènes. Paris: Minuit, 1965. 336 p.
146. Lakatos I., Musgrave A. Criticism and the growth of knowledge. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. 283 p.
147. McCumber J. On philosophy: Notes from a crisis. Stanford: Stanford University Press, 2013. 288 p.
148. Nielsen K. On transforming philosophy: a metaphilosophical inquire. Oxford: Westview Press, Inc., 1995. 288 p.
149. Overgaard S., Gilbert P., Burwood St. An introduction to metaphilosophy. New York: Cambridge University Press, 2013. 240 p.
150. Piercy R. The crisis of continental philosophy. History, truth and the hegelian legacy. London, New York: Continuum, 2009. 186 p.
151. Polanyi M. The Tacit Dimension. Chicago: University of Chicago Press, 1966. 218 p.
152. Preston A. Analytic Philosophy: the history of an illusion. New York, London: Continuum, 2010. 191 p.
153. Reichenbach H. The Rise of Scientific Philosophy. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1951. 337 p.
154. Rescher N. Philosophical dialectics: An essay on metaphilosophy. Albany: State University of New York Press, 2006. 117 p.
155. Rescher N. Philosophical Reasoning. A Study in the Method of Philosophizing. Malden: Blackwell Publishers, 2001. 334 p.
156. Ritzer G. Exploration in Social Theory. From Metatheorizing to Rationalization. London: Sage Publication, 2001. 303 p.

157. Rockmore T. Report on the Third International Philosophical-Cultural Symposium on Metaphilosophy. În: Metaphilosophy, 1998, Vol. 29, No. 1-2, p. 3-5.
158. Rorty R. Consequences of pragmatism. (Essays: 1972-1980). Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994. 239 p.
159. Rorty R. Philosophy and the mirror of nature. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1979. 415 p.
160. Rorty R. Philosophy as a cultural politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 206 p.
161. Rorty R., Schneewind J. D., Skinner Q. Philosophy in history. Essays on the historiography of philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 403 p.
162. Rorty R. The Linguistic Turn. Essays in philosophical method. Chicago and London: The University of Chicago, 1992. 407 p.
163. Shook J. R. The Dictionary of modern american philosophers in 4 volumes. Volume 3. Thoemmes Continuum, 2005. 2759 p.
164. Sinclair Alistair J. What is Philosophy? An Introduction. Edinburgh: Dunedin Academic Press Ltd., 2008. 153 p.
165. Stanford Encyclopedia of Philosophy, Ludwik Fleck, (<http://plato.stanford.edu/entries/fleck/>) (vizitat 28.07.2015)
166. Steinbock Anthony J. The origins and crisis of continental philosophy. În: Man and World, volume 30, issue 2, april 1997, p. 199-215.
167. Strawson P. F. Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics. London and New York: Routledge, 1996. 355 p.
168. Williamson T. The philosophy of philosophy. Blackwell Publishing, 2007. 332 p.
169. Woleński J. Carnap's Metaphilosophy. În: Bonk Th. Language, Truth and Knowledge: contributions to the philosophy of Rudolf Carnap. Vienna: Circle Library, Kluwer Academic Publishers, 2003, p. 27-44.
170. Авенариус Р. Философия как мышление о мире согласно принципу наименьшей меры сил. Prolegomena к критике чистого опыта. Москва: КомКнига, 2007. 56 с.
171. Автономова Н. С. Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках. Москва: Издательство «Наука», 1977. 271 с.
172. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. История языкознания. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 672 с.
173. Аналитическая философия: Избранные тексты. Москва: Изд-во МГУ, 1993. 181 с.

174. Антисери Д., Реали Д. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и средневековье (1-2). Санкт-Петербург: «Издательство Пневма», 2003. 688 с.
175. Антисери Д., Реали Д. Западная философия от истоков до наших дней. От Возрождения до Канта. Том 3. Санкт-Петербург: «Пневма», 2002. 880 с.
176. Антисери Д., Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней. Том 4. От романтизма до наших дней. Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1997. 880 с.
177. Античная философия: Энциклопедический словарь. Москва: Прогресс-Традиция, 2008. 896 с.
178. Апполонов А. В. Жизнь и творчество Уильяма Оккама. In: Оккам У. Избранное. Москва: Едиториал УРСС, 2002, стр. VII-XLVII.
179. Арон Р. Лекции по философии истории: Курс лекций в Коллеж де Франс. Москва: Книжный Дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 336 с.
180. Балашов Л. Е. Практическая философия или софология. Москва, 2007. 574 с.
181. Бессонов Б. Н. и др. Критический рационализм: философия и политика. (Анализ концепций и тенденций). Москва: Мысль, 1981. 309 с.
182. Бетти Э. Герменевтика как общая методология наук о духе. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. 144 с.
183. Блинов А. К. и др. Аналитическая философия. Москва: РУДН, 2006. 622 с.
184. Блок М. Апология истории или ремесло историка. Москва: Издательство «Наука», 1986. 256 с.
185. Булатов М. А. Немецкая классическая философия. Часть 1. Кант. Фихте. Шеллинг. Киев: «Стилос», 2003. 322 с.
186. Булатов М. А. Немецкая классическая философия в двух частях. Часть 2. Гегель, Фейербах. Киев: «Стилос», 2006. 544 с.
187. Ваттимо Дж. Прозрачное общество. Москва: Издательство «Логос», 2002. 128 с.
188. Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. Москва: Юрист, 1995. 687 с.
189. Виндельбанд В. История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками. Том 1: От Возрождения до Просвещения. Москва: «Гиперборея», «Кучково поле», 2007. 640 с.
190. Гегель Г. В. Ф. Сочинения в XIV томах. Том IX. Лекции по истории философии. Книга первая. Москва: Партийное издательство, 1932. 350 с.
191. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Том 1. Наука логики. Москва: Издательство «Мысль», 1974. 452 с.

192. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества. Москва: Издательство «Наука», 1977. 703 с.
193. Гильдебранд Д. Что такое философия? Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», ТО «Ступени», 1997. 375 с.
194. Гобозов И. А. Введение в философию истории. Москва: ТЕИС, 1999. 363 с.
195. Голубович К., Чухрукидзе К. От составителей. Їп: Якобсон, Язык и бессознательное. Москва: Гнозис, 1996, стр. 5-9.
196. Грицанов А. А. История философии: Энциклопедия. Минск.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 1376 с.
197. Грязнов А. Ф. Аналитическая философия: Избранные тексты. Москва: Издательство МГУ, 1993. 181 с.
198. Грязнов А. Ф. Аналитическая философия: Становление и развитие (антология). Москва: «Дом интеллектуальной книги», «Прогресс-Традиция», 1998. 528 с.
199. Гучинская Н. О. Hermeneutica in nuce. Очерк филологической герменевтики. Санкт-Петербург: «Церковь и культура», 2002. 128 с.
200. Декарт Р. Сочинения в 2 томах. Том I. Москва: Издательство «Мысль», 1989. 654 с.
201. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? Москва: Академический проект, 2009. 261 с.
202. Деррида Ж.. О грамматикии. Москва: „Ad Marginem”, 2000. 513 с.
203. Деррида Ж.. Письмо к японскому другу. Їп: Вопросы философии, 1992, № 4. (http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derr/pismjap.php)
204. Джеймс У. Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии. Москва: Республика, 2000. 315 с.
205. Джохадзе И. Ричард Рорти как историк философии. Їп: История философии, 2012, № 17, стр. 3-24.
206. Дильтей В. Собрание сочинений в 6 т. Том 4: Герменевтика и теория литературы. Москва: Дом интеллектуальной книги, 2001. 531 с.
207. Дильтей В. Сущность философии. Москва: «Интрада», 2001. 155 с.
208. Доманска Э. Философия истории после постмодернизма. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. 400 с.
209. Дугин А. Постфилософия. Три парадигмы в истории мысли. Москва: «Евразийское движение», 2009. 744 с.
210. Дьюи Дж. Реконструкция в философии. Проблемы человека. Москва: Республика, 2003. 494 с.

211. Иванов Д. В. Парадигмы в социологии: Учебное пособие. Омск: Издательство ОмГУ, 2005. 72 с.
212. Кальной И. И. Философия истории. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2007. 430 с.
213. Кант И. Сочинения в 6 томах. Том 2. Москва: Издательство «Мысль», 1964. 510 с.
214. Карнап Р. Преодоление метафизики логическим анализом языка В: «Вестник МГУ», серия 7 «Философия», 1993, № 6, стр. 11-26.
215. Кашин В. В., Мусин Д. З. Р. Рорти: Критика философии как репрезентации. В: Вестник ОГУ, 2012, № 7 (143), июль, стр 97-104.
216. Коген Г. Науки о духе и философия. Їп: Кантовский сборник. Научный журнал, 2008, № 1 (27), стр. 82-86.
217. Койре А. Очерки истории философской мысли. Москва: «Прогресс», 1985. 281 с.
218. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография. Москва: Издательство «Наука», 1980. 488 с.
219. Кон И. С. Философия и методология истории. Москва: Издательство «Прогресс», 1977. 336 с.
220. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении). Ростов-на-Дону: «Феникс», 2003. 256 с.
221. Корет Э. Основы метафизики. Учебное пособие. Киев: «Тандем», 1998. 246 с.
222. Кравченко С. А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения. Учебное пособие для вузов. Москва: Экзамен, 2002. 511 с.
223. Кроче Б. Антология сочинений по философии истории. Санкт-Петербург: «Пневма», 1999. 480 с.
224. Кроче Б. Теория и история историографии. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. 192 с.
225. Кутасова И. М. Антифилософия «новой философии». Москва: Политиздат, 1984. 143 с.
226. Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки. Москва: Академический проект; Трикта, 2008. 475 с.
227. Лиотар Ж.. Ф. Состояние постмодерна. Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 1998. 160 с.
228. Лосев А. Ф. Философско-исторический подвиг Давида Непобедимого. Ереван: Издательство АН АрмССР, 1980. 13 с.

229. Мартынович С. Ф. Понятие философии как предмет метафилософского исследования. In: Ученые записки Волгоградского института экономики, социологии и права, 2007, Выпуск восьмой, Издательство Волгоградского института экономики, социологии и права, стр. 114-119.
230. Международные чтения по теории, истории и философии культуры. Выпуск 4. Метафилософия или философская рефлексия в пространстве традиций и новаций, Санкт-Петербург, ФКИЦ «Эйдос», 1997. 416 с.
231. Мейнеке Ф. Возникновение историзма. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 480 с.
232. Моисеев В. И. Философия науки. Философские проблемы биологии и медицины. Учебное пособие для вузов. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2008. 532 с.
233. Нагель Т. Что все это значит? Очень краткое введение в философию. Москва: Идея-Пресс, 2001. 84 с.
234. Наторп П. Избранные работы. Москва: Издательский Дом «Территория будущего», 2006. 384 с.
235. Ницше Фр. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. Москва: Культурная революция, 2005. 880 с.
236. Новая философская энциклопедия в четырех томах. Том 1. Москва: «Мысль», 2010. 744 с.
237. Новая философская энциклопедия в четырех томах. Том 2. Москва: «Мысль», 2010. 634 с.
238. Новая философская энциклопедия в четырех томах. Том 4. Москва: «Мысль», 2010. 736 с.
239. Новейший философский словарь. Минск: Книжный Дом, 2003. 1280 с.
240. Оврах Г. П. Политология: Учебное пособие. Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2000. 148 с.
241. Педагогические науки. Философия. Музыка и живот, 2007, Том 6. София: Бял Град-БГ, стр. 64-80.
242. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии. Москва: «Прогресс», 1985. 344 с.
243. Поппер К. Р. Ницета историзма. Москва: Издательская группа «ПРОГРЕСС» VIA, 1993. 187 р.
244. Путь в философию. Антология. Москва: ПЕР СЭ; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. 445 с.
245. Райл Г. Понятие сознания. Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. 408 с.
246. Рассел Б. Философия логического атомизма. Томск: Издательство «Водолей», 1999. 192 с.
247. Репина Л. П. История исторического знания: Пособие для вузов. Москва: Дрофа, 2004. 288 с.

248. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. Москва: Республика, 1998. 413 с.
249. Ритцер Дж. Современные социологические теории. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 688 с.
250. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность. Москва: Русское феноменологическое общество, 1996. 280 с.
251. Рорти Р. Философия и будущее. În: Вопросы философии, № 6, 1994, стр. 29-34.
252. Рорти Р. Философия и зеркало природы. Новосибирск: Издательство Новосибирского Университета, 1997. 320 с.
253. Саврей В. Я. Алесандрийская школа в истории философско-богословской мысли. Москва: КомКнига, 2011. 1008 с.
254. Сарпова О. В. Философия исторического познания в трудах школы «Анналов». Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Екатеринбург, 2004. 162 с.
255. Ситников А. В. Философия Плотина и традиция христианской патристики. Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2001. 242 с.
256. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. Москва: Аспект Пресс, 2006. 559 с.
257. Степин В. С. Теоретическое знание. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 744 с.
258. Субботин А. Л. Фрэнсис Бэкон. Москва: «Мысль», 1974. 175 с.
259. Суханова Е. Н. Дескриптивная метафизика П. Ф. Строссона в контексте развития аналитической философии. Диссертация на получение степени канд. филос. наук. Томск, 2008. 201 с.
260. Татаркевич Вл. История философии. Пермь: Издательство Пермского Университета, 2000. 484 с.
261. Трёльч Э. Историзм и его проблемы. Москва: Юрист, 1994. 719 с.
262. Тулмин Ст. Человеческое понимание. Москва: «Прогресс», 1984. 328 с.
263. Тургаева А. С., Хренова А. Е. Политология: Учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 559 с.
264. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива. Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. 220 с.
265. Фукуяма Фр. Конец истории и последний человек. Москва: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 588 с.
266. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. Москва: Республика, 1993. 447 с.
267. Шлейермахер Ф. Герменевтика. Санкт-Петербург: «Европейский Дом», 2004. 242 с.

268. Штанько В. И. Философия и методология науки. Учебное пособие для аспирантов и магистрантов естественнонаучных и технических вузов. Харьков: ХНУРЭ, 2002. 292 с.
269. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. XXXIа, стр. 832.
270. Юлина Н. С. Философия для детей. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2005. 464 с.
271. Юм Д. Сочинения в двух томах: Том 2. Москва: Издательство «Мысль», 1965. 927 с.

Publicațiile autorului:

272. Idjilov R. Abordarea acționalist-hermeneutică în metafilosofia contemporană. În: Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific: Conferința științifică interuniversitară: Materialele comunicărilor științifice: 3 aprilie 2015, Universitatea Tehnică din Moldova, 2015, p. 73-77. ISBN 978-9975-45-384-4.
273. Idjilov R. Abordarea paradigmatică și științele socioumanistice. În: Conferința științifică internațională „Școala internațională de metodologie în științele socio-umane”, 19 noiembrie, 2015. CEP USM, 2016, p. 127-135. ISBN 978-9975-71-852-3.
274. Idjilov R. Continuitatea și discontinuitatea în dezvoltarea științei. În: Materialele conferinței internaționale „Integrarea europeană și învățământul universitar: aspecte filosofico-metodologice”: 23-24 noiembrie 2007, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2008, p. 273-281. ISBN 978-9975-70-738-1.
275. Idjilov R. Disciplinaritatea discursului metafilosofic. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2015, nr. 1(167), p. 193-201. ISSN 1857-2294.
276. Idjilov R. Emil Cioran în contextul nihilismului european. În: Materialele conferinței internaționale „Integrarea europeană și tradițiile românești: de la Al. S. Sturza la Em. Cioran”: 20-21 mai 2011, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2011, p. 36-40. ISBN 978-9975-71-226-2.
277. Idjilov R. Esența și particularitățile gândirii metafilosofice contemporane. În: Filosofia și perspectiva umană: Materialele Conferinței Științifice consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 19 noiembrie 2015, AȘM, Chișinău, 2016, p. 93-99. ISBN 978-9975-3036-7-5.
278. Idjilov R. Evoluția istorică a paradigmatelor metafilosofiei. În: Conferința științifică internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”: 10 martie 2014: Teze, AȘM, Chișinău, 2014, p. 91. ISBN 978-9975-4257-2-8.
279. Idjilov R., Țapoc V. Metafilosofia – evoluția istorică și problematica. În: Conferința științifică „Dezvoltarea cercetării științifice, promovarea și cultivarea creativității și a inovării în procesul instruirii academice”: 5 mai 2010: Rezumatele comunicărilor: Științe umanistice, Chișinău, CEP USM, 2010, p. 106-107. ISBN 978-9975-71-021-3.

280. Idjilov R. Paradigma pragmatistă în metafilosofia contemporană. În: Materialele conferinței științifice a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”: ediția a V-a, Chișinău, 2016, p. 112-114.
281. Idjilov R., Țapoc V. Rațional și irațional în știință. În: Conferința științifică studentească „Tineretul de azi – viitorul de mâine”: 14-18 aprilie 2008, Chișinău, 2008, p. 121-122. ISBN 978-9975-70-560-8.
282. Idjilov R., Țapoc V. Relevanța istorică și validitatea logico-metodologică a deconstructivismului. În: Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Științe Socioumanistice, Chișinău, 2011, p. 31-34. ISBN 978-9975-71-155-5; ISSN 1857-3622.
283. Idjilov R., Țapoc V. Sensul metodologic al deconstrucției. În: Conferința științifică „Politici europene de cercetare și inovare: Cooperare, idei, oameni și capacități”: 18 mai 2011: Rezumatele comunicărilor: Științe umanistice și sociale, Chișinău, 2011, p. 28. ISBN 978-9975-71-105-0.
284. Idjilov R. Sensul și semnificația filosofiei în epoca postmodernă. În: Revista de științe socio-umane, nr. 2(30). Chișinău: Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, 2015, p. 81-87. ISSN 1857-0119.
285. Idjilov R. Statutul epistemologic al științelor istorice. În: Școala internațională de metodologie în științele socio-umane, CEP USM, Ed. a II-a, 2016, p. 53-54. ISBN 978-9975-71-854-7.
286. Idjilov R. Structura evoluției gândirii metafilosofice. În: Conferința științifică internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”: 10 martie, 2015: Teze, AȘM, Chișinău, 2015, p. 120. ISBN 978-9975-3036-4-4.
287. Idjilov R. Structura paradigmatică a evoluției metafilosofiei. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2015, nr. 3(169), p.147-154. ISSN 1857-2294.
288. Idjilov R. Tipurile și formele discursului metafilosofic. În: Filosofia și perspectiva umană: Materialele Conferinței Științifice consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 20 noiembrie 2014, AȘM, Chișinău, 2015, p. 121-124. ISBN 978-9975-3036-7-5.
289. Idjilov R., Țapoc V. Validitatea istorico-metodologică a postmodernismului. În: Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova: Seria „Lucrări studentești”: Științe socio-umanistice, Chișinău, 2009, p. 37-40. ISBN 978-9975-70-880-7; ISSN 1857-2588.
290. Иджиллов Р. Д. Антифилософия современной философии. В: «Наука. Образование. Культура». Международная научно-практическая конференция: Том 2. Комрат: Комратский Государственный Университет, 2015, стр. 265-268. ISBN 978-9975-83-003-4.

ANEXE

Anexa 1. Periodizarea paradigmelor metafilosofiei

Metaparadigme	Paradigme	Periodizare		
		Constituirea paradigmei	Criza paradigmei	Pierderea statutului paradigmatic
Clasică	Metafizică	Secolul al IV-lea î. e. n.	Secolele XVII-prima jumătate a secolului XIX	A doua jumătate a secolului al XIX-lea
	Scientifică	Secolul al IV-lea î. e. n.	Secolele XVII-prima jumătate a secolului XIX	A doua jumătate a secolului al XIX-lea
	Cognitivă	Secolul al IV-lea î. e. n.	Secolele XVII-prima jumătate a secolului XIX	A doua jumătate a secolului al XIX-lea
	Nepragmatistă	Secolul al IV-lea î. e. n.	Secolele XVII-prima jumătate a secolului XIX	A doua jumătate a secolului al XIX-lea
Neclasică	Nemetafizică	Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	-	-
	Nescientifică	Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	-	-
	Necognitivă	Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	-	-
	Pragmatistă	Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea	-	-

Sursa: elaborat de autor.

Anexa 2. Clasificarea discursurilor metafilosoofice

Categoria criteriului	Criteriul taxonomiei	Tipologia discursurilor
Forma	Dimensiunea temporală	- prospectiv - retrospectiv
	Disciplinaritatea	- disciplinar - nedisciplinar
	Forma de manifestare	- explicit - implicit
Nivelul	Obiectul examinării: - filosofia - metafilosofia	- metafilosofic - perimetafilosofic

Sursa: Elaborat de autor.

Anexa 3. Glosar de termeni metafilosofici

Sursa: Elaborat de autor

Abordare paradigmatică – este un ansamblu conceptual-metodologic, care presupune existența unor structuri paradigmatică (paradigme) pe parcursul istoriei intelectuale (istoria politică, metafilosofică, pedagogică, sociologică etc.), având la bază modelul istoriografic al lui Th. Kuhn, adaptat la studiul umanistic.

Anacronism metafilosofic – abordare istorico-metodologică care presupune formularea judecăților de valoare referitoare la concepțiile metafilosofice din trecut în termenii contemporani și prin prisma viziunilor metafilosofice actuale.

Analiza paradigmatică – metodă istorică care constă în identificarea și evidențierea concepțiilor paradigmatică dominante pe parcursul istoriei gândirii respective (metafilosofice, politice, sociologice etc.).

Anistorism metafilosofic – abordare istorico-metodologică care presupune marginalizarea sau subestimarea importanței dimensiunii istorice a gândirii metafilosofice, având ca rezultat formularea programelor metafilosofice fără o reconstrucție istorică prealabilă a evoluției gândirii metafilosofice.

Concepție metafilosofică – orice viziune asupra filosofiei, explicită ori implicită, sau program de reformare a filosofiei.

Conservatism metafilosofic – abordare istorico-metodologică care se caracterizează prin reactualizarea concepției metafilosofice din trecut, într-o formă originală sau adaptată (de exemplu, neohegelianism, neokantianism, neotomism etc.).

Criteriile clasificării paradigmatelor metafilosofiei – includ *caracterul metafizic* al filosofiei, *științificitatea* filosofiei, *caracterul cognitiv* al filosofiei și *utilitatea* filosofiei.

Criteriile disciplinarității filosofice – totalitatea caracteristicilor necesare pentru a oferi unui domeniu de studiu statutul de disciplină filosofică academică, incluzând următoarele elemente fundamentale: examinarea și valorificarea istoriei concepțiilor din domeniul respectiv; abordare sistematică a problematicii analizate; conceptualizare; adoptarea metodologiei relevante; instituționalizare (organizarea diferitor întruniri științifice, publicarea monografiilor, manualelor și articolelor (în reviste specializate și în enciclopedii filosofice), predarea cursurilor în instituții de învățământ, recunoașterea formal-juridică a specializării respective, constituirea comunității de specialiști în domeniul respectiv etc.).

Demers metafilosofic – reflexie sau cercetare pe marginea problematicii metafilosofice.

Discurs metafilosofic – orice viziune, concepție sau teorie, implicită sau explicită, despre natura filosofiei și obiectivele acesteia.

Disciplinaritatea metafilosofiei – un sistem de criterii și caracteristici epistemologice, întrunirea cărora ar asigura formarea discursului sau demersului metafilosofic disciplinar, având ca rezultat constituirea și instituționalizarea metafilosofiei ca disciplină academică.

Disciplinarizarea metafilosofiei – este un proces complex de transformare a discursului metafilosofic în direcția întrunirii criteriilor disciplinarității filosofice.

Evoluție paradigmatică a metafilosofiei – dezvoltarea gândirii metafilosofice prin schimbarea paradigmatelor metafilosofice.

Forma filosofiei – desemnează structura ei logică, relativ „purificată”, prin abstractizare, de conținutul filosofic concret, fiind deductibilă din însuși procesul filosofării, adică din modul de filosofare.

Ideea de filosofie – viziune normativă asupra formei filosofiei (și, respectiv, filosofării).

Istoria metafilosofiei (istoria gândirii metafilosofice) – 1) disciplină istorică care studiază evoluția concepțiilor metafilosofice, explicite și implicite, prospective și retrospective; 2) totalitatea concepțiilor metafilosofice lansate pe parcursul istoriei.

Metafilosofic – referitor la metafilosofie (în sensurile 1, 2, 3).

Metafilosofie – 1) disciplină academică, adică demers cognitiv sau studiu asupra naturii filosofiei, funcțiilor și obiectivelor acesteia; 2) totalitatea concepțiilor, explicite și implicite, cu privire la natura, funcțiile și obiectivele filosofiei; 3) concepție metafilosofică a unui autor sau a unei școli filosofice.

Metafilosofie disciplinară – discurs metafilosofic care corespunde criteriilor disciplinarității filosofice.

Metafilosofie explicită – o concepție metafilosofică clar expusă, pentru comprehensiunea căreia nu este nevoie de deduceri adiționale din contextul sistemului filosofic respectiv.

Metafilosofie implicită – o concepție metafilosofică, care nu este formulată explicit și poate fi doar dedusă din viziunile filosofice respective.

Metafilosofie nedisciplinară – discurs metafilosofic care nu corespunde criteriilor disciplinarității filosofice.

Metafilosofie prospectivă – o concepție metafilosofică în care se conține un program de reformare a filosofiei sau un model al filosofiei viitorului.

Metafilosofie retrospectivă – o concepție metafilosofică în care se exprimă atitudine față de filosofia precedentă la nivel de formă și conținut.

Metaparadigmă clasică – metapradigmă metafilosofică care cuprinde concepțiile metafizică, cognitivă, științifică și nepragmatistă.

Metaparadigmă metafilosofică – conglomerat de concepții metafilosofice paradigmatică interdependente și interconexe care formează o suprastructură conceptual-metodologică sintetică (metaparadigmele clasică și neclasică).

Metaparadigmă neclasică (contemporană) – metapradigmă metafilosofică care cuprinde concepțiile nemetafizică, necognitivă, nescientifică și pragmatistă.

Modernism metafilosofic – abordare istorico-metodologică care presupune marginalizarea dimensiunii istorice a gândirii metafilosofice în virtutea caracterului perimat al metodologiei precedente, pe de o parte, și lansarea unui model inovativ al filosofiei pe baza metodologiei relevante moderne, pe de altă parte.

Nivelurile discursului metafilosofic – presupun trei domenii de reflexie care stau în interconexiune ierarhică, cuprinzând: nivelul I - *filosofic*, căruia corespunde filosofia ca obiect al reflexiei metafilosofice; nivelul II - *metafilosofic*, adică metafilosofia ca demers cognitiv-hermeneutic (subiect al reflexiei); nivelul III – *meta- sau peri-metafilosofic*, adică corespunde discursului consacrat stabilirii statutului epistemologic al metafilosofiei însăși (autoreferirea epistemologică a subiectului reflexiei metafilosofice).

Nivelul teoretic al istoriei metafilosofiei presupune un șir de proceduri-standard: elaborarea aparatului categorial relevant, identificarea metodelor adecvate, descrierea și aprecierea diferitor concepții metafilosofice, relevarea tendințelor generale în dezvoltarea gândirii metafilosofice, unificarea diferitor concepții metafilosofice în orientări și curente teoretice, stabilirea relațiilor cauzale ș. a.

Paradigmă metafilosofică – un sistem de viziuni general recunoscute, retrospective și prospective, asupra naturii filosofiei, fundamentelor și obiectivelor acesteia, care are, de regulă, o formă implicită și apriorică.

Paradigmă metafilosofică (ne)metafizică – concepție metafilosofică, care postulează că filosofia trebuie să aibă o formă (ne)metafizică.

Paradigmă metafilosofică (ne)științifică – concepție metafilosofică, care postulează că filosofia trebuie să aibă o formă (ne)științifică.

Paradigmă metafilosofică (ne)cognitivă – concepție metafilosofică, care postulează că filosofia (nu) trebuie să fie un demers cognitiv.

Paradigmă metafilosofică (ne)utilitaristă – concepție metafilosofică, care postulează că filosofia (nu) trebuie să ofere implicații pragmatice.

Problematica peri-metafilosofică – totalitatea problemelor care vizează statutul epistemologic al metafilosofiei ca disciplină academică, incluzând așa subiecte ca științificitatea metafilosofiei, filosoficitatea metafilosofiei, problema relației filosofie-metafilosofie, problema metodologiei metafilosofice etc.

Proiect metafilosofic – program de reformare a filosofiei la nivel de formă și metodologie.

Teoria metafilosofiei – demers cognitiv-hermeneutic care abordează problema statutului epistemologic al metafilosofiei.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Numele, prenumele: Idjilov Roman

Semnătura:

Data: 1 septembrie 2016

CURRICULUM VITAE

Numele de familie și prenumele: IDJILOV ROMAN

Data și locul nașterii: 22 aprilie 1987, or. Chișinău

Cetățenia: Republica Moldova

Studii:

- 2006-2009: Universitatea de Stat din Moldova, licențiat în filosofie;
- 2009-2011: Universitatea de Stat din Moldova, masterat, specialitatea Filosofii contemporane;
- 2013-2016: Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, doctorat, specialitatea Istoria filosofiei;
- 2015-prezent: Universitatea Slavonă, masterat, specialitatea Contabilitatea întreprinderii;
- 2016-prezent: Institutul de Formare Continuă, Specialitatea Programarea sistemelor informaționale.

Domenii de interes științific: epistemologie, metafilosofie, ontologie, istoria filosofiei.

Activitatea profesională (didactică):

- 2010-2012: lector la Catedra Filosofie și Antropologie, USM.
- 2016-prezent: lector la Catedra Filosofie, istorie și metodologia cercetării, UnAȘM.

Participări la foruri științifice:

- Conferința internațională „Integrarea europeană și învățământul universitar: aspecte filosofico-metodologice”, 23-24 noiembrie 2007, Universitatea de Stat din Moldova;
- Conferința științifică studentească „Tineretul de azi – viitorul de mâine”, 14-18 aprilie 2008, Universitatea de Stat din Moldova;
- Conferința științifică studentească „Dezvoltarea cercetării științifice, promovarea și cultivarea creativității și a inovării în procesul instruirii academice”, 18 martie 2010, Universitatea de Stat din Moldova;
- Conferința științifică interuniversitară „Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific”, 1 aprilie 2011, Universitatea Tehnică din Moldova;
- Conferința științifică „Politici europene de cercetare și inovare: Cooperare, idei, oameni și capacități”, 18 mai 2011, Universitatea de Stat din Moldova;
- Conferința internațională „Integrarea europeană și tradițiile românești: de la Al. S. Sturza la Em. Cioran”, 20-21 mai 2011, Universitatea de Stat din Moldova.
- Conferința Științifică consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei „Filosofia și perspectiva umană”, 21 noiembrie 2013, Academia de Științe a Moldovei;
- Conferința științifică internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”, 10 martie 2014, Ediția a III-a, Academia de Științe a Moldovei;
- Conferința Științifică consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei „Filosofia și perspectiva umană”, 20 noiembrie 2014, Academia de Științe a Moldovei;
- Conferința științifică internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”, 10 martie 2015, Ediția a IV-a, Academia de Științe a Moldovei;
- Conferință științifică interuniversitară: Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific, 3 aprilie 2015, Universitatea Tehnică din Moldova;
- Conferința Științifică Internațională, Ediția a I-a, 19 noiembrie 2015: Școala internațională de metodologie în științele socio-umane, Universitatea de Stat din Moldova;

- Conferința Științifică consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei „Filosofia și perspectiva umană”, 19 noiembrie 2015, AȘM;
- Conferința științifică internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”, 25 mai 2016, ediția a V-a, Academia de Științe a Moldovei;
- Conferința Științifică Internațională, Ediția a II-a, 17 noiembrie, 2016: Școala internațională de metodologie în științele socio-umane, Universitatea de Stat din Moldova;
- Conferința Științifică consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei „Filosofia și perspectiva umană”, 17 noiembrie 2016, AȘM.

Lucrări științifice publicate: 14 articole și 5 materiale ale comunicărilor științifice.

Limbi cunoscute: rusa (nativ), româna (fluent), engleza (bine), germana (mediu).

Date de contact:

Telefon: (022)331738, mob. 079045848

e-mail: idjilov@mail.ru